

УДК 331.57.338.242.4

JEL Classification: J21; J40; J45

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008006>

В. С. ШЕБАНІН, доктор технічних наук,
професор, академік НААН
Ю. А. КОРМИШКІН, доктор економічних наук

Диверсифікація використання трудового потенціалу сільських територій

Мета статті – розглянути та проаналізувати можливі напрями диверсифікації використання трудового потенціалу сільських територій.

Методика дослідження. Використано методи: діалектичний (пізнання процесів і явищ), монографічний (аналіз еволюції наукових здобутків українських й іноземних учених стосовно проблем використання трудового потенціалу сільських територій), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків), статистичний (при розробленні таблиць та рисунків), стохастичного моделювання (при визначенні найбільш ймовірних напрямів щодо вибору сфери професійної діяльності).

Результати дослідження. Розглянуто й проаналізовано сучасний стан і тенденції розвитку трудового потенціалу сільських територій України. Обґрунтовано напрями диверсифікації видів господарської діяльності на сільських територіях. Особливу увагу приділено розвитку несільськогосподарських видів зайнятості.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні й практичні положення щодо напрямів диверсифікації використання трудового потенціалу сільських територій України, що сприятиме формуванню багатогалузевої структури зайнятості сільського населення; визначено сучасні тенденції розвитку нестандартних форм зайнятості в країнах ЄС та обґрунтовано необхідність зміцнення функціональної ролі сільської місцевості у бік позааграрних функцій.

Практична значущість. Основні викладені положення і висновки містять певні практичні рекомендації щодо сприяння залученню сільського населення до підприємницької діяльності, що забезпечить збереження та різновариантне використання трудового потенціалу сільських територій. Табл.: 1. Рис.: 1. Бібліогр.: 17.

Ключові слова: трудовий потенціал; сільські території; зайнятість; безробіття; дистанційна зайнятість.

Шебанін В'ячеслав Сергійович – доктор технічних наук, професор, академік НААН, ректор Миколаївського національного аграрного університету (54000, м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9)

E-mail: rector@mnaeu.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-0391-396X>

Кормишкін Юрій Анатолійович – доктор економічних наук, професор кафедри публічного управління та адміністрування і міжнародної економіки, Миколаївський національний аграрний університет (54000, м. Миколаїв, вул. Георгія Гонгадзе, 9)

E-mail: kormyshkin@mnaeu.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1005-1229>

Постановка проблеми. Питанням використання трудового потенціалу в умовах сьогодення належать ключові позиції як у соціально-економічних дослідженнях, так і в стратегії економічного розвитку держави, оскільки зайнятість населення виступає важливою передумовою макроекономічної стабільності держави. Водночас у розвитку сільських територій спостерігаються негативні тенденції, що полягають у деградації сільської поселенської мережі, депопуляції, збільшенні масштабів незайнятості та мігра-

ції населення, занепаді соціальної інфраструктури [12]. Тому одним із найважливіших завдань сьогодення, що постає перед вітчизняними науковцями, є усвідомлення характеру структурних трансформацій економіки та пошук нових напрямів диверсифікації трудового потенціалу, що сприятиме становленню інноваційної моделі зайнятості, підвищенню продуктивності праці та зростанню добробуту населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблем і тенденцій використання трудового потенціалу стали пріоритетними для таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як Д. Богиня, О. Грішнова [5],

М. Долішній [13], М. Жибак [6], Л. Ільч [8], Т. Олійник [9], Р. Чорний [15], А. Шестакова [16], Т. Стюарт [3], А. Яворська [17] та ін. Водночас динамічні зміни, які відбуваються сьогодні в розвитку сільських територій, зумовлюють необхідність активізації наукових розвідок у сфері дослідження напрямів диверсифікації використання трудового потенціалу.

Мета статті - розглянути та проаналізувати можливі напрями диверсифікації використання трудового потенціалу сільських територій.

Виклад основних результатів дослідження. Серед найгостріших проблем для мешканців сільських територій України розрізняють безробіття та бідність. Вважаємо, що від якості управління трудовим потенці-

алом (забезпечення умов для його збереження і відтворення, створення можливостей для ефективного здійснення трудової діяльності, регулювання мобільності працівників) залежить розвиток сільських територій.

Основна проблема використання трудового потенціалу сільського населення полягає в забезпеченні його продуктивної зайнятості та ефективному використанні працівників у всіх сферах господарювання на селі. Серед економічно активного населення працездатного віку у 2019 р. сільське становить 31,2%, серед непрацездатного - 35,6%. У структурі сільського населення на економічно активне припадає 44,1 %. Динаміку економічно активного населення сільських територій України наведено нижче (табл.).

Динаміка економічно активного населення України

Показник	Усе населення			Із нього сільське населення			
	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2019 р., %, до всього насе- лення відпові- дного віку
Економічно активне населення - всього, тис. осіб	17854,4	17939,5	18155,7	5602,2	5604,7	5698,6	53,6
Із нього: працездатного віку	17193,2	17296,2	17381,8	5361,8	5387,0	5422,5	71,0
старше працездатного віку	661,2	643,3	773,9	240,4	217,7	276,1	17,9
Зайняті - всього, тис. осіб	16156,4	16360,9	16668	5047,1	5089,2	5205,7	48,9
Із них: працездатного віку	15495,9	15718,6	15894,9	4806,7	4871,5	4929,7	64,5
старше працездатного віку	660,5	642,3	773,1	240,4	217,7	276	17,9
Безробітні, тис. осіб	1698	1578,6	1487,8	555,1	515,5	492,9	8,6
Економічно неактивне населення - всього, тис. осіб	10945,0	10724,8	14082,1	3674,1	3644,9	3537,4	46,4
Із нього: працездатного віку	6845,8	6486,4	6114,7	2451,6	2352,6	2216,6	29,0
старше працездатного віку	4099,2	4238,4	7967,4	1222,5	1292,3	1320,8	91,0

Джерело: [10].

У 2019 р. на 58,2 тис. осіб населення працездатного віку сільських територій збільшилася кількість зайнятих, проте якщо у 2018 р. зайняте сільське населення становило 55,0% усього населення села, то в 2019 р. - скоротилося до 48,9%, що засвідчує незатребуваність суб'єктами господарюван-

ня потенціалу осіб працездатного віку та відсутність сфер прикладання праці на селі.

Однією з гострих проблем у сфері зайнятості сільського населення постає невідповідність між попитом і пропозицією на робочу силу та надто мала місткість сектору вакансій. Так, у структурі зайнятого населення за професійними групами найбільшу частку ста-

новили особи, які працювали у найпростіших професіях (19,1%), професіонали (18,4%) і працівники сфери торгівлі та послуг (16,8%) [10]. При цьому найменшою питома вага серед зайнятого населення виявилася для технічних службовців (2,9%) і кваліфікованих робітників сільського та лісового господарства, риборозведення та рибальства (0,7%).

Неформальні трудові відносини переважали у секторі самостійної зайнятості, де частка населення, яке працювало на неформальних робочих місцях, досягала 71,9% від усіх зайнятих самостійною діяльністю, тоді як серед працюючих за наймом таких осіб було 12,2% [10].

Зважаючи на виявлені тенденції використання трудового потенціалу сільських територій вважаємо, що одним з основних напрямів забезпечення сталого розвитку сільської території є диверсифікація підприємницької діяльності. Адже пошук додаткових видів зайнятості та джерел доходів для сільських сімей, оптимальних організаційно-економічних рішень, які сприятимуть самоорганізації сільської економіки, забезпечуватиме раціональне використання трудового потенціалу. Можливі напрями диверсифікації видів господарської діяльності на сільських територіях України згруповано у певну схему (рис.).

Напрями диверсифікації видів господарської діяльності на сільських територіях

Джерело: Складено авторами.

Вважаємо, що перспективними сферами розширення зайнятості на сільських територіях можуть бути два напрями: стимулювання розвитку сільськогосподарського виробництва (можливе створення агроекологічних

кластерів у сільській місцевості) та розширення неаграрної зайнятості. На наше переконання, що для розвитку сільських територій у сучасних умовах недостатнє відродження сільського господарства. Актуаль-

ний розвиток несільськогосподарських видів діяльності. Розвиток несільськогосподарської зайнятості, яка абсорбує робочу силу, що вивільняється з сільськогосподарських підприємств і домогосподарств, дозволить істотно розширити сферу залучення робочої сили на селі; нівелювати сезонність аграрної праці; сформувати багатогалузеву структуру зайнятості сільського населення; уповільнити темпи і мінімізувати негативні наслідки сільської міграції; створити умови для закріплення молоді на селі за рахунок розвитку виробництва, які вимагають високої кваліфікації; підвищити доходи сільських жителів і знизити рівень бідності, підвищити мобільність робочої сили; формувати занятість, орієнтовану на ціннісні переваги різних соціальних верств сільського населення [11]. Необхідно залучати сільських жителів до підприємницької діяльності у сільському туризмі (розвивати нові види туризму: «зелений», «медичний», «кулінарний» тощо, створення на цій основі нових туристичних дестинацій); наданні комунальних і побутових послуг; ефективно використовувати природні ресурси в місцевих промислах (розвиток марикультури в прибережних районах); удосконалювати власні компетенції та перетворювати їх на інноваційні ідеї, що здатні реорганізувати традиційну господарську діяльність у сільському способі життя та розширити сфери доклада праці шляхом дистанційної зайнятості. Відтак поступове зміщення пріоритетів зайнятості жителів сільських територій сприятиме збереженню та різноваріантному використанню трудового потенціалу, зростанню рівня доходів та якості життя, стимулюванню розвитку сільського соціуму.

Для визначення найбільш ймовірних переваг у виборі сфери професійної діяльності проведено розрахунки з використанням стохастичного моделювання. В межах дослідження побудовано, розв'язано й проаналізовано модель мобільності професій зі зміною поколінь на основі регулярних ланцюгів Маркова для Миколаївської області. За вхідні дані для моделі слугували статистичні показники структури і чисельності населення по сферах діяльності в Миколаївській області. В результаті дослідження визначено, що найбільша частка населення, ймовірно, буде орієнтована на сфери діяльності, пов'язані з інтелектуальною працею, що вимагає вищої освіти. Варто зазначити, що

аналогічна ситуація спостерігається і в країнах ЄС. Так, за прогнозами Cedefop [2], до 2030 року для більшості відкритих робочих місць (включаючи заміщення звільнених робочих місць) в ЄС знадобиться кваліфікація високого або середнього рівня. Набагато менше можливостей буде доступно для людей з низькою кваліфікацією, які зараз становлять близько чверті робочої сили ЄС. Лише до однієї десятої частини відкритих робочих місць у період до 2030 років стане придатною для людей з низьким рівнем кваліфікації. До 2030 р. найбільше зростання робочих місць в цілому в ЄС очікується у професійних й адміністративних послугах, а також у сфері мистецтва та відпочинку. Втрати робочої сили відбуватимуться у первинному секторі, особливо в гірничій справі та сільському господарстві.

Більшість майбутніх можливостей працевлаштування в ЄС прогнозуються для професіоналів (середньої і високої кваліфікації роботи в галузі науки, техніки, охорони здоров'я, бізнесу й освіти) та менеджерів. Виявляючи ознаки поляризації ринку праці, зайнятість робітників також зростає, тоді як більшість робочих місць, що вимагають середньої кваліфікації, таких як, наприклад, чиновники, зменшуватимуться [2].

Зважаючи на наведені прогнози та, оскільки можливість реалізувати такі переваги в сільській місцевості украй обмежена, тоді при збереженні сучасних умов посиляться тенденція до зниження трудового потенціалу сільських територій. З огляду на викладене, виникає необхідність у формуванні працівника нового типу. На наш погляд, в епоху нової економіки від працівників вимагаються особливі якості - креативність, ініціатива, самокерованість, висока техніко-технологічна культура, готовність швидко адаптуватися до динамічних змін на ринку праці. Посилення тенденцій глобалізації світового економічного простору, що супроводжується впровадженням нових технологій, зумовлює прискорення глибинних трансформацій ринку праці та слугує передумовами поширення нових нестандартних форм зайнятості (запозиченої зайнятості: аутсорсингу, аутстафінгу, лізингу персоналу; дистанційної зайнятості, телеком'юнінгу, фрілансерства та гнучкої зайнятості, зокрема: тимчасової, епізодичної, надомної та на умовах вільного робочого графіка).

Унаслідок стрімкого розвитку нестандартних форм зайнятості чисельність нестандартно зайнятого населення у світі постійно зростає, тоді як у секторі стандартної зайнятості скорочується. За даними The Global Innovation Index [4], у Європі в 1997 р. в умовах дистанційної зайнятості працювало понад 2 млн осіб, у 2005 р. – більше ніж у 13 разів (27 млн осіб), то у 2014 р. – 55-60% від загальної чисельності зайнятих. В Україні складно оцінити масштаби дистанційної зайнятості. Якщо в США, Канаді, ЄС майже щороку проводяться дослідження розвитку нестандартних форм зайнятості та її впливу на економіку країн як на державному, так і на недержавному рівні, то в Україні вони відсутні. У розвинених країнах світу активно формуються електронні біржі праці, що допомагають здобувачам знайти дистанційну роботу по всьому світу. Найпопулярнішими напрямками віртуальної зайнятості стали управління базами даних, розробка, впровадження, супровід інформаційних систем і технологій, програмування, web-дизайн, оптимізація інформаційного контенту, управління фінансовими потоками фізичних і юридичних осіб, дистанційна освіта, наукові розвідки, online-консалтинг, інтернет-торгівля тощо [8].

На нашу думку, альтернативні форми зайнятості на селі при їх вдалому застосуванні здатні забезпечити роботою сотні людей, що й підтверджується досвідом розвинених країн. Проте забезпечення прискореного розвитку на сільських територіях не-сільськогосподарських видів діяльності потребує запровадження певних пільгових умов функціонування та заохочень для таких суб'єктів господарювання. Адже внаслідок

багатьох об'єктивних причин, на зразок недостатньої розвиненості інфраструктури, значної віддаленості ринкових інституцій, організувати й успішно вести господарську діяльність у сільській місцевості значно важче, ніж у міських поселеннях. У такому разі постає необхідність зміцнення функціональної ролі сільської місцевості у бік поза аграрних функцій підвищення привабливості сільської місцевості для проживання населення та загалом споживчої вартості сільського середовища.

Висновки. Сучасні тенденції поширення інформаційних технологій у світі сприяють децентралізації трудової діяльності у часі та просторі, суттєво розширюють межі зайнятості, перетворюючи її на транснаціональну та потенційно глобалізовану. Визначено, що останнім часом роль освіти в розвитку трудового потенціалу набуває все більшого значення. На зміну традиційним переконанням про переважачу зайнятість селян у сільськогосподарських галузях обґрунтовано об'єктивну необхідність поступового зміщення пріоритетів зайнятості жителів сільських територій, яка дозволить: ефективно використовувати природні ресурси в місцевих промислах, розвивати соціально-економічну інфраструктуру села; поширювати нові нестандартні форми зайнятості (аутсорсинг, аутстафінг, лізинг персоналу, телеком'ютинг, фрілансерство), що здатні реорганізувати традиційну господарську діяльність у сільському способі життя та розширити сфери докладання праці, а відтак – сприяти збереженню та різноваріантному використанню трудового потенціалу, зростанню рівня доходів та якості життя, стимулюванню розвитку сільського соціуму.

Список бібліографічних посилань

1. OECD Services Trade Restrictiveness Index : Policy Brief. OECD 2014. URL : <http://www.oecd.org/mcm/MCM-2014-STRI-Policy-Brief.pdf>.
2. Skills panorama. Agricultural labourers. (2020). URL : <https://skillspanorama.cedefop.europa.eu/en/occupations/agricultural-labourers>.
3. Stewart T.A. Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations. N.Y.-L., Doubleday. Currency, 1997.
4. The Global Innovation Index 2014 : The Local Dynamics of Innovation. Geneva : Cornell University, INSEAD, World Intellectual Property Organization. 428 p.
5. Богиня Д. П., Грішнова О. А. Основи економіки праці : навчальний посібник. Київ : Знання-Прес, 2000. 313 с.
6. Жибак М.М. Розвиток трудового потенціалу села західного регіону: монографія. Тернопіль : Астон, 2010. 336 с.
7. Зінчук Т. О., Куцмус Н. М. Диверсифікація бізнесу на сільських територіях: досвід країн світу. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 19-27.

References

1. OECD Services Trade Restrictiveness Index: Policy Brief. (2014). Retrieved from: <http://www.oecd.org/mcm/MCM-2014-STRI-Policy-Brief.pdf> [In English].
2. Skills panorama. Agricultural labourers. (2020). Retrieved from: <https://skillspanorama.cedefop.europa.eu/en/occupations/agricultural-labourers> [In English].
3. Stewart, T. (1997). Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations. N.Y.-L., Doubleday. Currency [In English].
4. The Global Innovation Index 2014: The Local Dynamics of Innovation. Geneva : Cornell University, INSEAD, World Intellectual Property Organization [In English].
5. Bohynia, D.P., Hrishnova, O.A. (2000). *Osnovy ekonomiky pratsi* [Fundamentals of labor economics]. Kyiv: Znannia-Pres. [In Ukrainian].
6. Zhybak, M.M. (2010). *Rozvytok trudovoho potentsialu sela zachidnoho rehionu* [Development of labor potential of the village of the western region]. Ternopil: vydavnytstvo Aston [In Ukrainian].

8. Ільч Л. М. Інноваційна модель зайнятості: сутність, характерні ознаки та передумови становлення в Україні. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2015. № 2. С. 13-17.
9. Олійник Т.І. Формування й ефективне використання трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств : монографія. Харків : Магда Ltd, 2008. 372 с.
10. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
11. Регулювання зайнятості сільського населення в умовах реформування аграрного сектору України : Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. URL : <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/regulyuvannya-zaynyatosti-sil'skogo-naselennya-v-umovakh>.
12. Рябоконь В. П. Проблеми формування соціально-економічних умов розвитку українського села. *Економіка АПК*. 2015. № 9. С. 68-74.
13. Соціально-трудовий потенціал: теорія і практика : у 2-х ч. / М. І. Долішній та ін. Київ : Наук.думка, 1994. 212 с.
14. Ткачук В. А. Сучасний стан і тенденції розвитку аграрного ринку праці. *Економіка АПК*. 2019. № 7. С. 6-12.
15. Чорний Р.С. Розвиток трудового потенціалу просторових форм організації українського суспільства: монографія. Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2013. 384 с.
16. Шестакова А. В. Проблемы и пути решения альтернативной занятости в регионе. *Прогресс. Международный научный журнал*. Тбилиси. 2017. № 1/2. С. 61-64.
17. Яворська А. В. Формування системи ринку праці в сільському господарстві регіону. *Економіка АПК*. 2015. № 6. С. 108-114.
7. Zinchuk, T.O., Kutsmus N.M. (2018). Diversifikacziya biznesu na sil'skikh teritoriyakh: dosvid krayin svitu [Diversification of business in rural areas: the experience of countries around the world]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 19-27 [In Ukrainian].
8. Ilyich, L.M. (2015). Innovacziyna model zajnyatosti: sutnist', kharakterni oznaki ta peredumovi stanovlennya v Ukraini. [Innovative model of employment: essence, characteristic features and preconditions of formation in Ukraine]. *Labor market and employment*, 2, pp. 13-17 [In Ukrainian].
9. Oliinyk, T.I. (2008). Formuvannya y efektyvne vykorystannia trudovoho potentsialu sil'skohospodarskykh pidpriemstv. [Formation and effective use of labor potential of agricultural enterprises]. Kharkiv: Mahda Ltd [In Ukrainian].
10. Ofitsiyniy sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
11. Rehulivuvannya zainiatosti sil'skoho naselennia v umovakh reformuvannya ahrarnoho sektoru Ukrainy : Analitichna zapyska Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen pry Prezydentovi Ukrainy [Regulation of rural employment in the context of reforming the agricultural sector of Ukraine: Analytical note of the National Institute for Strategic Studies under the President of Ukraine]. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/regulyuvannya-zaynyatosti-sil'skogo-naselennya-v-umovakh> [In Ukrainian].
12. Riabokon, V.P. (2015). Problemy formuvannya sotsialnoekonomichnykh umov rozvytku ukrainskoho sela [Problems of formation of socio-economic conditions of Ukrainian rural development]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 68-74 [In Ukrainian].
13. Dolishnii, M.I. (1994). Sotsialno-trudoviy potentsial: teoriia i praktyka: u 2-kh ch. [Socio-labor potential: theory and practice: in 2 parts]. Kyiv: Nauk.dumka [In Ukrainian].
14. Tkachuk, V.A. (2019). Suchasniy stan i tendencziyi rozvytku agrarnogo rinku praci. [Current state and trends in the agricultural labor market]. *Ekonomika APK*, 7, pp.6-12 [In Ukrainian].
15. Chornyi, R.S. (2013). Rozvytok trudovoho potentsialu prostorovykh form orhanizatsii ukrainskoho suspilstva. [Development of labor potential of spatial forms of organization of Ukrainian society]. Lviv: Instytut rehionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy [In Ukrainian].
16. Shestakova, A.V. (2017). Problemy i puti resheniya alternativnoy zanyatosti v regione. [Problems and ways to solve alternative employment in the region]. *Mezhdunarodnyy nauchnyy zhurnal «Progress», Tbilisi*, 1/2, pp. 61-64 [In Russian].
17. Yavorska, A.V. (2015). Formuvannya sistemi rinku praci v sil'skomu gospodarstvi regionu. [Formation of the labor market system in agriculture in the region]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 108-114 [In Ukrainian].

Shebanin V. S., Kormyshkin Yu. A. Diversification of labor potential use of rural areas

The purpose of the article is to investigate and analyze possible directions of diversification of the use of labor potential of rural areas.

Research methods. *Methods used: dialectical (cognition of processes and phenomena), monographic (analysis of the evolution of scientific achievements of Ukrainian and foreign scientists on the problems of using the labor potential of rural areas), abstract-logical (theoretical generalizations and conclusions), statistical (when developing tables and figures), stochastic modeling (in determining the most likely areas for choosing a field of professional activity).*

Research results. *The current state and trends in the development of labor potential of rural areas of Ukraine are considered and analyzed. The directions of diversification of types of economic activity in rural areas are substantiated. Particular attention is paid to the development of non-agricultural employment.*

Scientific novelty. *Theoretical and practical provisions on the areas of diversification of the use of labor potential of rural areas of Ukraine have been further developed, which will contribute to the formation of a multi-sectoral structure of employment of the rural population; current trends in the development of non-standard forms of employment in the EU countries are identified and the need to strengthen the functional role of rural areas in the direction of non-agricultural functions is substantiated.*

Practical significance. *The main provisions and conclusions set out in the article contain certain practical recommendations for promoting the involvement of the rural population in entrepreneurial activities, which will ensure the preservation and various uses of the labor potential of rural areas. Tabl.: 1. Figs.: 1. Refs.:17.*

Keywords: *labor potential, rural areas, employment, unemployment, remote employment.*

Shebanin V'iacheslav Serhiiovych - doctor of technical sciences, professor, academician of NAAS, rector of Mykolaiv National Agrarian University (9, Heorhii Honhadze St., Mykolaiv, 54000)

E-mail: rector@mnau.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-0391-396X>

Kormyshkin Yurii Anatoliiovych - doctor of economic sciences, professor of the department of public administration and international economics, Mykolaiv National Agrarian University (9, Heorhii Honhadze St., Mykolaiv, 54000)
E-mail: kormyshkin@mnaui.edu.ua
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1005-1229>

Шебанін В. С., Кормишкін Ю. А. Диверсифікація використання трудового потенціалу сільських територій

Цель статьи - рассмотреть и проанализировать возможные направления диверсификации использования трудового потенциала сельских территорий.

Методика исследования. Использованы методы: диалектический (познание процессов и явлений), монографический (анализ эволюции научных достижений украинских и зарубежных ученых по проблемам использования трудового потенциала сельских территорий), абстрактно-логический (теоретические обобщения и формулирование выводов), статистический (при разработке таблиц и рисунков), стохастического моделирования (при определении наиболее вероятных направлений по выбору сферы профессиональной деятельности).

Результаты исследования. Рассмотрены и проанализированы современное состояние и тенденции развития трудового потенциала сельских территорий Украины. Обоснованы направления диверсификации видов хозяйственной деятельности на сельских территориях. Особое внимание уделено развитию несельскохозяйственных видов занятости.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические и практические положения относительно направлений диверсификации использования трудового потенциала сельских территорий Украины, что будет способствовать формированию многоотраслевой структуры занятости сельского населения; определены современные тенденции развития нестандартных форм занятости в странах ЕС и обоснована необходимость укрепления функциональной роли сельской местности в сторону внеаграрных функций.

Практическая значимость. Основные изложенные положения и выводы содержат определенные практические рекомендации по содействию привлечению сельского населения к предпринимательской деятельности, что обеспечит сохранение и разноразностное использование трудового потенциала сельских территорий. Табл.: 1. Илл.: 1. Библиогр.: 17.

Ключевые слова: трудовой потенциал; сельские территории; занятость; безработица; дистанционная занятость.

Шебанін Вячеслав Сергеевич - доктор технических наук, профессор, академик НААН, ректор Николаевского национального аграрного университета (54000, г. Николаев, ул. Георгия Гонгадзе, 9)

E-mail: rector@mnaui.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-0391-396X>

Кормишкін Юрій Анатольєвич - доктор економічних наук, професор кафедри публічного управління і адміністрування і міжнародної економіки, Николаевський національний аграрний університет (54000, г. Николаев, ул. Георгия Гонгадзе, 9)

E-mail: kormyshkin@mnaui.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1005-1229>

Стаття надійшла до редакції 05.08.2020 р.

Фахове рецензування: 08.08.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Шебанін В. С., Кормишкін Ю. А. Диверсифікація використання трудового потенціалу сільських територій. *Економіка АПК*. 2020. № 8. С. 6 – 12. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008006>

Shebanin, V.S. & Kormyshkin, Yu.A. (2020). Dyversyfikatsiia vykorystannia trudovoho potentsialu silskykh terytorii [Diversification of labor potential use of rural areas]. *Ekonomika APK*, 8, pp.6 – 12 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008006>

* * *

УДК 332.3:631.1

JEL Classification: Q15; Q24; R52

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008013>

О. М. НЕЧИПОРЕНКО, доктор економічних наук, доцент
А. П. МАТВІЄНКО

Методичні аспекти визначення розміру втрат сільськогосподарського виробництва при вилученні земельних ділянок для інших цілей

Мета статті - дослідити генезис механізму відшкодування втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва та запропонувати окремі напрями його вдосконалення.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано такі методи: монографічний, історичний і логічний (для ретроспективного огляду відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва), порівняння (для зіставлення проіндексованих нормативів за різними підходами), графічний (для наочного відображення одержаних результатів), узагальнення (для формулювання висновків).

Результати дослідження. З метою подальшого удосконалення державного регулювання охорони й раціонального використання земель проведено аналіз механізму одного з його ключових економічних важелів - відшкодування втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва у разі вилучення угідь та їх використання у цілях, відмінних від ведення сільського та лісового господарства, обмеження прав власників і землекористувачів та погіршення якості земель. Розглянуто можливі підходи до осучаснення нормативів відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва на основі їх індексації з використанням індексів цін реалізації сільськогосподарської продукції та інфляції. Проведено порівняльну характеристику між ними й показниками нормативної грошової оцінки угідь.

Елементи наукової новизни. Набуло подальшого розвитку дослідження нових методичних підходів до встановлення нормативів та визначення розміру втрат сільськогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню при вилученні земельних ділянок для інших цілей, що ґрунтується на використанні нормативної грошової оцінки угідь.

Практична значущість. Застосування осучаснених нормативів відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва в нових економічних умовах дасть змогу збільшити надходження до місцевих бюджетів, сприятиме раціональному використанню та запобіганню необґрунтованого вилучення угідь. Табл.: 3. Рис.: 1. Бібліогр.: 14.

Ключові слова: відшкодування втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва; охорона земель; державне регулювання використання земель; сільськогосподарські угіддя; нормативна грошова оцінка; індексація.

Нечипоренко Олександр Миколайович - доктор економічних наук, доцент, заступник директора з наукової роботи, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: o.nechyporenko57@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-1080-5633>

Матвієнко Аліна Петрівна - науковий співробітник відділу земельних відносин та природокористування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: alina.pet.ma@gmail.com

Постановка проблеми. Відшкодування втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва є одним з важливих економічних важелів державного регулювання охорони й раціонального використання земель. Воно має більш ніж п'ятдесятирічну історію. Вперше такий платіж було запроваджено ще на початку 70-х років минулого

століття, у межах низки заходів радянського уряду з нарощування виробництва продуктів харчування, яке відбувалось, як правило, екстенсивно, тобто за рахунок залучення в сільськогосподарське використання якомога більшої площі земель.

За своєю суттю економічний механізм відшкодування втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва покликаний здійснювати компенсаційну, регуляторну та охоронну функції, проте нині вони

© О. М. Нечипоренко, А. П. Матвієнко, 2020

майже не виконують свої ролі. Це негативно позначається на результативності заходів з охорони земель, спричиняє подальший розвиток деградаційних процесів, знижує родючість ґрунтів.

Відшкодовані кошти є одним із доступних джерел бюджетного фінансування заходів з охорони й раціонального використання земель. Зважаючи на вагомість та актуальність даного питання, виникає гостра потреба пошуку нових, відповідних сучасним економічним реаліям, методичних підходів до встановлення нормативів і розрахунку фактичного розміру відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва при вилученні земельних ділянок для цілей, відмінних від аграрного виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі останніх років дедалі частіше викладаються результати дослідження юридичного аспекту відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва. Це роботи таких вчених, як В. І. Андрейцев [1], М. В. Краснова [6], П. Ф. Кулинич [7], Т. В. Лісова [8], Н. О. Мельник [10], В. В. Носік [11], Л. М. Терлецька [14] та ін. Водночас економічний механізм відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва залишається малодослідженим, що й зумовлює актуальність подальшого вивчення проблеми.

Мета статті - дослідити генезис механізму відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва та запропонувати окремі напрями його вдосконалення.

Методологія дослідження. У процесі дослідження використано загальнонаукові та загальнологічні методи, зокрема монографічний, історичний і логічний - для ретроспективного огляду відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва, порівняння - для зіставлення проіндексованих нормативів за різними підходами, графічний - для наочного відображення одержаних результатів, узагальнення - для формулювання висновків.

Виклад основних результатів дослідження. Інтенсивність використання земель сільськогосподарського призначення зростає з року в рік. Водночас заходи щодо попередження та призупинення деградації земельних ресурсів майже не проводяться. Невідкладна потреба відновлення якості

ґрунтів зростає одночасно з фінансово-економічною кризою. Саме тому надзвичайно важливо забезпечувати ефективне залучення та розподіл фінансових ресурсів, спрямованих на організацію раціонального використання та охорону земель сільськогосподарського призначення, яка передбачає, насамперед, формування оптимальної структури земельного фонду, екологічне й економічне обґрунтування підвищення ефективності використання угідь, зведення до мінімуму негативного антропогенного впливу на них тощо.

На нашу думку, відновити й зберегти якісний стан земель сільськогосподарського призначення неможливо без фінансово-правової підтримки з боку держави, оскільки на сьогодні ці угіддя вимагають особливої уваги. Проблема відновлення та збереження родючості ґрунтів, а також забезпечення їх збалансованого використання вже давно постала на національному рівні. Зважаючи на це, нагальною є потреба осучаснення методів формування та розподілу фінансових ресурсів, особливо в напрямі організації та забезпечення якісної охорони угідь. Серед них вагомим джерелом є кошти, що надходять до місцевих бюджетів у рахунок відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва.

Запровадження механізму відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва бере свій початок ще з 70-х років ХХ ст., що було зафіксовано у Земельному кодексі Української РСР від 08.07.1970 р. (Глава 10 «Відшкодування збитків і втрат, зв'язаних з вилученням або тимчасовим зайняттям земельних ділянок»). Це дозволяло протидіяти необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для державних і суспільних потреб несільськогосподарського призначення.

Суть цієї законодавчої норми полягала в тому, що підприємства, організації та установи, яким відводилися для будівництва або інших несільськогосподарських потреб сільськогосподарські угіддя, були зобов'язані відшкодувати державі, як єдиному на той час власникові землі, втрати, пов'язані з вилученням таких угідь, і компенсувати вартість освоєння та введення у сільськогосподарське виробництво рівновеликої земельної ділянки [7].

Проте, вже наприкінці минулого століття, постала необхідність змінити підхід до ви-

значення втрат у зв'язку з вилученням угідь для несільськогосподарських потреб, що ґрунтувався на вартості освоєння і введення у сільськогосподарське використання рівнозначної ділянки, через неможливість залучення нових земель в аграрне виробництво. Таким чином, було прийнято новий порядок обчислення втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, що передбачав їх визначення за нормативами, затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 1991 р. № 238 «Про розміри та порядок визначення втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, що підлягають відшкодуванню».

Відповідно до статті 46 Земельного кодексу Української РСР від 08.07.1970 р. відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва здійснювалося лише за вилучення земель для несільськогосподарських потреб [3]. Проте, крім вилучення ділянок, позначився ще й негативний антропогенний вплив на родючість ґрунтів.

У статті 90 Земельного кодексу Української РСР від 18.12.1990 р. перелік втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва розширено. Так, «Втрати сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, спричинені вилученням сільськогосподарських і лісових угідь для використання їх у цілях, не пов'язаних з веденням сільського і лісового господарства, розміщенням на сільськогосподарських угіддях об'єктів внутрігосподарського будівництва, обмеженням прав землеволодільців і землекористувачів, у тому числі орендарів, або погіршенням якості земель у результаті впливу, спричиненого діяльністю підприємств, установ і організацій, підлягають відшкодуванню місцевим Радам народних депутатів» [4].

Чинний Земельний кодекс України (2002 р.) не містить визначення змісту втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, а в статті 207 наведено лише умови відшкодування, які окрім державних враховують інтереси й інших суб'єктів:

«1. Втрати сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва включають втрати сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників, а також втрати, завдані обмеженням у землекористуванні та погіршенням якості земель.

2. Відшкодуванню підлягають втрати сільськогосподарських угідь (ріллі, багато-

річних насаджень, перелогів, сінокосів, пасовищ), лісових земель та чагарників як основного засобу виробництва в сільському і лісовому господарстві внаслідок вилучення (викупу) їх для потреб, не пов'язаних із сільськогосподарським і лісогосподарським виробництвом, а також внаслідок використання для будівництва, розміщення і експлуатації об'єктів нафтогазовидобування, облаштування родовища та надрокористування з метою дослідно-промислової розробки родовищ бурштину, інших корисних копалин загальнодержавного значення та/або видобування бурштину, інших корисних копалин загальнодержавного значення.

3. Відшкодуванню підлягають також втрати, завдані обмеженням прав власників землі і землекористувачів, у тому числі орендарів, або погіршенням якості угідь внаслідок негативного впливу, спричиненого діяльністю громадян, юридичних осіб, органів місцевого самоврядування або держави, а також у зв'язку з виключенням сільськогосподарських угідь, лісових земель і чагарників із господарського обігу внаслідок встановлення охоронних, санітарних та інших захисних зон.

4. Втрати сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва компенсуються незалежно від відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам.

5. Втрати сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва визначаються у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України» [5].

Зазначений порядок був затверджений Постановою Кабінетів Міністрів України від 17.11.1997 р. № 1279 «Про розміри та Порядок визначення втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню». Цією Постановою встановлено нормативи втрат сільськогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню для ріллі, багаторічних насаджень, сіножатей і пасовищ [13]. Проте у пункті 2 статті 207 Земельного кодексу України до переліку угідь включено ще й перелоги, для яких нормативів не встановлено. З метою періодичного оновлення нормативів у примітці до них зазначено: «Нормативи індексуються за галузями народного господарства» [13], але чітко не визначено, як саме мають бути розраховані згадані індекси та не визначено установу, відповідальну за індексацію. Як переконує

практика, індексація нормативів не проводилась, а при розрахунках втрат сільськогосподарського виробництва використовуються показники, затверджені ще у 1997 р. Це спонукає науковців шукати нові методи приведення нормативів відшкодування втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва до сучасного стану економіки країни.

Так, у 2011 р. до цієї проблеми звернулися дослідники А. Г. Мартин та Ю. О. Шиянов, які у своїй праці запропонували проводити індексацію нормативів втрат сільсь-

когосподарського і лісгосподарського виробництва «на основі індексу цін реалізації продукції сільського господарства» [9].

Проте, досліджуючи дане питання, ми дійшли висновку, що при індексації нормативів втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню, недоцільно враховувати лише зміни цін на сільськогосподарську продукцію, а об'єктивнішим буде використовувати індекси споживчих цін (індекси інфляції). Порівняння вищезгаданих підходів наведено у табл. 1.

1. Нормативи втрат сільськогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню (на прикладі ріллі)

Адміністративна одиниця	Нормативи, затверджені Постановою Уряду від 17.11.1997 р. № 1279		Проіндексовані нормативи станом на 01.01.2020 р.			
			за індексом споживчих цін (індексом інфляції)		за індексом цін реалізації с.-г. продукції	
	тис. грн	тис. дол. США	тис. грн	тис. дол. США	тис. грн	тис. дол. США
Автономна Республіка Крим	96,59	53,07	1431,46	55,48	1618,85	62,75
Вінницька	108,25	59,48	1604,27	62,18	1814,27	70,32
Волинська	110,64	60,79	1639,68	63,55	1854,33	71,87
Дніпропетровська	82,87	45,53	1228,13	47,60	1388,90	53,83
Донецька	91,04	50,02	1349,21	52,30	1525,83	59,14
Житомирська	80,80	44,40	1197,46	46,41	1354,21	52,49
Закарпатська	135,58	74,49	2009,30	77,88	2272,32	88,07
Запорізька	69,37	38,12	1028,06	39,85	1162,64	45,06
Івано-Франківська	111,19	61,09	1647,84	63,87	1863,54	72,23
Київська	116,74	64,14	1730,09	67,06	1956,56	75,84
Кіровоградська	82,00	45,05	1215,24	47,10	1374,32	53,27
Луганська	65,89	36,20	976,49	37,85	1104,32	42,80
Львівська	109,55	60,19	1623,53	62,93	1836,06	71,17
Миколаївська	65,78	36,14	974,86	37,79	1102,47	42,73
Одеська	75,36	41,41	1116,84	43,29	1263,03	48,95
Полтавська	95,40	52,42	1413,83	54,80	1598,90	61,97
Рівненська	121,10	66,54	1794,70	69,56	2029,64	78,67
Сумська	97,47	53,55	1444,51	55,99	1633,60	63,32
Тернопільська	124,58	68,45	1846,28	71,56	2087,96	80,93
Харківська	86,25	47,39	1278,23	49,54	1445,55	56,03
Херсонська	77,43	42,54	1147,51	44,48	1297,73	50,30
Хмельницька	107,92	59,30	1599,37	61,99	1808,74	70,11
Черкаська	122,95	67,55	1822,12	70,62	2060,64	79,87
Чернівецька	139,94	76,89	2073,91	80,38	2345,39	90,91
Чернігівська	93,33	51,28	1383,15	53,61	1564,21	60,63
м. Київ	116,74	64,14	1730,09	67,06	1956,56	75,84
м. Севастополь	96,59	53,07	1431,46	55,48	1618,85	62,75

Джерело: Розраховано Матвієнко А. П. за даними [9; 12] та Державної служби статистики України.

Так, нормативи відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва з 1997-го до 2020 р. зростають у 14,82 раза за індексом споживчих цін і у 16,76 раза за індексом цін реалізації продукції сільського господарства. У доларовому еквіваленті

проіндексовані нормативи за двома підходами станом на 01.01.2020 р. перевищують значення 1997 р. на 4,5% (за індексом інфляції) і на 18,2% (за індексом цін реалізації сільськогосподарської продукції). Таким чином, на нашу думку, індексація за індекса-

ми інфляції та цін реалізації продукції сільськогосподарства призводить до відчутного завищення показників нормативів.

У статті 5 Закону України «Про оцінку земель» (2003 р.) зазначено, що «Нормативна грошова оцінка земельних ділянок використовується для визначення розміру ... втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва» [12], але на практиці ця норма не діє. Проте одним із шляхів осучаснення нормативів відшкодування втрат може стати використання нормативної гро-

шової оцінки сільськогосподарських угідь з урахуванням терміну капіталізації.

При проведенні розрахунків виявлено неузгодженість між зміною показників нормативної грошової оцінки земель та нормативами відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва. З аналізу наведених даних (табл. 2) випливає, що нині постають дві надзвичайно важливі проблеми: з одного боку, занижена оцінка сільськогосподарських угідь, а з іншого - суттєво завищені проіндексовані нормативи відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва.

2. Порівняння нормативів відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва та нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь (на прикладі Київської області)

Нормативи відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва (на прикладі ріллі)			Нормативна грошова оцінка сільськогосподарських угідь (на прикладі ріллі)	
1997 р.	2020 р. (проіндексовані)			
затверджені Постановою Уряду від 17.11.1997 р. № 1279	за індексом споживчих цін	за індексом цін реалізації с.-г. продукції	1997	2020
116,74 тис. грн	1730,09 тис. грн	1956,56 тис. грн	6465 грн	26531 грн
Збільшились у 14,82 та 16,76 раза відповідно			збільшилась у 4,1 раза	
64,14 тис. дол. США	67,06 тис. дол. США	75,84 тис. дол. США	3552 дол. США	1028 дол. США
Збільшились у 1,05 та 1,18 раза відповідно			зменшилась у 3,5 раза	
Співвідношення нормативів відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва та нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь (на прикладі ріллі)				
18,1 (у 1997 р.)	65,2 (у 2020 р. за індексом споживчих цін)		73,8 (у 2020 р. за індексом цін реалізації с.-г. продукції)	

Джерело: Сформовано Матвієнко А. П.

Нормативи втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню, не переглядалися з 1991 року. У зв'язку із введенням національної грошової одиниці - гривні - нарізла необхідність приведення нормативів до нових умов. Прийнятою Постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.1997 р. № 1279 змінено лише грошову одиницю без зміни нормативів та крім передбаченої у згаданому документі індексації за галузями народного господарства жодних напрямів осучаснення не визначено. Тому, на думку авторів, доцільно було б, враховуючи сучасні реалії, розробити нові нормативи втрат відшкодування, які змогли б стати вагомим економічним важелем державного регулювання якісної охорони й раціонального використання земель сільськогосподарського призначення.

Згідно з Порядком визначення втрат сільськогосподарського і лісгосподарського

виробництва, які підлягають відшкодуванню, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.1997 р. № 1279, втрати, спричинені вилученням сільськогосподарських угідь (ріллі, багаторічних насаджень, перелогів, сіножатей, пасовищ) для використання їх у цілях, не пов'язаних із веденням сільського господарства, визначаються на основі нормативів цих втрат по Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополю за формулою:

$$P_v = P_d * H_v * \frac{B_d}{B_0} * K_{\text{INT}}, \quad (1)$$

де P_v - розмір втрат сільськогосподарського виробництва, тис. грн;

P_d - площа ділянки сільськогосподарських угідь, га;

H_v - норматив втрат сільськогосподарського виробництва, тис. грн;

B_d - бал бонітету ділянки сільськогосподарських угідь, що вилучається;

B_o - бал бонітету сільськогосподарських угідь по Автономній Республіці Крим, області, містах Києву та Севастополю;

K_{int} - коефіцієнт інтенсивності використання сільськогосподарських угідь (відношення показника диференціального доходу оцінки ріллі землеоцінного району, в якому відводиться земельна ділянка, до аналогічного показника в цілому по Автономній Республіці Крим, області, містах Києву та Севастополю) [13].

Наприклад, у 2020 р. вилучається земельна ділянка (рілля) у Київській області пло-

щею 1,5 га, розташована в Білоцерківсько-Миронівському природно-сільськогосподарському районі. Бал бонітету ділянки - 55, бал бонітету сільськогосподарських угідь Київської області - 38, коефіцієнт інтенсифікації використання - 1,373. Отже, за формулою (1) розрахуємо втрати сільськогосподарського виробництва, що підлягають відшкодуванню, використовуючи нормативи, проіндексовані за двома вище зазначеними підходами, а також осучаснені з використанням чинної нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь (табл. 3).

3. Втрати сільськогосподарського виробництва, що підлягають відшкодуванню, тис. грн

Втрати сільськогосподарського виробництва (на прикладі вилучення у 2020 році земельної ділянки (рілля) площею 1,5 га у Київській області), розраховані за нормативами:				
затвердженими Постановою Уряду від 17.11.1997 р. № 1279	проіндексованими станом на 01.01.2020 р.		сформованими з використанням нормативної грошової оцінки с.-г. угідь	
	за індексом споживчих цін	за індексом цін реалізації с.-г. продукції	з терміном капіталізації 33 роки	з використанням співвідношення нормативів і оцінки у 1997 р. (у 18 разів)
347,9	5 155,8	5 830,7	2 609,1	1 423,2

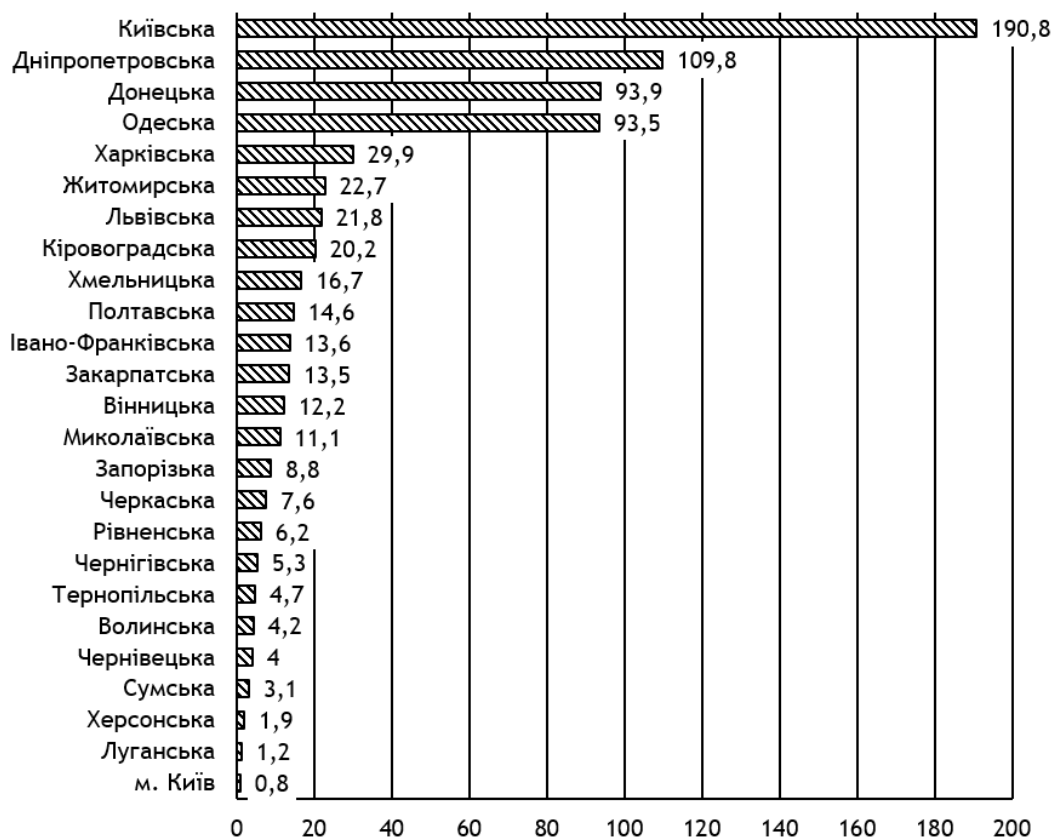
Джерело: Розраховано Матвієнко А. П.

Так, за вилучення зі складу сільськогосподарських угідь земельної ділянки (рілля) площею 1,5 га для використання у цілях, не пов'язаних з веденням сільського господарства, у даному прикладі відшкодування за неіндексованими нормативами становитимуть лише 347,9 тис. грн, тоді як при індексуванні - понад 5 млн грн. Отже, використання при розрахунку втрат сільськогосподарського виробництва неприведених до сучасних умов нормативів занижує суму відшкодувань, що надходять до бюджетів місцевого рівня. З іншого боку, використання проіндексованих нормативів дає завищені суми втрат, які є непомірними для платників. Тому, враховуючи економічні реалії, на нашу думку, оптимальним буде використання в розрахунках втрат нормативів, сформованих з урахуванням нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь.

Цільове спрямування коштів, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, встановлено ще у 1990 р. статтею 92 Земельного кодексу Української РСР від 18.12.1990 р. Вони використовуються «виключно для освоєння нових земель, підвищення родючості ґрунтів і продуктивності земель лісового фонду, поліпшення угідь та

охорони земель» [4]. Проте, через відсутність загальнодержавної програми охорони й раціонального використання земель, ці бюджетні надходження переважно зберігаються на рахунках органів місцевого самоврядування та депозитних рахунках банківських установ.

Так, у 2018 р. на відповідних рахунках органів місцевого самоврядування перебувало 773 612,6 тис. грн, що надійшли в порядку відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва (з них у 2017 р. 154 619,2 тис. грн), з яких використано 61 527,5 тис. грн, або лише 7,9% від загального обсягу надходжень за такими напрямками: інвентаризація земель - 22 199,2 тис. грн (36,1%), впровадження заходів з охорони земель - 20 390,9 тис. грн (33,1%), проведення нормативної грошової оцінки земель - 7 730,2 тис. грн (12,6%), розроблення документації із землеустрою - 2 629,3 тис. грн (4,3%), поліпшення сільськогосподарських та лісогосподарських угідь - 1 958,7 тис. грн (3,2%), інші заходи - 6 619,2 тис. грн (10,7%). Із 712 085,1 тис. грн залишку невикористаних коштів (рис.) 84 172,8 тис. грн зберігаються на депозитних рахунках в установах банків.

Залишки невикористаних коштів, що надійшли у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, млн грн

Джерело: [2].

Таким чином, органи державної влади та місцевого самоврядування не забезпечують ефективне управління коштами місцевих бюджетів, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва, для фінансування заходів з освоєння земель для господарських потреб, поліпшення відповідних угідь, їх охорони, а також проведення інвентаризації та нормативної грошової оцінки земель [2].

Варто зазначити, що нині відшкодування згаданих втрат є недостатнім для забезпечення відповідного бюджетного фінансування заходів з охорони земель та їх раціонального використання.

Висновки. Механізм відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва є вагомим важелем державного регулювання охорони й використання земель як з економічного, так і правового погляду.

На нашу думку, одним з основних недоліків методу визначення суми відшкодування понесених втрат є використання балів боні-

тування ґрунтів, проведеного ще 27 років тому. За цей час якість сільськогосподарських угідь під впливом антропогенних і кліматичних факторів зазнала значних змін, а отже, постає завдання пошуку нових методичних підходів до визначення розмірів втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, що підлягають відшкодуванню.

На підставі аналізу змін у нормативній грошовій оцінці земель і в нормативах відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва обґрунтовано висновок, що методичні підходи до їх визначення потребують суттєвого удосконалення.

Подальший пошук шляхів удосконалення розрахунку розміру сплати відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва передбачає врахування якості земельної ділянки на основі застосування коефіцієнтів коригування щодо вмісту поживних речовин у ґрунті, його еродованості, можливостей накопичення продуктивної вологи тощо.

Список бібліографічних посилань

1. Андрейцев В. І. Земельне право і законодавство суверенної України: актуальні проблеми практичної теорії : монографія. Київ : Знання, 2005. 445 с.
2. Звіт про результати аудиту ефективності використання коштів державного бюджету, спрямованих на управління у сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності, та розпорядження ними : Рішення Рахункової палати України від 06.03.2018 р. № 4-5. URL : https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2018/4-5_2018/zvit_4-5_2018.pdf.
3. Земельний кодекс Української РСР від 08.07.1970 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2874%D0%B0-07/ed19700708#Text> (дата звернення: 14.03.2020).
4. Земельний кодекс Української РСР від 18.12.1990 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-12/ed19901218#Text> (дата звернення: 17.03.2020).
5. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 18.03.2020).
6. Краснова М. В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством: (теоретико-правові аспекти) : монографія. Київ : Київський університет, 2008. 439 с.
7. Кулинич П. Ф. Відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва як засіб охорони сільськогосподарських земель: правові питання. *Часопис Київського університету права*. 2007. № 2. С. 121-126.
8. Лісова Т. В. Відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва як засіб охорони земель. URL : http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5573/1/Lisova_105%E2%80%9393107.pdf (дата звернення: 15.03.2020).
9. Мартин А. Г., Шиянов О. Ю. Індексція нормативів втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва. *Землевпорядний вісник*. 2011. № 7. С. 20-24.
10. Мельник Н. О. Правові аспекти відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/230566197.pdf> (дата звернення: 17.03.2020).
11. Носік В. В. Відшкодування збитків і втрат у земельному праві України. *Юридичний журнал*. 2003. № 5. С. 68-72.
12. Про оцінку земель : Закон України від 11.12.2003 р. № 1378. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15#Text> (дата звернення: 17.03.2020).
13. Про розміри та Порядок визначення втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.11.1997 р. № 1279. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1279-97-%D0%BF/ed20171214#Text> (дата звернення: 16.03.2020).
14. Терлецька Л. М. Умови відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва. *Держава і право*. 2010. № 48. С. 429-434.

References

1. Andreitsev, V.I. (2005). *Zemelne pravo i zakonodavstvo suverennoi Ukrainy: aktualni problemy praktychnoi teorii: monohrafiia* [Land law and legislation of sovereign Ukraine: current issues of practical theory: monograph]. Kyiv: Znannia [In Ukrainian].
2. Zvit pro rezultaty audytu efektyvnosti vykorystannia koshtiv derzhavnoho biudzhetu, spriamovanykh na upravlinnia u sferi vykorystannia ta okhorony zemel silskohospodarskoho pryznachennia derzhavnoi vlasnosti, ta rozporiadzhennia nymy: Rishennia Rakhunkovoi palaty vid 06.03.2018 # 4-5. [Report on the results of the audit of the effectiveness of the use of state budget funds directed to the management in the field of use and protection of state-owned agricultural lands, and their disposal: Decision of the Accounts Chamber of Ukraine from 06.03.2018 No. 4-5]. (2018). Retrieved from: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2018/4-5_2018/zvit_4-5_2018.pdf [In Ukrainian].
3. Zemelnyi kodeks Ukrainiskoi RSR vid 08.07.1970 r. [Land Code of the Ukrainian SSR from 08.07.1970]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2874%D0%B0-07/ed19700708#Text> [In Ukrainian].
4. Zemelnyi kodeks Ukrainiskoi RSR vid 18.12.1990 r. [Land Code of the Ukrainian SSR from 18.12.1990]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-12/ed19901218#Text> [In Ukrainian].
5. Zemelnyi kodeks Ukrainy vid 25.10.2001 r. [Land Code of Ukraine from 25.10.2001]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> [In Ukrainian].
6. Krasnova, M.V. (2008). *Kompensatsiia shkody za ekolohichnym zakonodavstvom: (teoretyko-pravovi aspekty): monohrafiia* [Compensation for damage under environmental law: (theoretical and legal aspects): monograph]. Kyiv: Kyivskyi universytet [In Ukrainian].
7. Kulynych, P.F. (2007). *Vidshkoduvannia vtrat silskohospodarskoho vyrobnytstva yak zasib okhorony silskohospodarskykh zemel: pravovi pytannia* [Compensation for losses of agricultural production as a means of protection of agricultural land: legal issues]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 2, pp. 121-126 [In Ukrainian].
8. Lisova, T.V. *Vidshkoduvannia vtrat silskohospodarskoho vyrobnytstva yak zasib okhorony zemel* [Compensation for losses of agricultural production as a means of land protection]. Retrieved from: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5573/1/Lisova_105%E2%80%9393107.pdf [In Ukrainian].
9. Martyn, A.H., Shyianov, O.Yu. (2011). *Indeksatsiia normatyviv vtrat silskohospodarskoho i lisohospodarskoho vyrobnytstva* [Indexation of standards of losses of agricultural and forestry production]. *Zemlevporiadnyi visnyk*, 7, pp. 20-24 [In Ukrainian].
10. Melnyk, N.O. (2013). *Pravovi aspekty vidshkoduvannia vtrat silskohospodarskoho ta lisohospodarskoho vyrobnytstva* [Legal aspects of compensation for losses of agricultural and forestry production]. Retrieved from: <https://core.ac.uk/download/pdf/230566197.pdf> [In Ukrainian].
11. Nosik, V.V. (2003). *Vidshkoduvannia zbytkiv i vtrat u zemelnomu pravi Ukrainy* [Compensation for losses and losses in the land law of Ukraine]. *Yurydychnyi zhurnal*, 5, pp. 68-72 [In Ukrainian].
12. Pro otsinku zemel: Zakon Ukrainy vid 11.12.2003 # 1378 r. [About land valuation: Law of Ukraine from 11.12.2003 No. 1378] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15#Text> [In Ukrainian].
13. Pro rozmyry ta Poriadok vyznachennia vtrat silskohospodarskoho i lisohospodarskoho vyrobnytstva, yaki pidlihaiut vidshkoduvanniu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.11.1997 # 1279 r. [About the sizes and the Procedure for definition of losses of agricultural and forestry production which are subject to compensation: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 17.11.1997 No. 1279]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1279-97-%D0%BF/ed20171214#Text> [In Ukrainian].
14. Terletska, L.M. (2008). *Umovy vidshkoduvannia vtrat silskohospodarskoho vyrobnytstva* [Terms of compensation for losses of agricultural production]. *Derzhava i pravo*, 48, pp. 429-434 [In Ukrainian].

Nechyporenko O. M., Matviienko A. P. Methodological aspects of determining the amount of losses of agricultural production in the withdrawal land for other purposes

The purpose of the article is to investigate the genesis of the mechanism of compensation for losses of agricultural and forestry production and to propose certain directions for its improvement.

Research methods. The following methods were used in the research process: monographic, historical and logical (for retrospective review of compensation for losses of agricultural production), comparison (for comparison of indexed standards by different approaches), graphical (for visual reflection of the obtained results), generalization (for the formulation of conclusions).

Research results. In order to further improve state regulation of land protection and rational use, an analysis of the mechanism of one of its key economic levers - compensation for losses of agricultural and forestry production in case of withdrawal of land and their use for purposes other than agriculture and forestry, restricting the rights of owners and land users and deterioration of land quality. Possible approaches to modernization of standards for compensation of losses of agricultural production on the basis of their indexation with the use of price indices of agricultural products and inflation are considered. The comparative characteristic between them and indicators of normative monetary estimation of lands is carried out.

Scientific novelty. The study of new methodological approaches to setting standards and determining the amount of losses of agricultural production, which are subject to compensation for the withdrawal of land for other purposes was further developed, based on the use of regulatory monetary valuation of land.

Practical significance. The application of modernized standards for compensation of losses of agricultural production in the new economic conditions will increase revenues to local budgets, promote the rational use and prevention of unjustified withdrawal of land. Tabl.: 3. Figs.: 1. Refs.: 14.

Keywords: compensation for losses of agricultural and forestry production; land protection; state regulation of land use; agricultural lands; normative monetary valuation; indexing.

Nechyporenko Oleksandr Mykolaiovych - doctor of economic sciences, associate professor (docent), deputy director on scientific work, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: o.nechyporenko57@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-1080-5633>

Matviienko Alina Petrivna - research fellow of the department of land relations and environmental management, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: alina.pet.ma@gmail.com

Нечипоренко А. Н., Матвиенко А. П. Методические аспекты определения размера потерь сельскохозяйственного производства при изъятии земельных участков для других целей

Цель статьи - исследовать генезис механизма возмещения потерь сельскохозяйственного и лесохозяйственного производства и предложить отдельные направления его совершенствования.

Методика исследования. В процессе исследования использованы следующие методы: монографический, исторический и логический (для ретроспективного обзора возмещения потерь сельскохозяйственного производства), сравнения (для сопоставления нормативов, проиндексированных разными подходами), графический (для наглядного отображения полученных результатов), обобщения (для формулирования выводов).

Результаты исследования. С целью дальнейшего совершенствования государственного регулирования охраны и рационального использования земель проведен анализ механизма одного из его ключевых экономических рычагов - возмещения потерь сельскохозяйственного и лесохозяйственного производства в случае изъятия угодий и их использования в целях, отличающихся от ведения сельского и лесного хозяйства, ограничения прав собственников и землепользователей и ухудшение качества земель. Рассмотрены возможные подходы к осовремениванию нормативов возмещения потерь сельскохозяйственного производства на основе индексации с использованием индексов цен реализации сельскохозяйственной продукции и инфляции. Проведена сравнительная характеристика между ними и показателями нормативной денежной оценки угодий.

Элементы научной новизны. Получило дальнейшее развитие исследование новых методических подходов к установлению нормативов и определения размера потерь сельскохозяйственного производства, подлежащих возмещению при изъятии земельных участков для других целей, базирующиеся на использовании нормативной денежной оценки угодий.

Практическая значимость. Использование нормативов возмещения потерь сельскохозяйственного производства, соответствующих современным экономическим условиям, увеличивает поступления в местные бюджеты, способствует рациональному использованию земель и предотвращает необоснованное изъятия угодий. Табл.: 3. Илл.: 1. Библиогр.: 14.

Ключевые слова: возмещение потерь сельскохозяйственного и лесохозяйственного производства; охрана земель; государственное регулирование использования земель; сельскохозяйственные угодья; нормативная денежная оценка; индексация.

Нечипоренко Александр Николаевич - доктор экономических наук, доцент, заместитель директора по научной работе, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: o.nechyporenko57@gmail.com

ORCID iD <http://orcid.org/0000-0002-1080-5633>

Матвиенко Алина Петровна - научный сотрудник отдела земельных отношений и природопользования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: alina.pet.ma@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 21.08.2020 р.

Фахове рецензування: 25.08.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Нечипоренко О. М., Матвієнко А. П. Методичні аспекти визначення розміру втрат сільськогосподарського виробництва при вилученні земельних ділянок для інших цілей. *Економіка АПК*. 2020. № 8. С. 13 – 21. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008013>

Nechyporenko, O.M. & Matviienko, A.P. (2020). Metodichni aspekty vyznachennia rozmiru vtrat silskohospodarskoho vyrobnytstva pry vyluchenni zemelnykh dilianok dlia inshykh tsilei [Methodological aspects of determining the amount of losses of agricultural production in the withdrawal land for other purposes]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 13 – 21 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008013>

* * *

УДК 339.3

JEL Classification: L81; O24; Q17

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008022>

М. М. ІЛЬЧУК, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН
Л. Л. ПАНКРАТОВА, кандидат економічних наук, доцент

Розвиток торгівлі та проблеми в ланцюгах товаропостачання продовольства в Україні

Мета статті - розкрити сучасний стан і тенденції розвитку внутрішньої торгівлі в Україні та виявити проблемні зони в ланцюгах товаропостачання продовольчих товарів.

Методика дослідження. У дослідженні використано такі методи: діалектичні пізнання процесів і явищ; монографічний - для оцінки наукових здобутків у вивченні проблем внутрішньої торгівлі; емпіричний - щодо комплексної оцінки сучасного стану об'єкта дослідження; індексний - для аналізу темпів розвитку та абстрактно-логічний - для узагальнень і формулювання висновків; експертних оцінок - аналізу аспектів, які недостатньо забезпечені даними офіційної статистики.

Результати дослідження. Розкрито сучасний стан розвитку внутрішньої торгівлі в Україні; виявлено проблеми в ланцюгах товаропостачання продовольчих товарів, такі як «сірі» схеми торгівлі, підвищення ланковості перепродажу зерна, відсутність повноцінної звітності від холдингових структур та інших суб'єктів ринку тощо; намічено шляхи вирішення виявлених проблем.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні положення щодо розвитку внутрішньої торгівлі в Україні, виявлено реальні темпи росту (падіння) оптового і роздрібного товарообороту з урахуванням інфляційних процесів та чинники, що їх стримують.

Практична значущість. Наведені аргументи щодо об'єктивних та суб'єктивних чинників розвитку внутрішньої торгівлі, обмеженості даних офіційної статистики, проблем у ланцюгах товаропостачання слугують доказовою базою для здійснення низки заходів поліпшення ситуації. Рис.: 5. Бібліогр.: 13.

Ключові слова: внутрішня торгівля; оптовий (гуртовий) товарооборот; роздрібний товарооборот; ланцюг товаропостачання; ланковість товароруку; продовольчий ланцюг.

Ільчук Микола Максимович - доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН, завідувач кафедри організації підприємництва та біржової діяльності, Національний університет біоресурсів і природокористування України (03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 11)

E-mail: organizing_chair@nubip.edu.ua

Панкратова Любов Леонтіївна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри організації підприємництва та біржової діяльності, Національний університет біоресурсів і природокористування України (03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 11)

E-mail: organizing_chair@nubip.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1403-9454>

Постановка проблеми. Вимоги сучасного суспільства зумовлюють трансформацію ланцюгів товаропостачання: якщо раніше основна частка доданої вартості створювалася у виробництві, то сьогодні усе більшу частку формує сфера сервісно-збутового обслуговування, яка включає торгівлю, маркетингові дослідження, рекламу, упаковку, промоцію і т. д. Торговельна діяльність набуває дедалі більшої ваги: від уміння вигідно представити товар залежить зацікавленість в купівлі його споживачами. Розуміння

потреб суспільства виступає ключовим чинником розширення внутрішнього попиту на споживчі товари.

Саме тому на часі надзвичайно важлива оцінка сучасних тенденцій розвитку торгівлі: кількісних параметрів та якісних показників торгової діяльності на основі існуючих статистичних даних, інших інформаційних джерел, таких як експертні оцінки, інформація на сайтах профільних асоціацій та роздрібних мереж тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тенденції та проблеми розвитку внутрішньої торгівлі всебічно вивчали такі вітчизняні вчені, як Н. О. Голошубова, О. О. Ка-

© М. М. Ільчук, Л. Л. Панкратова, 2020

вун, В. М. Торопков та ін. [7]; А. А. Мазаракі, В. Д. Лагутін, А. Г. Герасименко та ін. [2]; Ю. М. Уманців, О. І. Міняйло, В. В. Чудак [9] тощо. Значний доробок цих вчених став опорною базою для проведення досліджень. Проте на нинішньому етапі важливо оцінити секторальні трансформації показників оптової і роздрібною торгівлі з урахуванням інфляційних процесів та сучасних викликів. Також важливо виявити основні причини деформацій у сфері товарного обігу продовольства для розробки пропозицій щодо їх усунення.

Мета статті - розкрити сучасний стан і тенденції розвитку внутрішньої торгівлі в Україні та виявити проблемні зони в ланцюгах товаропостачання продовольчих товарів.

Виклад основних результатів дослідження. Внутрішня торгівля в Україні включає оптову (гуртову) та роздрібну торгівлю, а критерієм віднесення до тієї чи іншої групи слугує, насамперед, переважаючий тип покупця (споживача) і характер використання товару:

- в оптовій торгівлі - це перепродаж товарів іншим суб'єктам господарювання для використання у виробничій діяльності або для подальшого перепродажу;

- у роздрібній торгівлі - це перепродаж товарів для особистого споживання або домашнього користування переважно населенням.

Останнім часом особливої гостроти набула проблема розмежування і взаємодії оптової та роздрібною торгівлі. У сучасній торговельній практиці це проявляється тоді, коли оптові бази та гуртові ринки реалізують продукцію як оптовими партіями, так і в роздріб, або оптово-роздрібні підприємства, такі як METRO, FOZZY виконують водночас функції дрібнооптової і роздрібною торгівлі і т.ін. Обсяг продажу або форма оплати не можуть бути критеріями для розмежування оптової і роздрібною торгівлі, зазначає А. А. Мазаракі та ін. [2, с. 14]. Наразі важко встановити абсолютні критерії, які б однозначно відділили один вид торгівлі від іншого.

Разом із тим для аналізу розвитку гуртової торгівлі основним кількісним показником виміру залишається оптовий товарооборот, для аналізу роздрібною торгівлі - роздрібний товарооборот. Для оцінки тенденцій і перспектив розвитку агропродовольчого ринку України розглянуто поетапно: спочатку показники оптової торгівлі продовольством та сільськогосподарською продукцією, яка виступає сировинною базою для виробництва продовольчих товарів. Наступний етап - здійснення аналізу відповідних показників роздрібною торгівлі.

Оптові торговці виконують ряд важливих функцій, зокрема: зберігають товарні запаси багатьох постачальників і забезпечують необхідним товаром роздрібні підприємства, тим самим зменшуючи їхні ризики, пов'язані зі зберіганням продукції. Оптові торговці зменшують навантаження на збутову службу великих виробників, які не вважають економічно доцільним займатися реалізацією продукції дрібними партіями та проводити спеціальні дослідження з оцінки потреб споживчого ринку.

Обсяги оптового товарообороту демонструють вартість проданих гуртовими партіями товарів підприємствам та організаціям (крім населення), як у межах України, так і на експорт. Протягом 2010-2014 рр. обсяги оптового товарообороту значних змін не зазнали, тоді як з 2015 р. почали досить стрімко зростати (рис. 1). Загальний оптовий товарооборот зріс за 10 років у 2,34 раза, від 994,0 млрд грн у 2010 р. до 2322,2 млрд грн у 2019 р. Оптовий товарооборот продовольчих товарів зріс меншою мірою - в 2 рази, від 193,8 млрд грн до 392,2 млрд грн.

Для розуміння реальної динаміки обсягу оптового товарообороту за нестабільності економіки слід враховувати інфляційні процеси в такий період. Для цього використовують індекси фізичного обсягу товарообороту в порівнянних цінах, які демонструють реальне зростання показників рік до року, нівелюючи чинник зміни цін.

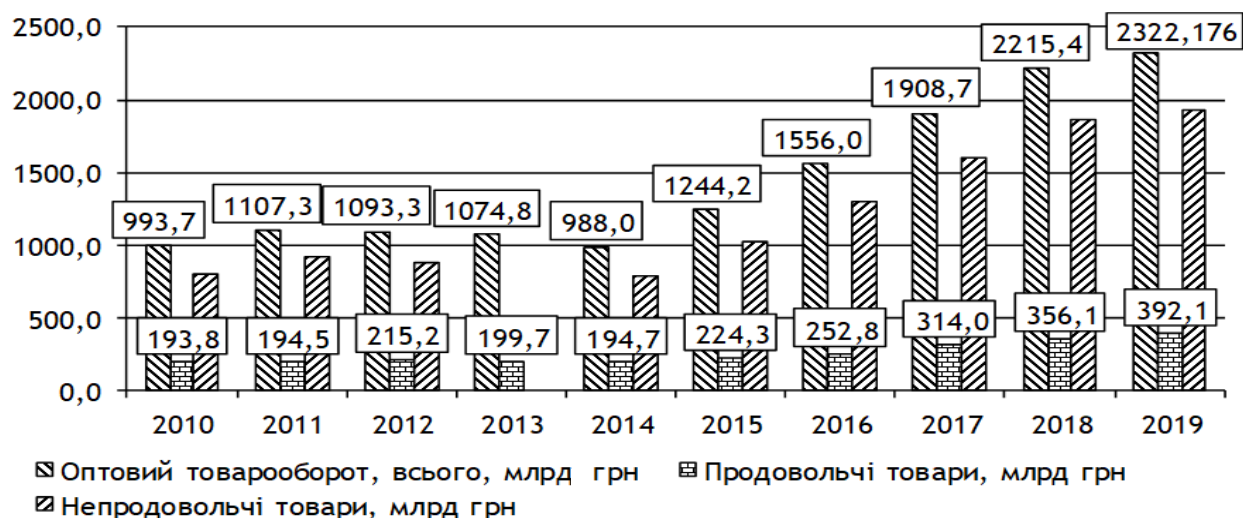

Рис. 1. Динаміка оптового товарообороту в Україні, 2010-2019 рр.

Джерело: Сформовано за даними [3].

На основі ланцюгових індексів фізичного обсягу оптового товарообороту розраховано базисні індекси за формулою (1), вибравши 2010 р. за 100%.

$$\frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0} \cdot \frac{\sum q_2 p_0}{\sum q_1 p_0} = \frac{\sum q_2 p_0}{\sum q_0 p_0} \quad (1)$$

З'ясувалося, що фізичний обсяг оптового товарообороту за останні роки (особливо починаючи з 2014 р.) суттєво менший від показників 2010-2011 рр. У 2019 р. він виявився на 24,2% меншим за аналогічний показник у 2010 р. (рис. 2).

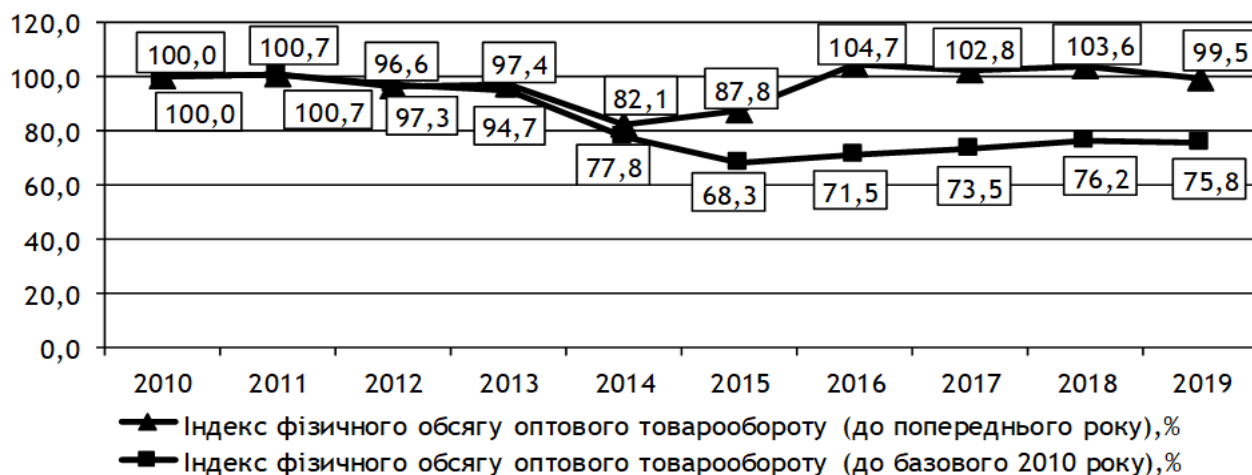

Рис. 2. Динаміка індексів оптового товарообороту в Україні, 2010-2019 рр.

Джерело: Сформовано за даними [3].

Відставання темпів росту оптового товарообороту пов'язано із загальною економічною кризою, нестабільним суспільно-політичним становищем та постійною трансформацією законодавчого поля для бізнесу, що в буквальному сенсі паралізує інвестиційний інтерес до України. Суттєвим чинником недостатніх темпів росту оптового товарообороту слугують воєнні дії на Сході, що призвели до скорочення кількості населення в Україні та зниження їхніх доходів.

Окрім перелічених вище об'єктивних причин, наявні ще й інші чинники, такі як непрозорі схеми реалізації продукції, збут

контрабанди та готівкові розрахунки, які навряд чи потрапляють в повному обсязі до органів офіційної статистики. Попередні результати дослідження компанії Ernst & Young «Зниження рівня тіньової економіки України через використання електронних платежів» свідчать, що четверту частину від офіційного ВВП України, або 846 млрд гривень, становлять тіньові операції. Компанія Ernst & Young провела подібні дослідження у 33 країнах світу, серед яких Чеська Республіка, Польща, Словенія, Словаччина, Хорватія, Болгарія, Сербія, Боснія і Герцеговина. Історично рівень тіньової економіки се-

ред зазначених країн коливався від 10,1 до 26,9% від обсягу ВВП [4]. В Україні він був також на досить високому рівні - 23,8% від офіційного ВВП за 2018 р.

Стосовно оптової торгівлі сільськогосподарською продукцією, то тут існують свої «тригерні точки». Зокрема, «сірий» продаж зерна за готівку, який ніде не обліковується. За оцінкою супутникового онлайн-сервісу EOS Crop Monitoring, майже кожен десятий гектар української сільськогосподарської землі перебуває в тіні, тобто де-юре поля не існує, а де-факто – на ньому збирають врожай. Вартість врожаю з таких полів у 2019 р. перевершила 88,5 млрд грн [1]. За різними оцінками, частка тіньового ринку зерна в Україні досягає щонайменше 40% від загального обсягу зернового ринку [8]. Це обсяги продукції, які ніде не обліковуються, вони не потрапляють під оподаткування, їх «не бачить» офіційна статистика.

Найчастіше подальший шлях «сірого» зерна - це «сірий» експорт. І тут державний бюджет знову втрачає через незаконне виведення прибутків за кордон, зокрема через експортну торгівлю сільськогосподарською продукцією. Проведений вітчизняними науковцями аналіз у сфері міжнародної торгівлі українським зерном виявив викривлення, дезінформування у фізичних обсягах та вартості продукції, що призводить до значних втрат державного бюджету [13].

Як показує аналіз обсягів і структури оптового товарообороту підприємств оптової торгівлі за видами економічної діяльності (клас за КВЕД-2010), у 2019 р. частка оптової торгівлі сільськогосподарською сировиною та живими тваринами була на рівні 8,4%, оптова торгівля продуктами харчування, напоями та тютюновими виробами - 15,6%. Отже, сукупна частка сільськогосподарської сировини та продовольства в оптовому товарообороті становить сьогодні близько четвертини (24%).

Характерно, що в останні три роки (2017-2019 рр.) темпи зростання оптової торгівлі сільськогосподарською продукцією (124,0%) і продовольством (126,6%) перевищували темпи зростання оптової торгівлі іншими товарами (119,7%), що пов'язано з активним нарощуванням обсягів збуту сільськогосподарської продукції на експорт, насамперед зерна, олійних культур та продуктів їх переробки (борошна, олії, шроту тощо).

Розширення виробництва продукції створює додаткові робочі місця і в інших сферах, зокрема у сфері торгівлі, де з'являються підприємства, які свою підприємницьку діяльність організовують з огляду на можливість отримати прибуток від посередницької діяльності.

Кількість таких посередників можна оцінити за показником ланковості товароруку. Ланковість товароруку (перепродажу) - важливий показник оптової торгівлі, який констатує число переходів товару від одного власника до іншого. Причому слід розуміти, що внаслідок збільшення кількості ланок на шляху руху продукції від виробника до кінцевого покупця (споживача) збільшується ціна продукції та знижується її доступність для споживача.

У 2019 р. по групі продовольчих товарів згаданий показник становив у середньому 2,3, що відповідає рівню 2017 р. Найвищий показник ланковості перепродажу відзначено щодо таких продовольчих товарів, як вироби тютюнові - 5,3; яйця - 3,4; олії рослинні - 3,2; рис - 2,9 та борошно - 2,8.

За останні три роки суттєво зріс показник ланковості перепродажу зерна: по пшениці він був на рівні 3,4 у 2017 р., а став - 4,9 у 2019 р., по кукурудзі зріс від 4 до 4,2; по ячменю - від 3,4 до 4,2. Це є свідченням надмірної кількості посередників, які намагаються «заробити» на зерновому трейдингу, але не в змозі виконувати повний комплекс послуг цивілізованого оптового підприємства, не мають потужностей для кваліфікованого зберігання й транспортування продукції або достатніх фінансових ресурсів і тому змушені перепродувати дрібні партії зерна малим, середнім посередникам і т.д., а ті у свою чергу великим трейдерам, транснаціональним компаніям.

Велика кількість посередників для ринку - це позитивне явище, бо створює конкуренцію серед закупівельників зерна, але не в тому випадку, коли вони утворюють довгі вертикальні ланцюги товаропостачання, у середині яких багато ланок перепродажу однієї й тієї ж партії зерна між його перекупниками. Чим довший ланцюг просування продукції до кінцевого покупця - тим нижча ціна для виробника, який знаходиться на початковій ланці ланцюга.

Для подальшого вивчення тенденцій розвитку внутрішньої торгівлі продовольством необхідно виконати аналіз роздрібного то-

варообороту, який виступає завершальною фазою товарообігу і в класичному розумінні цього поняття не передбачає перепродажу, а демонструє обсяги купівлі споживчих товарів населенням.

За існуючою системою статистичних спостережень внутрішньої торгівлі на споживчому ринку розрізняють такі основні групи суб'єктів господарювання, що здійснюють продаж споживчих товарів:

- підприємства (юридичні особи), основним видом економічної діяльності яких є роздрібна торгівля;

- фізичні особи-підприємці, основним видом економічної діяльності яких є роздрібна торгівля.

Офіційна статистика обліковує такий узагальнений показник, як *оборот роздрібною торгівлю*, який включає дані щодо роздрібного товарообороту по обох цих групах підприємств (юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців). Показник розраховується згідно з Методикою розрахунку обороту роздрібною торгівлю з урахуванням діяльності фізичних осіб-підприємців, затвердженою наказом Держстату від 04.04.2016 № 53 [5].

Проте поглиблена інформація по видах торгівлі, відображена лише за даними підприємств роздрібною торгівлю (юридичних осіб), частка роздрібного обороту яких за останні роки збільшилася від 51,7%, у 2010 р. до 72,5% у 2019 р., слугує підтвердженням витіснення дрібних форм торгівлі з ринку.

Місце дрібних форм торгівлі займають великі підприємства - юридичні особи. Насамперед це розвинуті торгові мережі у ви-

гляді холдингових структур, в окремих випадках із материнською компанією за межами України. Саме тому до органів офіційної статистики потрапляє неповна інформація від холдингових структур, адже вітчизняне законодавство не зобов'язує вести консолідовану фінансову звітність. Більшість мережових структур бізнесу не оформлені офіційно, питання інформаційного наповнення процесу аналізу вирішується переважно за рахунок проведення анкетних та експертних опитувань, зазначає О. О. Голошубова [7, с. 89-97]. Тому для об'єктивної оцінки торговельної галузі потрібно якнайшвидше вирішити питання наповненості реальними даними інформаційні ресурси органів офіційної статистики.

Великі торговельні мережі набувають сьогодні все більшої ринкової ваги і пред'являють до своїх партнерів - виробників і постачальників жорсткі вимоги, що мають системний характер (це, зокрема, вартість входження, маркетинговий бонус тощо) [9, с. 152]. Більше того, завдяки власним торговим маркам («private label») торгові мережі витісняють з магазинів традиційних виробників продукції. Це загальносвітовий тренд, який потрібно враховувати традиційним виробникам продовольства [12].

Частка продовольчих товарів в обсягах роздрібного товарообороту підприємств (юридичних осіб) залишається досить стабільною за останні 10 років - 38,9-43,3%. Обсяг загального роздрібного товарообороту за 2010-2019 рр. зріс у 2,8 рази, тоді як по продовольчих товарах зростання було дещо вищим - у три рази (рис. 3).

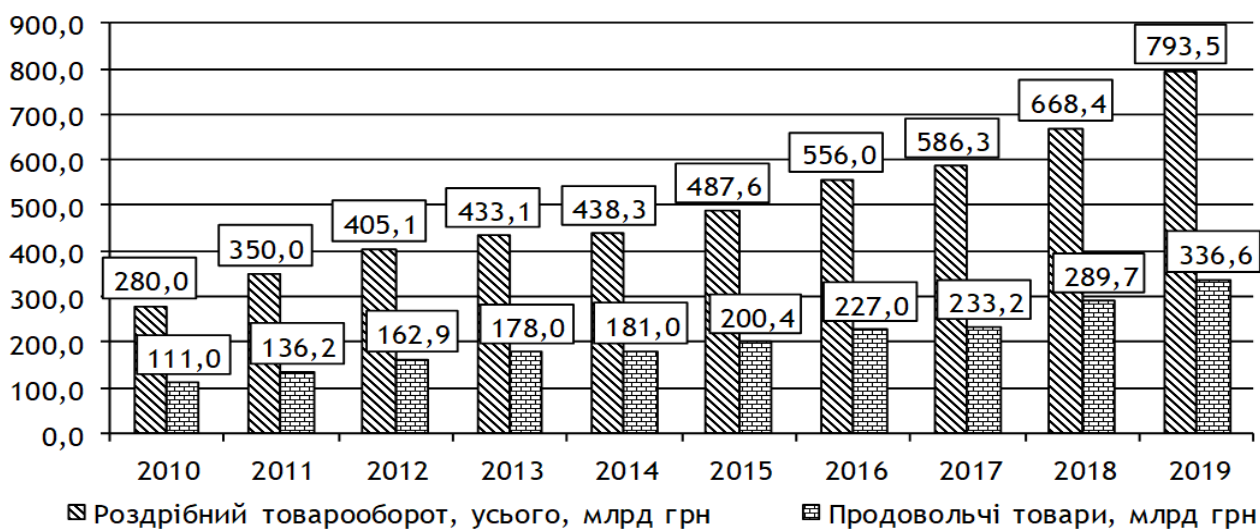

Рис. 3. Динаміка роздрібного товарообороту в Україні, 2010-2019 рр.

Джерело: Сформовано за даними [3].

Для аналізу реальних темпів зростання роздрібного товарообороту продовольчих товарів розраховано базисні індекси фізичного обсягу роздрібного товарообороту продовольчих товарів у порівнянних цінах 2010 р. на основі ланцюгових індексів, згідно з Методичними рекомендаціями розрахунку

індексів фізичного обсягу роздрібного товарообороту [6].

Починаючи з 2016 р. спостерігаються зростаючі темпи росту роздрібного товарообороту. Порівняно з 2010 р. фізичні обсяги роздрібного товарообороту зросли в 2019 р. на 43,6% (рис. 4).

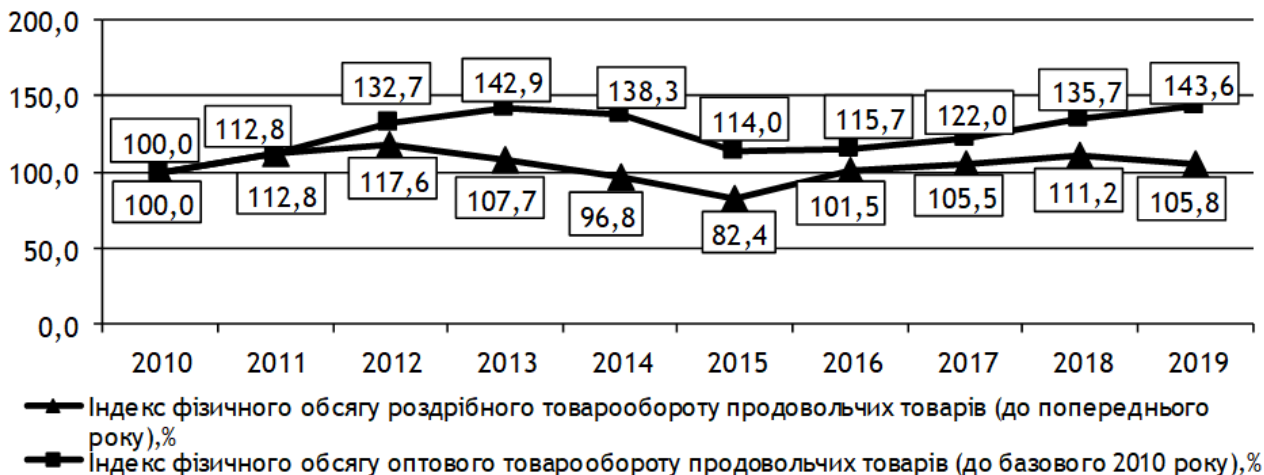

Рис. 4. Динаміка індексів роздрібного товарообороту продовольчих товарів в Україні, 2010-2019 рр.

Джерело: Сформовано за даними [3].

До позитивних характеристик вітчизняного продовольчого ринку можна віднести те, що лівова частка продовольства виробляється в Україні - 80% у 2019 р. проти 88,2% у 2010 р. (рис. 5). Деяке збільшення частки імпортованої продовольчої продукції, на наш погляд, це закономірний процес, адже

ринки стають більш відкритими, а світ глобалізованим. Пересічні українці до пандемії COVID-2019 мали достатньо можливостей для подорожей та роботи за кордоном. Поінформованість споживачів викликає інтерес до певних видів продукції зарубіжного виробництва.

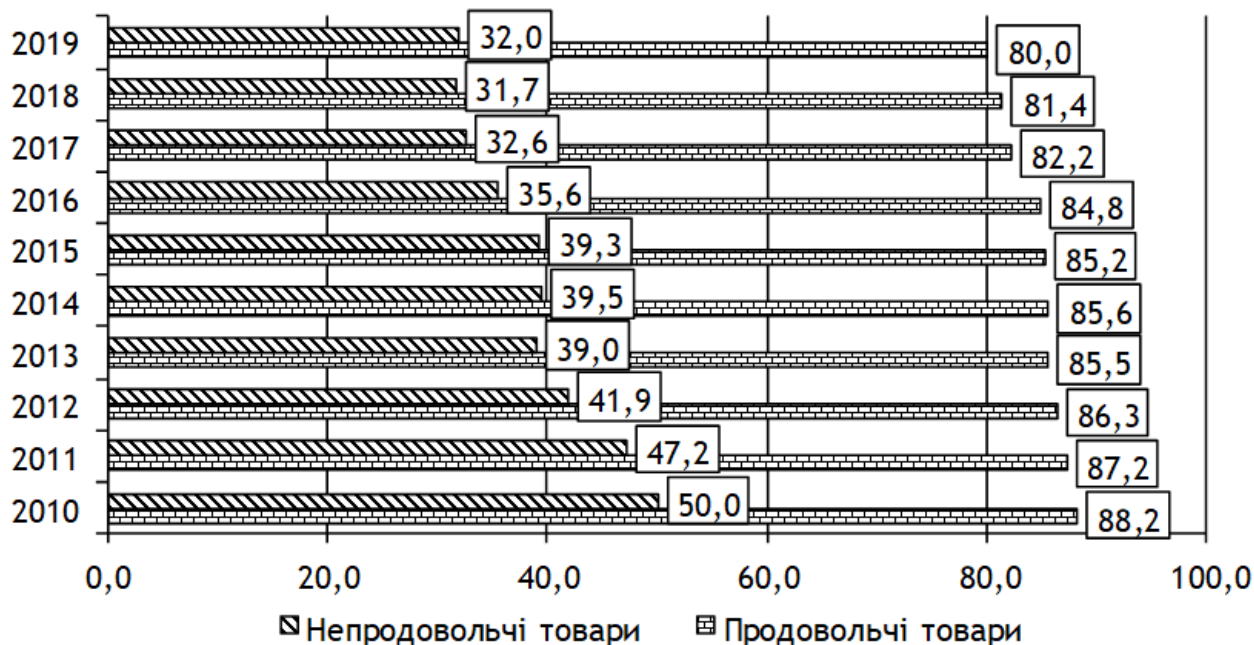

Рис. 5. Частка продажу підприємствами роздрібною торгівлею товарів, які вироблені на території України в 2010-2019 рр., %

Джерело: Сформовано за даними [3].

Стосовно непродовольчих товарів, то тут ситуація виглядає значно гірше - частка продажу підприємствами роздрібною торгівлю непродовольчих товарів, вироблених на території України, становила 32% у 2019 р. проти 50% у 2010 р., що свідчить про експансію непродовольчих зарубіжних товарів на український ринок.

Висновки. Встановлено, що за останні роки обсяги оптового товарообороту в Україні на 24,2% менші порівняно з показниками 2010 р., за умови врахування інфляційних процесів у розрахунках. Окрім об'єктивних чинників, які стримують розвиток оптової торгівлі, наявні ще й суб'єктивні чинники, зокрема «сірі» схеми торгівлі, що «затіняють» ринок і викривляють реальні її обсяги. У сільському господарстві - це торгівля зерном, олійними культурами «з-під комбайна», що у свою чергу зумовлює «сірий» експорт. Ці питання потребують негайного вирішення, адже проблеми не лише в недостовірній інформації, а, насамперед, у недоотриманні податкових надходжень у бюджет як на етапі продажу продукції фермером, так і на наступних ланках товаропостачання. Як з'ясувалося, кількість цих ланок саме по зерну істотно зросла. Підвищення показника ланковості у вертикальному ланцюгу «виробник - кінцевий покупець (споживач)» негативно впливає на його учасників, які знаходяться на початку ланцюга

(для них ціна занижується) та наприкінці ланцюга (для них ціна завищується).

У роздрібній торгівлі темпи росту роздрібного товарообороту продовольчих товарів за останні роки перевищували рівень 2010 р. на 43,6%, що є позитивним явищем. Проте й тут помітні викривлення та недорахунки. З одного боку, неповна інформація, яку можуть подавати холдингові структури, з іншого - викривлення звітності дрібними підприємствами-фізичними особами (але чисельність останніх зменшується).

Для вирішення усіх зазначених вище проблем важливо запровадити прозорі схеми господарської та комерційної діяльності: повноцінний облік сільськогосподарських земель та їх ефективне оподаткування, запровадження механізмів моніторингу врожайності на полях та недопущення фальсифікації даних про урожай, перехід на електронну систему торгівлі, трансфертне ціноутворення для холдингових структур, насамперед в експортно-імпорتنих операціях тощо.

Негативними для розвитку дрібного підприємництва стали тенденції витіснення великими торговельними мережами малих форм торгівлі. Але це тенденція, яка поширюється по усьому світу, так само як тенденція витіснення товарів традиційних виробників продукцією торгових мереж «private label». Ці та інші питання будуть напрямами проведення подальших наукових розвідок.

Список бібліографічних посилань

1. В Україні оцінили врожай з незареєстрованих полів. 2020. URL : <https://ua.korrespondent.net/business/economics/4184346-v-ukraini-otsinyly-vrozhai-z-nezareiestrovanykh-poliv>.
2. Внутрішня торгівля України : монографія / авт. кол. А.А. Мазаракі, В. Д. Лагутін та ін. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 864 с.
3. Внутрішня торгівля. *Державна служба статистики України*. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Дослідження тіньової економіки в Україні: майже чверть ВВП - або 846 млрд гривень - перебуває в тіні. *Прес-служба Мінекономіки*, 2020. URL : <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=b2fe7b9f-4e8a-487f-b3f7-ecd29c1c79c6&title=DoslidzhenniaTinovoiEkonomikiVUkraini-MaizheChvertVvpAbo846-MlrdGrivenPerebuvaVTini>.
5. Методика розрахунку обороту роздрібною торгівлю з урахуванням діяльності фізичних осіб-підприємців. *Державна служба статистики України*, 2016. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Методичні рекомендації розрахунків індексів фізичного обсягу роздрібного товарообороту, від 06.11.2000, № 353. *Державна служба статистики України*. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. Підприємницькі мережі в торгівлі : монографія / Н. О. Голошубова та ін. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. 344 с.
8. Тіньовий ринок зерна в Україні складає 40%. (2018). URL : <https://agravery.com/uk/posts/show/tinovij-rinok-zerna-v-ukraini-skladae-40>.

References

1. V Ukraini otsinyly vrozhai z nezareiestrovanykh poliv [In Ukraine, the harvest from unregistered fields was estimated]. (2020). Retrived from: <https://ua.korrespondent.net/business/economics/4184346-v-ukraini-otsinyly-vrozhai-z-nezareiestrovanykh-poliv> [In Ukrainian].
2. Mazarakі, A.A., Lahutin, V.D., Herasymenko, A.H., Vysochyn, I.V., Trubei, O.M., Blank, I.O., et al. (2016). Vnutrishnia torhivlia Ukrainy: monohrafiia [Domestic trade of Ukraine: monograph]. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t [In Ukrainian].
3. Vnutrishnia torhivlia. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Domestic trade. State Statistics Service of Ukraine] Retrived from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].
4. Doslidzhennia tinovoi ekonomiky v Ukraini: maizhe chvert VVP - abo 846 mlrd hryven - perebuvaie v tini. Pres-sluzhba Minekonomiky [Study of the shadow economy in Ukraine: almost a quarter of GDP - or 846 billion hryvnia - is in the shadows]. (2020). Retrived from: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=b2fe7b9f-4e8a-487f-b3f7-ecd29c1c79c6&title=DoslidzhenniaTinovoiEkonomikiVUkraini-MaizheChvertVvpAbo846-MlrdGrivenPerebuvaVTini> [In Ukrainian].
5. Metodyka rozrakhunku oborotu rozdrubnoi torhivli z urakhuvanniam diialnosti fizychnykh osib-pidpriyemtsiv. [Methods of calculating the turnover of retail trade, taking into account the activities of individual entrepreneurs]. (2016). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Retrived from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].

9. Уманців Ю. М., Міняйло О. І., Чудак В. В. Тенденції розвитку внутрішньої торгівлі України. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 7. С. 151-162.
10. Шпикуляк О. Г. Інституції аграрного ринку : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2009. 480 с.
11. Шпикуляк О. Г. Інституціональні аспекти регулювання аграрного ринку. *Економіка АПК*. 2008. № 5. С. 114-121.
12. Calvo Porral C., Levy-Mangin J.-P. Food private label brands: the role of consumer trust on loyalty and purchase intention. *British Food Journal*. 2016. Vol. 118. No. 3. P. 679-696. <https://doi.org/10.1108/BFJ-08-2015-0299>.
13. Kvasha S., Pankratova L., Koval V., Tamošiūnienė R. Illicit Financial Flows in Export Operations. *Agricultural Products. Intellectual Economics*. 2019. № 13(2). P. 195-209. <https://doi.org/10.13165/IE-19-13-2-10>.

6. Metodichni rekomendatsii rozrakhunkiv indeksiv fizychnoho obsiahu rozdribnoho tovarooborotu vid 06.11.2000 r. # 353 [Methodical recommendations for calculations of indices of physical volume of retail trade turnover from 06.11.2000 No. 353]. (2000). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Retrived from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].
7. Holoshubova, N.O., Kavun, O.O., Toropkov, V.M., Behl-rashvili, O.P., Hryhorenko, T.M. (2014). Pidpryemnytski merezhi v torhivli: monohrafiia [Entrepreneurial networks in trade: a monograph]. Kyiv: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t [In Ukrainian].
8. Tinovyj rynek zerna v Ukraini skladaie 40% [The shadow grain market in Ukraine is 40%]. (2020). Retrived from: <https://ua.korrespondent.net/business/economics/4184346-v-ukraini-otsynly-vrozhai-z-nezareiestrovanykh-poliv> [In Ukrainian].
9. Umantsiv, Yu.M., Miniailo, O.I. & Chudak, V.V. (2016). Tendentsii rozvytku vnutrishnoi torhivli Ukrainy [Trends in the development of domestic trade in Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky*, (7), pp. 151-162 [In Ukrainian].
10. Shpykuliak, O.H. (2009). Instytuttsii aharnoho rynku: monohrafiia [Agrarian market institutions: monograph]. Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
11. Shpykuliak, O.H. (2008). Instytutsionalni aspekty rehuliuвання aharnoho rynku [Institutional aspects of agricultural market regulation]. *Економіка АПК*, 5, pp. 114-121 [In Ukrainian].
12. Calvo Porral, C. and Levy-Mangin, J.-P. (2016). Food private label brands: the role of consumer trust on loyalty and purchase intention. *British Food Journal*, vol. 118, No. 3, pp. 679-696. Retrived from: <https://doi.org/10.1108/BFJ-08-2015-0299> [In English].
13. Kvasha, S., Pankratova, L., Koval, V. & Tamošiūnienė, R. (2019). Illicit Financial Flows in Export Operations with Agricultural Products. *Intellectual Economics*, 13(2), pp. 195-209 [In English]. DOI: <https://doi.org/10.13165/IE-19-13-2-10>.

Ilchuk M. M., Pankratova L. L. Food products trade development and food supply chain problems in Ukraine

The purpose of the article is to reveal the current state and trends in domestic trade development in Ukraine and to identify problem areas in the food supply chains.

Research methods. The following methods were used such in the research: dialectical methods of processes and phenomena cognition; monographic method for assessing scientific achievements in the domestic trade study; empirical method for a comprehensive assessment of the study object current state; the method of expert assessments for the activity areas analysis that are not sufficiently provided with official statistics; index method for the pace of development analysis and abstract-logical for generalizations and formulation of conclusions.

Research results. The current state of domestic trade development in Ukraine and problems in food supply chains are revealed, such as: "gray schemes" of trade, increase in grain resale, lack of full reporting by holding structures and other market participants, etc.; ways to solve the identified problems are outlined.

Scientific novelty. Theoretical provisions on the domestic trade development in Ukraine were further developed, the real growth rates (falls) of wholesale and retail trade, taking into account inflationary processes and the constrain factors, were revealed.

Practical significance. The arguments presented in the article regarding the objective and subjective domestic trade development factors, official statistics limited data, supply chain problems are the evidence base for a number of measures implementation to improve the situation. Figs.: 5. Refs.: 13.

Keywords: domestic trade; wholesale turnover; retail turnover; supply chain; link traffic; food chain.

Ilchuk Mykola Maksymovych - doctor of economic sciences, professor, corresponding member of NAAS, head of the department of organisation of entrepreneurship and exchange activities, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (11, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03041)

E-mail: organizing_chair@nubip.edu.ua

Pankratova Liubov Leontiivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of organisation of entrepreneurship and exchange activities, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (11, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03041)

E-mail: organizing_chair@nubip.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1403-9454>

Ильчук Н. М., Панкратова Л. Л. Развитие торговли и проблемы в цепях товаропоставок продовольствия в Украине

Цель статьи - раскрыть современное состояние и тенденции развития внутренней торговли в Украине и выявить проблемные зоны в цепях товаропоставок продовольственных товаров.

Методика исследования. В исследовании использованы такие методы: диалектические познания процессов и явлений; монографический - для оценки научных достижений в изучении проблем внутренней торговли; эмпирический - относительно комплексной оценки современного состояния объекта исследования; индексный - для анализа темпов развития и абстрактно-логический - для обобщений и формулировки выводов; экспертных оценок - для анализа аспектов, которые недостаточно обеспечены данными официальной статистики.

Результаты исследования. Раскрыто современное состояние внутренней торговли в Украине; выявлены проблемы в цепях товаропоставок продовольствия, такие как «серые» схемы торговли, повышение звенности товародвижения зерна, отсутствие полноценной отчётности от холдинговых структур и других субъектов рынка и т.п.; намечены пути решения выявленных проблем.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические положения относительно внутренней торговли в Украине, выявлены реальные темпы роста (падения) оптового и розничного товарооборота с учётом инфляционных процессов и факторов, сдерживающих их.

Практическая значимость. Приведённые аргументы относительно объективных и субъективных факторов развития внутренней торговли, ограниченности данных официальной статистики, проблемы в цепях товаропоставок служат доказательной базой для осуществления ряда мер по улучшению ситуации. Илл.: 5. Библиогр.: 13.

Ключевые слова: внутренняя торговля; оптовый (гуртовою) товарооборот; розничный товарооборот; цепь товаропоставок; звенность товародвижения; продовольственная цепь.

Ильчук Николай Максимович – доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент НААН, заведующий кафедрой организации предпринимательства и биржевой деятельности, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (03041, г. Киев, ул. Героев Оборона, 11)

E-mail: organizing_chair@nubip.edu.ua

Панкратова Любовь Леонтьевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры организации предпринимательства и биржевой деятельности, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (03041, г. Киев, ул. Героев Оборона, 11)

E-mail: organizing_chair@nubip.edu.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1403-9454>

Стаття надійшла до редакції 07.08.2020 р.

Фахове рецензування: 14.08.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Ильчук М. М., Панкратова Л. Л. Розвиток торгівлі та проблеми в ланцюгах товаропостачання продовольства в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 8. С. 22 – 30. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008022>

Ilchuk, M.M. & Pankratova, L.L. (2020). Rozvytok torhivli ta problemy v lantsiuhakh tovaropostachannia prodovolstva v Ukraini [Food products trade development and food supply chain problems in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 22 – 30 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008022>

* * *

Новини АПК

Рентабельність виробництва у фермерських господарствах вища, ніж у сільськогосподарських підприємствах - Юрій Лупенко

За підсумками 2019 року рівень рентабельності виробництва у фермерських господарствах з більшості основних сільськогосподарських культур перевищив аналогічний показник по усіх підприємствах у цілому. Зокрема, рентабельність виробництва у фермерських господарствах по зернових культурах склала торік 14,5 % проти 11,8 % по усіх підприємствах, по насінню ріпаку і кользи – 17,9 % проти 9,4 %, насінню соняшнику – 24,7 % проти 23,5 %, овочах відкритого ґрунту – 18,2 % проти 7,0 %, поінформував директор Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» академік НААН Юрій Лупенко, коментуючи нещодавно оприлюднені дані Державної служби статистики України щодо рівня рентабельності виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах.

Найбільш рентабельним у фермерських господарствах стало виробництво продукції ягідних культур (57,4 % проти 19,8 % в усіх підприємствах), картоплі (50,3 % проти 15,4 %), шишок хмелю (35,9 % проти 9,0 %), проса (28,4 % проти 20,2 %), плодів культур (25,8 % проти 0,2 %) та насіння соняшнику (24,7 % проти 23,5 %), зазначив науковець.

Торік збитковими для фермерів у рослинництві було виробництво зернобобових культур (-2,5 % проти (-11,5 %)) в усіх підприємствах та цукрового буряку фабричного (-4,8 % проти (-15,1 %)).

Разом із тим, підкреслив Юрій Лупенко, рентабельність виробництва у фермерських господарствах підвищилася по житу, вівсу, гречці, шишках хмелю, картоплі, овочах відкритого ґрунту, фруктах та ягодах, тоді як у цілому по сільськогосподарських підприємствах – лише по житу, вівсу, картоплі та ягодах.

Слід пам'ятати, що більш високі результати фермерів також враховуються при обчисленні загальних показників рентабельності по усіх підприємствах, тим самим збільшуючи їх. Отже, фактична різниця в рентабельності ще більша. За таких обставин можна говорити про переваги фермерського укладу і перспективність його розвитку в Україні, підсумував Юрій Лупенко.

Прес-служба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

УДК 347.278

JEL Classification: Q14

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008031>

**М. В. ГЛАДІЙ, доктор економічних наук,
академік НААН**
**Ю. Я. ЛУЗАН, доктор економічних наук,
член-кореспондент НААН**

Кредитування в системі аграрних трансформацій України

Мета статті - обґрунтувати необхідність подальшої розбудови системи кредитування агровиробників в Україні, визначити доцільність створення аграрних кооперативних банків, розвитку земельно-іпотечного кредитування та інших інструментів фінансово-кредитного забезпечення з урахуванням кращого світового досвіду та специфіки функціонування аграрного сектору економіки.

Методика дослідження. Застосовано діалектичний метод наукового пізнання, системний підхід дослідження з використанням досвіду кредитування в інших країнах, врахування результатів наукових досліджень вітчизняних вчених та обґрунтованих оцінок сучасного стану кредитного обслуговування агровиробників, сукупність методів обробки статистичних даних, які характеризують динаміку і відповідні тенденції.

Результати дослідження. Окреслено шляхи подальшої розбудови системи фінансово-кредитного забезпечення агровиробників як важливої складової аграрних трансформацій, узагальнено кращий світовий досвід, надано оцінку сучасного стану кредитування аграрної економіки.

Елементи наукової новизни. Дістало обґрунтування подальше удосконалення системи кредитного забезпечення потреб учасників аграрного ринку в сучасних умовах, як важливої складової комплексного інституційного забезпечення процесів реформування в аграрній сфері України.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути враховані в практичній діяльності органів державного управління, учасниками аграрного ринку і банківської системи, поглибленні наукових досліджень, у навчальному процесі. Табл.: 3. Рис.: 3. Бібліогр.: 17.

Ключові слова: банки; банківська система; кооперативний банк; земельно-іпотечне кредитування; капіталізація.

Гладій Михайло Васильович - доктор економічних наук, академік НААН, перший віцепрезидент Національної академії аграрних наук України (01010, м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

Лузан Юрій Якович - доктор економічних наук, член-кореспондент НААН, радник Президії Національної академії аграрних наук України, радник дирекції Інституту продовольчих ресурсів НААН (01010, м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

Постановка проблеми. Дослідження показують, що суттєвим недоліком аграрних трансформацій в Україні є недотримання принципу їх комплексного забезпечення інституціональними складовими. Через це втрачається синергія розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій.

Серед важливих напрямів, які повинні сприяти підвищенню ефективності аграрних трансформацій, мало б бути системне запровадження наступних комплексних ринкових заходів для створення: досконалого конкурентного середовища; механізмів стабільної державної підтримки різних видів

агропромислової діяльності; спрощеної та стимулюючої системи оподаткування; розбудови спеціальної системи кредитування; створення ефективних механізмів страхування аграрних ризиків; запровадження ринкового регулювання зовнішньоекономічної діяльності з урахуванням національних інтересів; застосування сучасних механізмів ринкового цінового регулювання; створення сприятливих умов для активізації інноваційного розвитку та інвестиційного забезпечення; запровадження відповідних програм розвитку сільських територій тощо.

Розвиток процесів у згаданих напрямках комплексного інституціонального забезпечення певною мірою відстає від процесів

© М. В. Гладій, Ю. Я. Лузан, 2020

зміни форм власності, створення суб'єктів господарювання ринкового типу, формування інфраструктури аграрного ринку, орендних відносин, нарощування обсягів виробництва, експорту та імпорту аграрної продукції, процесів децентралізації державного управління тощо. Більше того, подібні процеси повинні були б відбуватися паралельно та мати стабільний характер.

Поки що в Україні протягом років незалежності не досягнуто такого комплексного, системного і своєчасного інституціонального забезпечення аграрних трансформацій. Тобто, з погляду агровиробника, ще не створено сприятливих умов, щоб аграрні трансформації, як «насіння», лягали в добре підготовлений «грунт» і гарантували високі «врожаї».

Кредитування сільськогосподарських виробників та інших суб'єктів агропродовольчого ринку виступає одним із критичних компонентів створення сприятливих фінансових умов для їх ефективної діяльності. Особливо його роль посилюється в період значних структурних перетворень, необхідності своєчасної і результативної адаптації механізмів кредитування до ситуативних змін, які відбуваються як на внутрішньому, так і на зовнішньому продовольчих ринках.

Світова практика показує, що національні законодавства розвинених країн з питань державного регулювання банківської діяльності на відміну від України, як правило, поряд із загальними принципами враховують специфіку кредитування цього важливого сектору економіки, що, насамперед, характеризується яскраво вираженою сезонністю виробництва, високим ступенем природних і ринкових ризиків, соціальною значимістю продовольчого забезпечення населення, агресивністю ринкового середовища, виконанням важливої мультиплікаційної функції для розвитку ряду інших секторів національної економіки тощо [12].

Окремі країни, з метою активізації кредитування, поряд із розбудовою системи страхування аграрних ризиків широко застосовують механізми державних гарантій, пільгове кредитування, субсидуючи з державного бюджету кошти для часткової компенсації вартості кредитів (здешевлення кредитних ставок).

Значна увага приділяється державній цілеспрямованій підтримці розвитку мікрокредитування дрібних сільгоспвиробників,

молодих фермерів, обслуговуючих кооперативів, інших важливих учасників аграрного ринку, пільгового кредитування інноваційних проєктів, екологічних програм, розвитку органічного виробництва та ін.

З метою створення системи комплексного надання фінансово-кредитних послуг для учасників аграрного ринку у світовій практиці значного поширення отримують: заставні операції держави із продукцією сільського господарства; розвиток стандартизованих ф'ючерсних, форвардних, опціонних та інших товарних ринків; застосування державних товарних і фінансових інтервенцій; сприяння активізації біржової торгівлі; підтримка розвитку лізингових операцій; пільгове й спрощене оподаткування та ряд інших заходів державної бюджетної і податкової політик, що в комплексі поряд із банківськими послугами сприяє відтворенню власних фінансових ресурсів суб'єктів господарювання.

Досвід розвинених країн світу та країн із перехідною економікою показує, що ефективність функціонування учасників аграрного ринку досягається, передусім, комплексними і взаємодоповнюючими заходами фінансового забезпечення, спрямованими на подолання проблем функціонування аграрної економіки [2]. Тут важливу роль відіграють - спеціальне законодавство, спеціалізовані банківські та гарантійні установи, агенції та інші інституції, специфічне управління кредитними ризиками й інші, що в цілому формує сприятливу систему кредитування агровиробників.

На жаль, за період незалежності в Україні так і не вдалося створити ефективну, цілісну і взаємодоповнюючу систему фінансово-кредитного забезпечення агровиробників. Навпаки, було втрачено спеціалізований аграрний банк «Україна» з досконалою територіальною мережею, із сформованим професійним банківським персоналом, спроможним розвивати банківські механізми з використанням кращого світового досвіду. Через недосконале законодавство за цей час в країні так і не створено жодного сільськогосподарського кооперативного банку, не отримали свого розвитку кредитні спілки, система страхування аграрних ризиків та інші перевірені світовою практикою ефективні складові системи кредитування.

Спроби уніфікувати національну банківську систему та механізми кредитування в Україні без урахування особливостей обслуговування суб'єктів господарювання в аграрній сфері на сьогодні не сприяють поліпшенню їх доступу до кредитних ресурсів. Практично поза зоною банківського обслуговування, як і раніше, залишаються фермери, особисті селянські господарства та інші дрібні виробники, що виробляють критичну масу продовольчих ресурсів для потреб внутрішнього ринку.

З метою забезпечення гарантійних зобов'язань у вигляді заставної бази позичальників кредитів вимагає подальшого утвердження в аграрній сфері атрибуту власності, удосконалення системи її реєстрації, ринкових характеристик і оцінок. Така ситуація, крім того, блокує розвиток фондового ринку в Україні.

При цьому не визначено концепцію створення системи земельно-іпотечного кредитування сільгоспвиробників. На сьогодні існує загроза, що її створення теж відставатиме від процесу відкриття ринку земель. А селяни вимушено в односторонньому порядку виступатимуть лише продавцями земель, не маючи можливості розвивати сімейний фермерський бізнес.

Свою специфіку у питаннях кредитної підтримки розвитку сільських територій вносить децентралізація влади та інші процеси з удосконалення державного управління в Україні, необхідності активізувати розвиток сільських територій в нових адміністративно-господарських умовах.

Уже п'ять років як припинив свою дію Закон України «Про державну аграрну політику на період до 2015 року». Тому концепція розвитку системи фінансово-кредитного забезпечення аграрного сектору економіки та сільських територій в Україні, як важлива складова аграрних трансформацій, повинна бути задекларована в новому рамковому законі про сучасну державну аграрну політику, який ще потрібно розробити та прийняти Верховною Радою України й оперативно знайти своє закріплення в багатьох інших спеціальних законах.

Недосконалість законодавства, відсутність комплексної системи інших інституціональних засад фінансово-кредитного забезпечення агровиробників загалом провокує хаотичність дій держави, в тому числі

банківської системи, що не сприяє сталому розвитку аграрної сфери.

Така невизначеність потребує пошуку додаткових наукових обґрунтувань для подальшої розбудови ефективної системи фінансово-кредитного забезпечення учасників аграрного ринку з урахуванням особливостей їх функціонування, соціальної значимості галузі та кращого світового досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи надзвичайну важливість фінансово-кредитного забезпечення суб'єктів аграрного підприємництва, вітчизняними вченими приділяється поглиблена увага дослідженням щодо аналізу існуючих ефективних практик, зокрема їх кредитування в інших країнах, тенденцій на аграрному ринку України і на глобальному рівні та обґрунтування пропозицій з удосконалення його державного регулювання.

Вагомим є внесок у дослідження процесів кредитування агровиробників в Україні таких вчених, як В. М. Алексійчук, О. Є. Гудзь [4]; М. Я. Дем'яненко [2]; В. М. Жук [3]; О. І. Киреев [5]; Г. В. Корнійчук [6]; Ю. О. Лупенко [7, 8]; М. Й. Малік [9]; Л. В. Молдаван [11]; Н. І. Паляничко [13]; П. Т. Саблук [12, 14] та ін.

Використання досліджень та пропозицій вчених на сьогодні дають можливість державним органам влади продовжити удосконалення законодавства з питань формування завершеної спеціалізованої системи кредитування учасників аграрного ринку України. Зокрема розбудови таких важливих інституцій, як сільськогосподарські кооперативні банки; земельно-іпотечне кредитування; мікрокредитування; здійснення інших заходів фінансово-кредитного забезпечення.

Мета статті - обґрунтувати необхідність подальшої розбудови системи кредитування агровиробників в Україні, визначити доцільність створення аграрних кооперативних банків, розвитку земельно-іпотечного кредитування та інших інструментів фінансово-кредитного забезпечення з урахуванням кращого світового досвіду та специфіки функціонування аграрного сектору економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Продовження формування ефективної системи фінансово-кредитного забезпечення агровиробників в Україні залежить від багатьох чинників, які при певній взаємодії і

взаємодоповненні повинні привести до підвищення їх конкурентних спроможностей та входження у світову продовольчу систему з урахуванням національних інтересів [8].

Аграрний сектор економіки України та розвинених країн світу, зокрема Європейського Союзу, до якого Україна намагається інтегруватися, мають багато спільного, але, водночас, і суттєво відрізняються за рівнем інституціонального забезпечення, правовою захищеністю та передбачуваністю, а також стабільною політичною підтримкою з боку європейських країн [10].

Після підписання Угоди про Асоціацію та Зону вільної торгівлі з ЄС Україна знаходиться на шляху до євроінтеграції. Це відкриває нові можливості для торгівлі та інвестицій, чого можна досягти на гармонізованих інституціональних засадах.

В аграрній сфері умовою для цього є відповідна уніфікація вітчизняної до європейської аграрної політики, метою якої повинен бути сталий розвиток аграрного сектору та сільських територій.

Важливу роль для рівнозначної конкурентної участі в глобальних процесах та на внутрішньому ринку відіграє рівень фінансового забезпечення учасників вітчизняного аграрного ринку. Його можна досягти різними шляхами, джерелами та ринковими механізмами.

У сучасних реаліях України кредитування, у зв'язку із суттєвим скороченням фінансової підтримки за рахунок державного бюджету та одночасно із значним зростанням податкового навантаження, зокрема на сільгоспвиробників, об'єктивно визначається одним з основних джерел поповнення фінансових ресурсів. Проте надскладна доступність до кредитних ресурсів, наявність слабкої заставної бази, нерозвиненість системи страхування аграрних ризиків та інші проблеми призвели до того, що дефіцит власних фінансів агровиробників на сьогодні переважно формують посередники і монополісти через різні види непаритетних розрахунків, або інші некоректні відносини, що ставить їх у відповідну залежність від інших учасників ринку.

Недосконалість ринкового фінансового порядку в аграрній сфері України доповнює блокування, а точніше відсутність, біржової торгівлі, як основного інструменту для об'єктивного визначення цін на сільськогос-

подарську продукцію на внутрішньому ринку та важливого чинника для самофінансування сільгоспвиробників.

Тобто проблема фінансового забезпечення учасників аграрного ринку, насамперед сільгоспвиробників для їх конкурентного розвитку, потребує комплексних і системних заходів від держави, яка сьогодні виступає виключним регулятором грошової і кредитної, бюджетної і податкової, цінової та інвестиційної, митно-тарифної і нетарифної політики та інших заходів державного регулювання у фінансовій сфері.

З кожним роком Україна стає все більш активним учасником світової продовольчої системи. При цьому без адаптування економічного середовища України із країнами з розвиненими ринковими економіками, які, як правило, керуються узгодженими принципами ФАО ООН, Світової організації торгівлі, Європейського Союзу та інших міжнародних організацій і союзів, практично неможливо стати рівноправним гравцем на світовому ринку.

Підтвердженням цьому слугують наступні тенденції.

Для підтримки необхідного рівня конкурентоспроможності сільського господарства на глобальному рівні Україна, вступаючи до СОТ, обгрунтовано захистила обсяги його підтримки із державного бюджету по так званій зеленій скриньці, які можуть досягати рівня 3,4 млрд дол. США. За середньорічним курсом гривні до долара США у 2018 р. обсяги такої бюджетної підтримки могли б становити 92,5 млрд грн, при цьому не обмежуючи додаткові видатки державного бюджету для підтримки в питаннях підвищення родючості ґрунтів, екологічних і соціальних програм, заходів із підтримки розвитку аграрної науки й освіти та інші державні програми, які не викривляють ринкові ціни і не порушують рівновагу в торговельних відносинах. Варто зауважити, що після вступу до СОТ рівень державної підтримки сільгоспвиробників жодного разу так і не досягав зазначеного рівня обмежень, а в 2018 р. взагалі знизився до непорівняльних обсягів - 4,6 млрд грн.

При вступі до СОТ учасники цієї організації з розумінням також сприйняли використання так званої непрямой підтримки сільгоспвиробників з урахуванням пільгового оподаткування ПДВ та дії фіксованого сільськогосподарського податку, обсяги якої постій-

но навіть перевищували обсяги прямих видатків із державного бюджету. Проте зміни, внесені у 2017 р. до Податкового кодексу України щодо сільського господарства, взагалі призвели до поетапної відміни пільг з ПДВ та інших змін. За даними Державної фіскальної служби України, це загалом збільшило навантаження на сільгоспвиробників від 7,3 млрд грн у 2014-му до 44,6 млрд грн у 2018 р., або в 6,1 раза, що суттєво перевищує темпи надходження сплати податків в інших галузях економіки та в цілому по державі. Можна стверджувати, що такі тенденції характеризують і певну дискримінацію аграрного сектору, який уже почав виступати лідером серед інших секторів економіки, зокрема в питаннях формування платіжного балансу та підвищення рівня продовольчої безпеки держави.

Як наслідок, незважаючи на зростання обсягів кредитування сільгоспвиробників у 2018 р. порівняно з 2014 р. у 1,3 раза, враховуючи девальвацію грошової одиниці, цінові та інші фактори, це не призвело до компенсації втраченого фінансового ресурсу.

Подібні та інші негативні макроекономічні тенденції отримують накопичувальний характер, що, безумовно, негативно впливає на фінансову результативність діяльності сільського господарства, як основи продовольчої системи України, та взагалі обмежують можливості його поступального розвитку.

Це підтверджують дані державної статистики. Так, у 2018 р. було отримано сукупного прибутку від усієї господарської діяльності сільгосппідприємств порівняно з 2015 р. на 35 млрд грн, або у 1,4 раза, менше, із зниженням рівня рентабельності у 2,3 раза. При цьому зростання випуску сільськогосподарської продукції у фактичних цінах за згаданий період відбулося у 2,3 раза, що об'єктивно, навпаки, повинно було б сприяти зростанню обсягів прибутковості господарювання.

Окреслена ситуація супроводжується іншими негативними тенденціями: наявністю значної кількості збиткових сільгосппідприємств; не раціональною і не керованою зміною структури виробництва продукції сільського господарства; погіршенням рівня харчування населення; катастрофічним зниженням зайнятості сільського населення та взагалі зростанням соціальної напруги на

селі; зникненням цілих аграрних підгалузей тощо.

Варто зазначити, що випадковостей просто так з макроекономічними показниками не буває. Для кожного наслідку обов'язково є причина або сукупність причин. Поряд з іншими, однією з таких причин виступає відсутність сприятливих умов для збільшення обсягів кредитування агровиробників, неадаптованість банківської системи до сучасних викликів, слабкість державних і недержавних фінансових інституцій.

Крім того, на реальний рівень фінансового забезпечення учасників аграрного ринку України поряд з іншими внутрішніми та зовнішніми чинниками протягом останніх років все значніший негативний вплив виявляє девальвація національної грошової одиниці. Зокрема зростання обсягів закупівель зарубіжної сільськогосподарської техніки й обладнання для харчової промисловості, засобів захисту рослин і тварин, мінеральних добрив, насіння, нафтопродуктів, паливних матеріалів, племінної худоби, птиці та інших технологічних ресурсів для агропромислового виробництва вимагають розширення банківських операцій з використанням іноземних валют, або в перерахунку національної грошової одиниці на іноземні валюти. При цьому девальвація гривні до долара США, як основної іноземної валюти, яка використовується в міжнародних торговельних відносинах, у 2018 р. порівняно з 2014-м зросла у 2,3 раза, з 2010 р. - у 3,4 раза відповідно до середньорічного курсу визначеного НБУ, що суттєво ускладнило розрахункові операції.

Тобто, якщо, з одного боку, використання імпоротної техніки, інших ресурсів і технологій виступає одним з головних драйверів зростання обсягів агропромислового виробництва, то з іншого, у зв'язку із девальвацією національної валюти та інших чинників це призвело до значних диспропорцій у фінансовому забезпеченні аграрного сектору та зниження результативності його функціонування.

При цьому банківська система в такій ситуації певною мірою втратила інтерес до кредитування сільського господарства. Якщо зростання отримання доданої вартості в галузі сільського, лісового і рибного господарства як показника, що відображає основну мету господарської діяльності - одержання прибутку, збільшення рівня оплати

праці і соціальних виплат, сплати податків, у 2018 р. порівняно з 2010-м було забезпечено в 4,3 раза, то обсяги кредитування за цей час зросли лише в 2,3 раза. Більше того, якщо частка сільського, лісового і риб-

ного господарства в загальнодержавних обсягах доданої вартості у 2018 р. досягла 11,9%, то частка кредитів становить лише 7,1% (табл. 1).

1. Співвідношення темпів зростання обсягів доданої вартості і кредитування нефінансових корпорацій сільського, лісового і рибного господарства та в цілому по державі за 2010, 2014, 2018 рр.

Показник	Рік			Зростання обсягів у 2018 р., %, до 2010 р.
	2010	2014	2018	
Валова додана вартість у цілому по державі, млрд грн	954,5	1382,7	3018,2	316,2
У т.ч. сільське, лісове та рибне господарство	83,0	161,1	360,8	434,7
Залишок кредитів станом на 31.12 усього по державі, млрд грн	501,0	778,8	859,7	171,1
У т.ч. сільське, лісове та рибне господарство	26,9	55,3	67,3	225,7
Питома вага сільського, лісового та рибного господарства у загальнодержавних обсягах, %				
доданій вартості	8,7	11,7	11,9	136,8
кредитуванні	5,3	6,8	7,1	134,0
Перевищення питомої ваги в доданій вартості над кредитуванням	3,4	4,9	4,8	x

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України та Національного банку України.

Девальвація національної валюти також спотворює оцінки рівня кредитної підтримки банківською системою розвитку сільського господарства. Якщо, за статистикою НБУ, обсяги наданих кредитів у гривні в 2018 р. порівняно з 2009 р. зросли у 2,3 раза, то за оцінками в перерахунку на долари США вони знизилися на 53,0%. Аналогічні тенденції відбуваються і в цілому по аграрному сектору економіки. Тобто тенденція реального рівня кредитного забезпечення оцінюється рівно до навпаки (табл. 2, рис. 1-2). Безумовно, це не відповідає завданням банківської системи щодо відношення до різних секторів національної економіки, зокрема

кредитування визначених державних пріоритетів, одним з яких виступає продовольча безпека. Такі тенденції об'єктивно вимагають відповідної зміни політики НБУ.

Великою проблемою залишається висока вартість кредитних ресурсів, що стає непідйомним тягарем у структурі собівартості сільськогосподарської продукції. Кредитні ставки в окремі роки навіть перевищували рівень рентабельності господарської діяльності, що вказує на неефективне державне регулювання різних секторів національної економіки, враховуючи функціонування банківської системи (табл. 3).

2. Зміна обсягів кредитування підприємств аграрного сектору в національній валюті та доларах США у перерахунку відповідно до курсу НБУ (станом на 31.12.2009, 2015, 2018 рр.)

Вид економічної діяльності	Вимоги банків за кредитами, наданими суб'єктам підприємництва аграрного сектору станом на:						
	31.12.2009 р.		31.12.2015 р.		31.12.2018 р.		Зміна обсягів кредитування 2018-го до 2009 р., дол. США
	Усього, млрд грн	Обсяг кредитів у перерахунку на дол. США	Усього, млрд грн	Обсяг кредитів у перерахунку на дол. США	Усього, млрд грн	Обсяг кредитів у перерахунку на дол. США	
Сільське, лісове та рибне господарство	29,4	5,58	48,4	2,22	67,3	2,62	47,0
Виробництво харчових продуктів та напоїв	27,8	5,28	60,8	2,78	75,2	2,91	55,1
Виробництво нових виробів	0,3	0,06	2,8	0,13	3,2	0,12	200,0
Усього по аграрному сектору	57,5	10,92	112,0	5,13	146,0	5,65	51,7

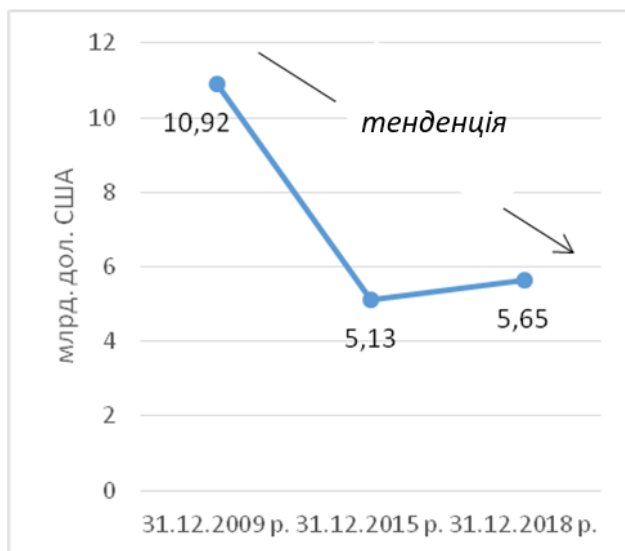

Рис. 1. Обсяги кредитування аграрного сектору, млрд дол. США

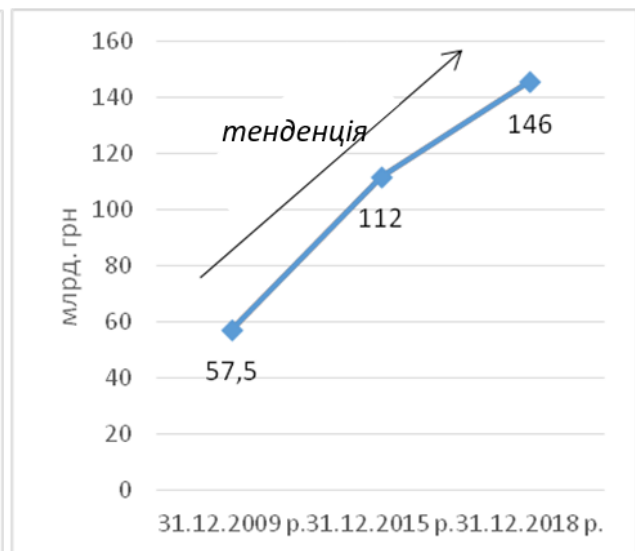

Рис. 2. Обсяги кредитування аграрного сектору, млрд грн

Довідково: середньорічний курс гривні до дол. США (2009 р. - 5,27; 2015 - 21,84; 2018 - 25,85)

Джерело: Сформовано авторами за статистичними даними НБУ.

3. Співвідношення рівнів рентабельності та середньорічних відсоткових ставок за отриманими кредитами сільськогосподарськими підприємствами за 2010, 2014-2018 рр., %

Показник	Рік					
	2010	2014	2015	2016	2017	2018
Рівень рентабельності сільгосп-підприємств (усі види діяльності)	17,5	9,3	30,4	25,6	16,5	13,5
Середньорічний рівень відсоткових ставок за кредитами	14,9	20,1	20,2	18,4	16,3	17,7
Рівні відсоткових ставок за кредитами, +; -, до рівнів рентабельності	-2,6	10,8	-10,2	-7,2	-0,2	4,2

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України та НБУ.

Важливою складовою у попереджувальних заходах державної економічної політики від таких та інших негативних тенденцій повинна виступати розбудова надійних інституційних систем, у тому числі в питаннях фінансового забезпечення аграрного сектору економіки шляхом упорядкування законодавства, процесів додаткового створення відповідних державних і недержавних інституцій, розвитку тих чи інших організаційно-правових форм суб'єктів господарювання, зокрема у банківській системі України [7].

Як засвідчує світова практика, на відміну від України в більшості країн функціонує розгалужена сукупність спеціалізованих державних, кооперативних і приватних кредитних інституцій для обслуговування сільськогосподарських товаровиробників, які відрізняються принципами роботи з позичальниками, механізмами гарантій, державної підтримки кредитування, іншими відповідними регламентами і схемами надання кредитів тощо. Тут, як правило, визначені функції однієї інституції доповнюють функції іншої, що дозволяє об'єднувати їх в єдину інтегровану систему фінансового забезпечення аграрного сектору економіки.

Спільними особливостями кредитного обслуговування аграрного сектору економіки в більшості розвинених країн є наявність кредитних кооперативних структур, які створюються безпосередньо сільгоспвиробниками, сільським населенням та іншими структурами аграрного спрямування при активній державній підтримці на засадах поєднання спільних інтересів [11].

Крім того, у кожній кредитній системі, як правило, присутні державні інституції, які виконують певні функції гаранта перед комерційними банками, особливо при довгостроковому кредитуванні сільгоспвиробників, що за різних обставин для них недоступні. Функціонують й інші державні структури, діяльність яких спрямована на підтримку мікрокредитування, авансування (вважай - кредитування) з використанням заставних операцій із сільгосппродукцією, підтримки лізингу, факторингу або інших специфічних видів кредитування.

Наприклад, система кредитування фермерів США представлена 36 кооперативними фермерськими банками, які в структурі забезпечують у межах 30-35 % кредитних потреб фермерів. Страховими компаніями, які крім страхування кредитних зобов'язань на-

дають близько 10 % різних видів позичок у загальних обсягах кредитування. Також сформована мережа приватних комерційних банків та індивідуальних кредиторів, які в основному спеціалізуються на банківському обслуговуванні фермерів.

Функціонує Державне агентство обслуговування ферм з метою надання пільгових коротко- та середньострокових кредитів молодим фермерам і новоствореним фермам, а також дрібним та фінансово неспроможним господарствам. Окрім того, агентство на відповідних засадах виступає також гарантом між фермерами і комерційними кредиторами.

Майже століття успішно працює товарно-кредитна корпорація - державна агенція Міністерства сільського господарства США, яка реалізує державні програми пільгового кредитування фермерів та фінансування інших програм підтримки цін і доходів фермерських господарств.

У США також працюють 11 різних державних програм підтримки харчування населення, що суттєво сприяє реалізації фермерської продукції та виступає надійним джерелом фінансування господарських потреб. Створена комплексна система управління цими програмами під егідою Міністерства сільського господарства США з відповідними Агентствами в кожному штаті та місцевими операторами. Тут на особливу увагу України заслуговує вивчення досвіду функціонування державних програм «шкільні обіди» та «додаткове харчування» малозабезпечених верств населення з консолідованим фінансуванням за рахунок коштів федерального уряду, урядів штатів, місцевих органів влади та інших джерел.

Визначальне місце в банківських системах для кредитування сільгоспвиробників посідають, зокрема, такі системні кооперативні банки, як Credit Agricole (Франція), Rabobank (Нідерланди), DG-Bank, Raiffeisenbank та мережа місцевих народних банків у Німеччині. Значного поширення кооперативні банки набули в Австрії, Італії, Польщі та інших країнах.

Варто зазначити, що створення сільськогосподарських кооперативних банків сьогодні якраз на часі в Україні. Цього вимагають, насамперед, необхідність наближення банківської системи до обслуговування сільського населення, запровадження ринку земель сільськогосподарського призначен-

ня, намагання держави активізувати фермерську діяльність та інших дрібних виробників на аграрному ринку, здійснення процесів децентралізації влади і державного управління та розбудови самоврядування на відповідних територіях, участь у розвитку сільської місцевості тощо. Сільськогосподарські кооперативні банки в такій ситуації спроможні відігравати визначну роль у фінансовому забезпеченні даних процесів.

Створення, а точніше відродження діяльності кооперативних банків в Україні потребує державної підтримки, як це відбувалося у багатьох країнах сталої ринкової економіки та нині в країнах із перехідною економікою (Словенія, Болгарія, Угорщина, Польща, Литва, Вірменія і т.д.).

У сучасних умовах України без державної підтримки відродження сільськогосподарських кооперативних банків (які активно розвивалися в царській Росії та в період НЕПу в СРСР), як важливого чинника забезпечення успішності аграрних реформ, якщо не приречена на невдачу, то може затягнутися на кілька десятиліть. І причиною цього є не слабкість їх організаційно-правової форми, а недосконалість законодавства, недовіра фермерів і сільських жителів до кооперування, недостатність у суспільстві кооперативних знань, відсутність духу кооперації тощо. В умовах ринкової конкуренції існує також протидія певних учасників на ринку банківських послуг та монополістів на аграрному ринку, враховуючи специфіку непритовнової природи діяльності кооперативних банків, кооперативних засад демократичного управління та виконання інших специфічних функцій, що, безумовно, позитивно впливатиме на зниження вартості кредитів всієї банківської системи.

Для розбудови кооперативної системи кредитування аграрного сектору в Україні, з урахуванням кращої світової практики, необхідно здійснити відповідні заходи через створення сприятливих законодавчих та інших передумов. Узагальнюючи світовий досвід та оцінки вітчизняних вчених це зокрема потребує: зменшення вимог до статутного капіталу кооперативних банків; вилучення або перегляду норми щодо встановлення мінімальної кількості учасників кредитної кооперації; чіткого визначення неприбуткового статусу з відповідним режимом оподаткування; визначення участі держави у формуванні початкового пайового капіталу в межах

70-90 % з наступним їх викупом учасниками кооперативу протягом 15-20 років, або отримання такої фінансової підтримки на безповоротних засадах; включення кредитних спілок у систему банківського регулювання та банківського нагляду; спрямування всіх видів бюджетної фінансової допомоги аграрного сектору, в тому числі на часткове здешевлення вартості кредитів через систему аграрних кооперативних банків тощо.

Слід звернути увагу на значні державні фінансові ресурси, які на сьогодні накопичилися в численних державних аграрних інституціях: аграрний, насіннєвий і фермерський фонди, Національна лізингова компанія, підприємство з повернення боргів сільгосппідприємствами за імпорту техніку й інші ресурси, отримані під державні гарантії, фонд із будівництва об'єктів соціальної сфери не селі і т.ін. Багаторічні видатки держбюджету та накопичення заборгованості перед бюджетом на такі та інші цілі по суті на сьогодні є переважно «мертвим» капіталом. Цілком логічно було б зазначені фінансові ресурси сконцентрувати у відповідних банківських інституціях і використовувати на кредитування відповідних державних програм під особливим банківським контролем.

У державі ще не створені сприятливі умови для ефективної діяльності кредитних спілок, які повинні стати базовою низовою ланкою для створення кооперативних банків. Це підтверджують наступні тенденції. Якщо у 2008 р., коли ринок кредитних спілок досягнув свого найбільшого розвитку, їхня кількість становила 829 од., кількість їхніх членів - 2,7 млн осіб, обсяги активів - понад 6 млрд грн, то станом на 31.03.2020 р., за даними Національної комісії, яка здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, їхня кількість зменшилася до 335 од., або в 2,5 раза, членів спілок - в 1,7 раза, обсяги активів скоротилися в 2,4 раза і на сьогодні їхні загальні обсяги по державі відповідно до офіційного курсу гривні становлять менше 10 млн дол. США. Водночас, за оцінками зарубіжних ринків кредитних спілок Національним банком України, на кінець 2018 р. сумарні активи кредитних спілок Польщі досягли 2,49 млрд дол. США, Литви - 1,02 млрд дол. США, які за чисельністю населення і територією значно менші від України. При цьому в Україні частка п'яти найбільших

кредитних спілок становить майже 30 % у загальних активах, незначне поширення отримали спілки на сільських територіях.

Серед основних накопичених сучасних проблем діяльності кредитних спілок на вітчизняному ринку різні дослідження вчених визначають: недосконале законодавство; відсутність ефективних механізмів державного регулювання; неналежний контроль за їх діяльністю; обмежений перелік фінансових послуг; заборона бути членами спілок фермерським господарствам та іншим малим і середнім аграрним підприємствам; проблеми оподаткування у зв'язку з невизначеністю їх неприбуткового статусу; відсутність механізмів гарантування захисту вкладів членів спілок; відсутність державної підтримки за рахунок коштів державного бюджету; невизначеність кваліфікаційних вимог до персоналу та органів управління; відсутність спеціальних стандартів бухгалтерського обліку; невизначеність цілей та відповідних механізмів співпраці кредитних спілок із територіальними громадами в питаннях сприяння розвитку сільських територій тощо.

Мабуть, несправедливо те, що в Законі України «Про банки і банківську діяльність» відведено лише пів сторінки, а в Законі України «Про кооперацію» взагалі відсутній розділ «Про кредитну кооперацію». Враховуючи такий важливий напрям банківської діяльності, доцільно було б прийняти окремий Закон України, який би максимально регламентував порядок створення та функціонування аграрних кооперативних банків, визначив специфічні механізми кредитування аграрного сектору економіки з урахуванням специфіки його функціонування.

На жаль, прийнятий 21.07.2020 року новий Закон України № 0856 «Про сільськогосподарську кооперацію» теж не врахував створення кредитних кооперативів, що позбавляє фермерів та інших юридичних осіб права бути учасниками кредитної кооперації. Натепер це знову стає черговою проблемою законодавчого удосконалення.

Досвід інших країн та розробки багатьох вітчизняних вчених дозволяють пропонувати принципову схему розбудови системи кредитного забезпечення аграрного сектору України на кооперативних засадах (рис. 3).

Рис. 3. Перспективна кооперативно-кредитна система банківського обслуговування аграрного сектору України

Джерело: Сформовано авторами.

Для забезпечення максимальної ефективної діяльності наведена система передбачає кілька рівнів. В її основі знаходяться сільські кредитні спілки та кредитні кооперативи, що

створюються сільським населенням, фермерами та іншими агровиробниками на базі одного або кількох сусідніх сіл, або об'єднаних територіальних громад, мають неприбуткову

кооперативну природу та діють згідно з визначеними законодавством України кооперативними принципами. Оскільки кредитні спілки відповідно до Закону України «Про кредитні спілки» можуть надавати послуги виключно фізичним особам, то сільськогосподарські товаровиробники-юридичні особи можуть стати членами кредитних кооперативів, або на пряму членами регіональних кооперативних банків. Кредитні спілки і кооперативи, їх об'єднання або окремі агровиробники виступають членами-засновниками регіональних (обласних) аграрних кооперативних банків.

Другий рівень системи становлять кредитні кооперативи і кредитні спілки, що діють у районних центрах або територіальних громадах та районні об'єднання сільських кредитних спілок і кооперативів та надають відповідні послуги своїм членам. На цьому рівні можуть також бути відкриті відділення регіонального (обласного) кооперативного банку.

На третьому рівні системи кредитної кооперації виступають регіональні (обласні) кооперативні банки, які створюються згідно із Законами України «Про банки і банківську діяльність» та «Про кооперацію».

Четвертий, національний рівень представляє Центральний кооперативний банк, який логічно завершує побудову кооперативної системи кредитування аграрного сектору, об'єднуючи регіональні (обласні) кооперативні банки, кредитні кооперативи, сільські кредитні спілки та їхні об'єднання.

Наведена схема досить спрощена, проте вона відповідає досвіду побудови кооперативних фінансово-кредитних систем у розвинених країнах ринкової економіки і чинному вітчизняному законодавству.

У зв'язку з відкриттям у 2021 р. ринку земель сільськогосподарського призначення важливою складовою фінансово-кредитного забезпечення повинна виступати система земельно-іпотечного кредитування сільгоспвиробників. На сьогодні її розбудова ще вимагає обґрунтованого та своєчасного інституціонального забезпечення.

При цьому варто зауважити, що намагання уніфікувати правила кредитування суб'єктів господарювання під заставу нерухомого майна та кредитування сільгоспвиробників під заставу земель сільськогосподарського призначення в черговий раз може призвести до неврахування особливостей функціонування сільського господарства, виконання поставлених перед ним функцій і

завдань, специфіки регулювання земельних відносин та інших чинників.

Зарубіжний досвід, дослідження вітчизняних вчених вказують, що кредитування сільгоспвиробників з використанням механізмів земельної іпотеки повинно виступати збалансованою інституціональною системою, регулюватися окремим спеціальним законодавством, створенням відповідних інституцій, включаючи механізми кредитування під заставу як власне земельних ділянок, так і довготермінових договорів оренди, об'єктивних оцінок земельної власності, створення відповідної інфраструктури, визначення порядку ліцензування банків для такого виду діяльності, упорядкування розпорядження та використання земель, отриманих банками у випадку неповернення іпотечних кредитів тощо.

Особливістю земельного іпотечного кредитування в Україні є значна розпорошеність земельної власності та наявність великої кількості різних категорій земель. Зокрема, це землі: більше ніж 6,9 млн власників паїв; понад 4 млн особистих селянських господарств; за 500 тис. га земель колективного садівництва і городництва; які знаходяться в комунальній та державній власності на умовах користування державними підприємствами і організаціями; забруднені радіонуклідами внаслідок Чорнобильської катастрофи; природно-заповідного фонду; наукових установ і навчальних закладів; гідроакумуючих систем, зрошувані й осушувані; під багаторічними плодовими насадженнями; які в Державному кадастрі віднесені до земель сільськогосподарського призначення, але фактично непридатні для ведення сільського господарства (заліснені, заболочені чи інші маргінальні землі) тощо.

Така ситуація безумовно вносить відповідні особливості до державного регулювання земельно-іпотечного кредитування. Проте загальною прерогативою має стати переконання, що всі такі землі можуть і повинні використовуватись як активи для гарантій кредитних зобов'язань, незалежно чи це особисте селянське господарство, фермер чи інше приватне господарство, державне підприємство чи наукова й освітня установа на відповідних засадах, створюючи для цього всім рівні конкурентні умови.

Особливою проблемою слід виокремити необхідність створення нових ринкових методик для вартісних оцінок земель сільсько-

господарського призначення, що використовується як застава.

Дослідження науковців свідчать, що на сьогодні лише близько 3 % таких земель оцінені й поставлені на баланси сільгосп підприємств. Основна частина земель знаходиться в оренді, є власністю селян, що вимагає отримання механізмів консолідації таких земель для формування обсягів застави тощо [3].

Тобто, без відповідного інституціонального забезпечення основну кількість земельних ділянок ще можна вважати несформованим активом для використання як кредитного забезпечення насамперед особистих селянських господарств, фермерів та особливо сільгосп підприємств, що користуються орендованими землями.

Крім того, землю Конституцією України визначено важливою складовою національного багатства та встановлено вимоги щодо охорони земель, збереження природної родючості ґрунтів, що теж потребує додаткового державного регулювання в процесі іпотечних відносин.

Усі ці та інші фактори вимагають відповідного упорядкування: в обліку, в оцінках земель; вносять специфіку для використання різних категорій земель у процесі застави для отримання кредитів; іншу специфіку, що потребує відповідного законодавчого регулювання.

На теперішньому етапі розвитку аграрного сектору економіки питання запровадження системи земельно-іпотечного кредитування слід розглядати важливою передумовою ефективного розвитку передусім для дрібного і середнього підприємництва та комерціалізації діяльності значної кількості особистих селянських господарств. Це також потребує встановлення відповідних правил та інфраструктурного забезпечення.

Проте головне, що в цьому процесі не повинно бути, що після відкриття ринку земель через деякий час створюватиметься система земельно-іпотечного кредитування, визначатимуться цінові й податкові механізми, а потім, можливо, наведеться порядок у Державному земельному кадастрі, відбудуться інші відповідні заходи і т. п. Тобто,

без комплексного інституціонального врегулювання зазначених проблем це шлях до чергового введення в оману селян та інших учасників аграрного ринку, подальших зловживань та тінізації земельних трансакцій, поширення інших негативних явищ в аграрному середовищі.

На нашу думку, центральною ланкою земельно-іпотечного кредитування повинно стати створення Державного земельного фонду (назва умовна) з виконанням функцій спеціалізованої земельної іпотечної установи, проведення рефінансування ліцензованих банківських установ для потреб іпотечного кредитування, оперативний викуп заставлених земель у банків у випадку неповернення іпотечного кредиту внаслідок об'єктивних причин чи судових рішень та виконання інших функцій пов'язаних із землями, які використовуються у вигляді застави тощо [1].

Висновки. Розбудова системи кредитування сільгоспвиробників та інших учасників аграрного ринку сьогодні продовжує залишатися важливим завданням державної аграрної політики.

Система кредитування аграрного сектору економіки має взаємодоповнювати інші напрями фінансово-кредитної підтримки агропромислової діяльності, оперативно реагувати на виклики як внутрішнього аграрного ринку, так і глобального ринкового середовища, в цілому формуючи єдину збалансовану систему фінансово-кредитного забезпечення.

Важливою передумовою удосконалення системи кредитування аграрного сектору слугує концептуальне закріплення заходів держави, банківської системи та аграрного бізнесу в новому рамковому Законі України «Про державну аграрну політику», який повинен у тому числі визначати принципи, шляхи та інші засади розвитку банківських послуг у загальній системі фінансово-кредитного забезпечення агровиробників. Такі дії держави дозволять упорядкувати законодавчий процес та інші заходи інституціонального забезпечення ефективного розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій.

Список бібліографічних посилань

1. Гладій М. В., Лузан Ю. Я. Земельна реформа: сучасні проблеми та шляхи вирішення. *Економіка АПК*. 2020. № 2. С. 6-19. <https://doi.org/10/32/317/2221-1055.202002006>.
2. Дем'яненко М. Я. Фінансові проблеми формування і розвитку аграрного ринку. *Економіка АПК*. 2007. № 5. С. 5-10.
3. Жук В. М., Бездушна Ю. С., Попко С. Ю. Капіталізація національного багатства України: вартість земель сільськогосподарського призначення : наукова доповідь. Київ : ННЦ ІАЕ, 2019. 48 с.
4. Іпотечне кредитування в аграрному секторі економіки : монографія / Дем'яненко М. Я., Алексійчук В. М., Гудзь О. Є, Сомик А. В. Київ ННЦ ІАЕ, 2005. 106 с.
5. Киреев О. І. Іпотечне кредитування: проблеми та перспективи розвитку в Україні: Інформаційно-аналітичні матеріали ; за заг. ред. А. І. Киреева. Київ: Центр наукових досліджень НБУ, 2004. 104 с.
6. Корнійчук Г. В. Теоретичні основи кредитного забезпечення як фактор економічного зростання сільськогосподарських підприємств. *Облік і фінанси*. № 4 (66). 2014. С. 103-107.
7. Лупенко Ю. О., Фещенко В. В. Ринок капіталу для фінансування малого та середнього бізнесу в аграрному секторі економіки. *Фінанси, облік і аудит*. 2014. № 2. С. 65-78. URL : http://nbuv.gov.ua/Foa_2014_2-7.
8. Лупенко Ю. О., Фещенко В. В. Сучасні інструменти для фінансування аграрного сектору економіки. *Фінансовий ринок України*. 2012. № 12. С. 26-31.
9. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Інституалізація аграрного підприємництва та її ефективність. *Економіка АПК*. 2011. № 7. С. 169-177.
10. Модернізація державної політики розвитку аграрної сфери України: виклики, шляхи вирішення : монографія / Гадзало Я. М., Гладій М. В., Саблук П. Т., Лузан Ю. Я. Київ : Аграрна наука, 2020. 380 с.
11. Молдаван Л. В. Розвиток кооперації в системі кредитного забезпечення сільського господарства. *Економіка АПК*. 2015. № 1. С. 58-63.
12. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери : наукова доповідь / за заг. ред. Саблука П. Т. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 342 с.
13. Паляничко Н. І. Світовий досвід розвитку земельно-іпотечного кредитування. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 17. С. 59-63.
14. Саблук П. Т. Проблеми іпотеки землі в контексті фінансової безпеки. *Проблеми формування іпотечного ринку в контексті фінансової безпеки України : 36. Матеріалів круглого столу*. Київ, 30 вересня 2002. С. 112-119.
15. Сільське господарство України : Стат. збірник Державної служби статистики України. URL : www.ukrstat.gov.ua.
16. Статистика НБУ. Офіційний сайт НБУ. URL : <http://www.bank.gov.ua>.
17. Шпикуляк О. Г. Інституціоналізм як методологія між-дисциплінарного пошуку в економічній теорії. *Економіка АПК*. 2009. № 11. С. 141-148.

References

1. Hladii, M.V., Luzan, Yu.Ya. (2020). Zemelna reforma: suchasni problemy ta shliakhy vyrishennia [Land reform: current problems and solutions]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 6-19 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10/32/317/2221-1055.202002006>.
2. Dem'ianenko, M.Ya. (2007). Finansovi problemy formuvannia i rozvytku ahrarnoho rynku [Financial problems of the agrarian market formation and development]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 5-10 [In Ukrainian].
3. Zhuk, V.M., Bezdushna, Yu.S., Popko, S.Yu. (2019). Kapitalizatsiia natsionalnoho bahatstva Ukrainy: vartist zemel silskohospodarskoho pryznachennia: naukova dopovid [Capitalization of national wealth of Ukraine: the value of agricultural land: scientific report]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
4. Dem'ianenko, M.Ya., Aleksiichuk, V.M., Hudz, O.Ye, Somyk, A.V. (2005). Ipotechne kredyтуvannia v ahrarnomu sektori ekonomiky: monohrafiia [Mortgage lending in the agricultural sector of the economy: monograph]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
5. Kyreiev, O.I., et al. (2004). Ipotechne kredyтуvannia: problemy ta perspektyvy rozvytku v Ukraini: Informatsiino-analitychni materialy [Mortgage lending: problems and prospects for development in Ukraine: Information and analytical materials]. A.I. Kyreieva (Ed.). Kyiv: Tsentr naukovykh doslidzhen NBU [In Ukrainian].
6. Korniiichuk, H.V. (2014). Teoretychni osnovy kredytnoho zabezpechennia yak fакtor ekonomichnoho zrostannia silskohospodarskykh pidpriemstv [Theoretical foundations of credit security as a factor of economic growth of agricultural enterprises]. *Oblik i finansy*, 4(66), pp. 103-107 [In Ukrainian].
7. Lupenko, Yu.O., Feshchenko, V.V. (2014). Rynok kapitalu dlia finansuvannia maloho ta serednoho biznesu v ahrarnomu sektori ekonomiky [Capital market for small and medium business financing in the agricultural sector of the economy]. *Finansy, oblik i audyt*, 2, pp. 65-78. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/Foa_2014_2-7 [In Ukrainian].
8. Lupenko, Yu.O., Feshchenko, V.V. (2012). Suchasni instrumenty dlia finansuvannia ahrarnoho sektoru ekonomiky [Modern instruments for financing the agricultural sector of the economy]. *Finansovi rynok Ukrainy*, 12, pp. 26-31 [In Ukrainian].
9. Malik, M.Y., Shpykuliak, O.H. (2011). Instytualizatsiia ahrarnoho pidpriemnytstva ta yii efektyvnist [Institutionalization of agrarian entrepreneurship and its efficiency]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 169-177 [In Ukrainian].
10. Hadzalo, Ya.M., Hladii, M.V., Sabluk, P.T., Luzan, Yu.Ya. (2020). Modernizatsiia derzhavnoi polityky rozvytku ahrarnoi sfery Ukrainy: vyklyky, shliakhy vyrishennia: monohrafiia [Modernization of the state policy of agrarian sphere development of Ukraine: challenges, ways of the decision: monograph]. Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].
11. Moldavan, L.V. (2015). Rozvytok kooperatsii v systemi kredytnoho zabezpechennia silskoho hospodarstva [Cooperation development in the system of credit provision of agriculture]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 58-63 [In Ukrainian].
12. Sabluk, P.T., et al. (2011). Orhanizatsiino-ekonomichna modernizatsiia ahrarnoi sfery: naukova dopovid [Organizational and economic modernization of the agrarian sector: scientific report]. P.T. Sabluk (Ed.). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
13. Palianycho, N.I. (2016). Svitovi dosvid rozvytku zemelno-ipotechnoho kredyтуvannia [World experience in the development of land mortgage lending]. *Investysii: praktyka ta dosvid*, 17, pp. 59-63 [In Ukrainian].
14. Sabluk, P.T. (2002). Problemy ipoteki zemli v konteksti finansovoi bezpeky Land mortgage problems in the context of financial security [Problemy foruvannia ipotechnoho rynku v konteksti finansovoi bezpeky Ukrainy]. Zb. Materialiv kruhloho stolu. Kyiv, pp. 112-119 [In Ukrainian].
15. Silske hospodarstvo Ukrainy [Agriculture of Ukraine]. Stat. zbiryk Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. Retrieved from: www.ukrstat.gov.ua [In Ukrainian].
16. Statystyka NBU [NBU statistics]. Ofitsiyni sait NBU. Retrieved from: <http://www.bank.gov.ua> [In Ukrainian].
17. Shpykuliak, O.H. (2009). Instytutsionalizm yak metodolohiia mizhdystyplinarnoho poshuku v ekonomichnii teorii [Institutionalism as a methodology of interdisciplinary search in economic theory]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 141-148 [In Ukrainian].

The purpose of the article is to substantiate the need for further development of the lending system for agricultural producers in Ukraine, determine the feasibility of creating agricultural cooperative banks, the development of land mortgage lending and other instruments of financial and credit support, taking into account the best world experience and the specifics of the functioning of the agricultural sector of the economy.

Research methods. A dialectical method of scientific knowledge has been used, as well as a systematic research approach using the experience of lending in other countries, taking into account the results of scientific research by domestic scientists and reasonable assessments of the current state of credit services for agricultural producers, a set of methods for processing statistical data characterizing the dynamics and corresponding trends.

Research results. The ways of further development of the system of financial and credit support of agricultural producers as an important component of agrarian transformations are determined, the best world experience is summarized, the assessment of the current state of lending to the agricultural economy is given.

Scientific novelty. The further improvement of the credit support system for the needs of participants in the agricultural market in modern conditions was substantiated, as an important component of the comprehensive institutional support of the reform processes in the agricultural sector of Ukraine.

Practical significance. The results of the study can be taken into account in the practical activities of government bodies, by participants in the agricultural market and the banking system, in the deepening of scientific research, in the educational process. Tabl.: 3. Figs.: 3. Refs.: 17.

Keywords: banks; banking system; cooperative bank; land mortgage lending; capitalization.

Hladii Mykhailo Vasylovych - doctor of economic sciences, academician of NAAS, First vice-president of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, M. Omelianovycha-Pavlenko St., Kyiv, 01010)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

Luzan Yurii Yakovych - doctor of economic sciences, corresponding member of NAAS, counsellor to the Presidium of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, counsellor to the Directorate of Food Resources Institute (9, M. Omelianovycha-Pavlenko St., Kyiv, 01010)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

Гладий М. В., Лузан Ю. Я. Кредитование в системе аграрных трансформаций Украины

Цель статьи - обосновать необходимость дальнейшего развития системы кредитования агропроизводителей в Украине, определить целесообразность создания аграрных кооперативных банков, развития земельно-ипотечного кредитования и других инструментов финансово-кредитного обеспечения с учетом лучшего мирового опыта и специфики функционирования аграрного сектора экономики.

Методика исследования. Применен диалектический метод научного познания, системный подход исследования с использованием опыта кредитования в других странах, учета результатов научных исследований отечественных ученых и обоснованных оценок современного состояния кредитного обслуживания агропроизводителей, совокупность методов обработки статистических данных, характеризующих динамику и соответствующие тенденции.

Результаты исследования. Определены пути дальнейшего развития системы финансово-кредитного обеспечения агропроизводителей как важной составляющей аграрных трансформаций, обобщен лучший мировой опыт, дана оценка современного состояния кредитования аграрной экономики.

Элементы научной новизны. Получило обоснование дальнейшее совершенствование системы кредитного обеспечения потребностей участников аграрного рынка в современных условиях, как важной составляющей комплексного институционального обеспечения процессов реформирования в аграрной сфере Украины.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть учтены в практической деятельности органов государственного управления, участниками аграрного рынка и банковской системы, углублении научных исследований, в учебном процессе. Табл.: 3. Илл.: 3. Библиогр.: 17.

Ключевые слова: банки; банковская система; кооперативный банк; земельно-ипотечное кредитование; капитализация.

Гладий Михаил Васильевич - доктор экономических наук, академик НААН, первый вице-президент Национальной академии аграрных наук Украины (01010, г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

Лузан Юрий Яковлевич - доктор экономических наук, член-корреспондент НААН, советник Президиума Национальной академии аграрных наук Украины, советник дирекции Института продовольственных ресурсов НААН (01010, г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 03.08.2020 р.

Фахове рецензування: 10.08.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Гладий М. В., Лузан Ю. Я. Кредитування в системі аграрних трансформацій України. *Економіка АПК*. 2020. № 8. С. 31 – 44. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008031>

Hladii, M.V. & Luzan, Yu.Ya. (2020). Kredytuvannia v systemi ahrarynykh transformatsii Ukrainy [Lending in the system of agrarian transformations of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 31 – 44 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008031>

*

**П. Т. САБЛУК, доктор економічних наук,
професор, академік НААН
І. П. ХОМИН, кандидат економічних наук**

Розвиток аграрного сектору України: фінансовий аспект

Мета статті - обґрунтувати концепцію переорієнтації безповоротних бюджетних асигнувань на поворотне, проте пільгове кредитування товаровиробників аграрного сектору України.

Методика дослідження. Використано такі наукові методи: формалізації, дедукції, індуктивного й абстрактно-логічного - для аналітичного опрацювання наукових джерел, в яких висвітлюються напрацювання вчених у ракурсі окресленої проблеми; економіко-математичних - для встановлення причинно-наслідкової залежності й тенденцій досліджуваних чинників; статистичного порівняння й групування - для визначення динаміки досліджуваних показників за тривалий період; логічного узагальнення - для формулювання висновків за результатами дослідження проблеми вдосконалення фінансово-економічних відносин в аграрному секторі України; графічний - для візуалізації фактографічного матеріалу.

Результати дослідження. З урахуванням того, що обсяги бюджетних дотацій для товаровиробників аграрного сектору України недостатні, а їхня традиційна безповоротність спонукає не пошуки внутрішніх резервів, а утриманські настрої, тож вони не справляють відчутного впливу на розвиток виробництва в господарствах, які їх отримали в результаті невиваженого відбору реципієнтів - не завжди тих, які використовують ці дотації раціонально, обґрунтовується концепція переорієнтації безповоротних бюджетних асигнувань на поворотне, проте пільгове кредитування товаровиробників аграрного сектору.

Елементи наукової новизни. Концепція переорієнтації безповоротних бюджетних асигнувань на поворотне, проте пільгове кредитування товаровиробників аграрного сектору обґрунтовується вперше, тож для неї притаманні елементи наукової новизни.

Практична значущість. Ареалом впровадження пропонованих заходів може стати сфера фінансово-економічних відносин в аграрному секторі України. Табл.: 1. Рис.: 1. Бібліогр.: 10.

Ключові слова: аграрний сектор; дотації; концепція; пільгове кредитування; фінансово-економічні відносини.

Саблук Петро Трохимович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, академік-секретар Відділення аграрної економіки і продовольства, Національна академія аграрних наук України (01010, м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9)

E-mail: ecopotuaan@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8037-9545>

Хомин Ірина Петрівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, обліку і фінансів, Мінська філія Федерального державного бюджетного освітнього закладу вищої освіти «Російський економічний університет імені Г. В. Плеханова». (220137, Республіка Білорусь, м. Мінськ, вул. Радіальна, 40)

E-mail: xomunka@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5882-3830>

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблеми стану аграрного сектору України у фінансовому аспекті зумовлена значимістю такого для вітчизняної економіки. Як наслідок, нині його досить часто трактують як її локомотив. Хоча зазвичай таке трактування розуміють як метафору, проте в дійсності у фінансовому аспекті упродовж майже 100 років, без перебільшення, визнається ключова роль аграрного сектору спочатку у фінансуванні індустріалізації країни, тепер - в пом'якшенні наслідків перманентних фінансових криз, а нерідко й у запобі-

ганні дефолтів. Останні могли стати в Україні постійними, проте не відбулися саме завдяки надходженню валюти від експорту сільськогосподарської продукції, що перевершили зараз навіть обсяг, традиційно забезпечуваний у післяреформені роки металургійним комплексом, перетворилися на головне джерело відносної стабільності платіжного балансу держави. Водночас на тлі незаперечних успіхів аграрного сектору в XXI ст. (упродовж 2001-2017 рр. валова продукція галузі збільшилася в 1,7 раза, тенденція зростання прибутку, як і рентабельності діяльності сільськогосподарських підприємств висхідна), проблема незабезпеченості науково обґрунтованих норм спожив-

вання продуктів харчування населенням виглядає прикрою аномалією. Оскільки це відбувається не через нестачу продовольства, а через його цінову недоступність для значного прошарку громадян України, доходи яких недостатні, аби придбати продукти харчування в необхідній кількості.

З іншого боку, зниження цін на продовольчі товари за нинішніх умов нереальне, позаяк замість нарощування виробництва насамперед продукції тваринництва, це відразу стане каталізатором прискорення процесу його зменшення, передусім у невеликих сільськогосподарських підприємствах і фермерських господарствах, який і так доволі динамічний через фінансову проблему - низьку окупність витрат виробництва в цій галузі, відтак відсутність у них можливостей забезпечити нагромадження коштів для інвестицій у згадану галузь. Як наслідок, спостерігається негативна динаміка поголів'я ВРХ, особливо корів, котру не може перебороти збільшення кількості цих тварин у тих суб'єктів господарювання, які ведуть виробництво молока й м'яса на промисловій основі.

Крім того, варто зазначити, що нині близько третини сільськогосподарських підприємств збиткові, тому вони також не можуть сформувати достатніх фінансових ресурсів для інноваційного відтворення такого фондоемного виробництва, як тваринництво, й здебільшого вимушено займаються винятково менш капіталомістким рослинництвом, закупаючи імпорту вживану техніку - трактори, комбайни, автомобілі. Тож з огляду на стан аграрного сектору України в аспекті фінансового забезпечення, дослідження причин таких парадоксів й обґрунтування заходів щодо їх елімінування видається актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча з набуттям Україною незалежності вчені ННЦ «Інститут аграрної економіки» запропонували масштабну й резонансну розробку «Теоретико-методологічне забезпечення і науковий супровід аграрної та земельної реформи», де «були обґрунтовані та доведені до практичного використання механізми: передачі сільськогосподарських земель у колективну власність та їх паювання, реформування і приватизації сільгоспдприємств, створення аграрних формувань ринкового типу, ...ціноутворення на продукцію АПК» [4, с. 10] тощо, втілення яких у практику могли вивести аграрний сектор на

рівень розвинутих європейських країн, однак цього не сталося.

Насамперед через ілюзію популістів про можливість пролонгування низьких цін на продовольство, «що було предметом гордості і переможним аргументом в роки «холодної війни» [2, с. 31], які розпочали масовані обструкції «передових» поглядів. При цьому власне згадувана ілюзія зумовила «перманентні проблеми продовольчого постачання, які так і не були вирішені радянською системою влади» [10, с. 157].

Натомість настав період так званої «шокової терапії», який посилив диспаритет цін обміну засобів виробництва й сільськогосподарської продукції, унаслідок чого «за 15 років з аграрного сектору вимито на користь інших галузей економіки понад 600 млрд грн» [7, с. 8].

Крім того, «держава не завжди послідовно керувала трансформаційними процесами в регіонах, що зумовило тривале функціонування «нічийної» власності ... причому владні структури на місцях, покликані практично здійснювати реформи, працювали у звичному командно-адміністративному режимі» [1, с. 66]. А замість продекларованої приватизації землі «було прийнято рішення про введення інституту *земельних часток*, які оформлювалися ... сертифікатом на землю», що «дало підстави вважати такий сценарій «напівприватизацією» [6, с. 17]. Внаслідок цього реформування фінансово-економічних відносин в аграрному секторі України було надто розтягнуто в часі, зумовивши його «нереалізований потенціал, ... законсервований через мораторій на вільний обіг земель, який за найпростішим розрахунками становить 43 млрд дол. США наростаючим підсумком з 2004 року¹» [5, с. 16-17]. Й оскільки це продовжується нині, то реформування фінансово-економічних відносин в аграрному секторі ніяк не можна вважати завершеним.

Мета статті - обґрунтувати концепцію переорієнтації безповоротних бюджетних асигнувань на поворотне, проте пільгове кредитування товаровиробників аграрного сектору України.

Виклад основних результатів дослідження. Як виявилось, нині потребують обґрунтування шляхи удосконалення фінансово-економічних відносин, спрямованих на

¹ По 2016 р. включно.

знівелювання тих негативів, котрі стали проявлятися в аграрному секторі на практиці через відхід у багатьох випадках від розроблених ученими згадуваних методологічно виважених методичних рекомендацій щодо забезпечення аграрної та земельної реформи.

Стосовно аграрного сектору України напруження вітчизняних учених щодо теоретико-методологічного забезпечення й наукового супроводу аграрної та земельної реформи, який за умови їхнього своєчасного впровадження міг би стати врівень із розвинутими країнами Європи, у повному обсязі, на жаль, не були втілені в практику.

При цьому популістські звинувачення перемогли здоровий глузд, і вчені, що науково обґрунтували реформування економіки, одержали звинувачення: «Тривалий час реформи проводились наосліп, бачачи десь на горизонті відпрацьований механізм, який діяв у країнах Західної Європи, але не було відпрацьовано програму його досягнення... Реформи не були забезпечені законодавчими і нормативними документами... Вирішували це питання тільки економісти» [8, с. 49], що стало «символом віри» навіть багатьох їхніх колег. Попри те, що здавна, як слушно зауважив В. Трегобчук: «У нас було майже правилом: коли висновки і рекомендації науки не збігалися з точкою зору політиків, вони ігнорувалися. Особливо це сто-

сувалося суспільних наук, зокрема економічної» [9, с. 15].

Про мляве здійснення реформування, котре відбувалося за сакраментальним «крок уперед, два назад» і кілька років паралельно існували колишні колгоспи поряд із нібито реформованими так званими новими агроформуваннями, де у багатьох випадках двома різними печатками користувався один і той же керівник, навіть не згадується. Хоча власне цей «інкубаційний» період став причиною втрати створеної на той час досить потужної матеріально-технічної бази: на трактори, комбайни, автомобілі за безцінь знайшлися грошовиті власники, але не селяни. Крім цього, поступово було втрачено левову частку поголів'я тварин, успішно пущеного на м'ясо. Як наслідок, зазнало втрат і рослинництво, адже замість практично безплатних органічних добрив зараз доводиться купувати надто дорогі, часто імпортні мінеральні добрива.

Разом із тим тут варто зазначити головне - довго стримували розвиток фермерських господарств, які через це не відіграють вирішальної ролі у валовому виробництві сільськогосподарської продукції. Проте вони динамічно нарощують у ньому свою частку, в тому числі, що особливо важливо з урахуванням нерівності умов господарювання, молока - завдяки збільшенню поголів'я корів та підвищенню їхньої продуктивності (табл.).

Частка фермерських господарств у виробництві продукції аграрного сектору України, %

Показник	Рік					
	1995	2000	2005	2010	2015	2017
Частка у виробництві:						
зернових і зернобобових культур	1,5	5,1	10,7	12,0	12,7	14,0
цукрових буряків (фабричних)	2,2	5,7	12,9	8,4	6,0	7,4
соняшнику	3,0	10,0	15,6	17,8	19,4	19,3
картоплі	0,1	0,3	0,4	0,9	0,6	0,5
овочів	0,5	1,4	2,1	2,6	3,1	2,9
м'яса в забійній вазі	0,3	0,5	0,9	2,3	2,3	2,5
молока	0,2	0,5	0,7	1,0	1,7	1,9
яєць	0,1	0,1	0,1	0,5	0,4	0,6
вовни	0,5	0,3	2,2	3,1	0,4	2,8
меду	0,1	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2

Джерело: Сільське господарство України за 2000-2017 рр. Статистичні збірники. С. 98, 160.

При цьому, практично крім зернових і технічних культур, які більш-менш прибуткові, фермерські господарства не можуть наразі створити конкуренцію на аграрному ринку великим і середнім сільськогосподарським підприємствам, хоча у світі власне за такими видами продукції рослинництва, як кар-

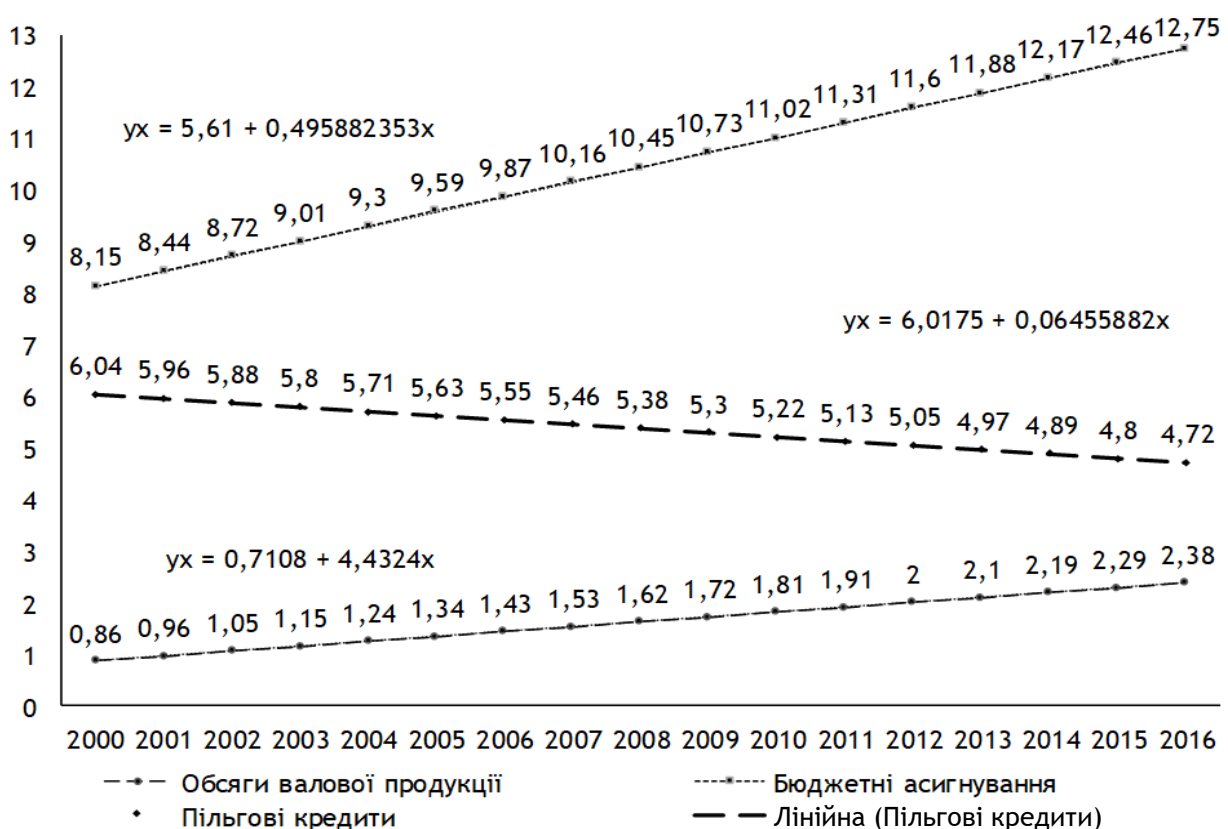
топля та овочі, а у тваринництві - молоко, вовна, мед, саме частка дрібних товаровиробників слугує вирішальною.

Причина цього досить проста й зрозуміла. Адже за весь період реформування аграрного сектору України так і не створено рівних умов господарювання для фермерських госпо-

дарств, а лівова частка бюджетних коштів спрямовується на дотації великим товаровиробникам. Хоча саме модернізовані фермерські господарства, «які демонструють позиції гнучкості у виробничому та невиробничому секторах, наданні послуг, сприяють соціальному вирівнюванню, а також основних засад політики сільського розвитку» [3, с. 19] можуть забезпечити зміну співвідношення між продукцією рослинництва й тваринництва, яке впродовж усього періоду, відколи сільськогосподарські підприємства України практично перейшли у своїй діяльності на принцип *laissez faire* фізіократа Гурне, стало катастрофічним, становлячи в середньому за 2015-2017 рр. 2,5:1. Варто зазначити, що у 1990 р. воно було майже на одному рівні: 51,5 % становив обсяг валової продукції рослинництва й 48,5 % - тваринництва. Власне через зниження виробництва тваринницької продукції в аграрному секторі України не вдалося вийти на колишній (282774,2 млн грн) обсяг валової продукції сільського господарства, незважаючи на його перевищення в рослинництві ще в 2013 р.

Водночас зрозуміло, що проста переорієнтація бюджетних коштів на дотації фермерським господарствам втілення в життя політики сільського розвитку не забезпечить, а лише негативно позначиться на державних програмах фінансової допомоги аграрному сектору. Тому доводиться вибирати інший варіант застосування фінансово-економічних важелів. І таким видається заміна теперішньої практики вибіркового бюджетного фінансування наданням кредитів усім суб'єктам господарювання в аграрному секторі. Тим паче, що обсяги безповоротної бюджетної допомоги недостатні, аби вирішити проблему беззбитковості в аграрному секторі, більше того, вони не виявляють відчутного впливу на його розвиток.

Так, навіть не беручи до уваги з огляду на незначну базу порівняння бюджетного фінансування чи пільгового кредитування показники до 2005 р., можна зауважити, що жодної залежності між ними й динамікою обсягів валової продукції сільськогосподарських підприємств немає (рис.).

Тренди індексів обсягів валової продукції, бюджетних асигнувань та пільгового кредитування підприємств аграрного сектору за 2000-2016 рр.

Джерело: Основні засоби України за 2010-2016 рр. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 241 с.; Капітальні інвестиції в Україні за 2010-2016 рр. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 114 с.; Сільське господарство України 2017. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 246 с.

Зокрема, різке зменшення суми бюджетних дотацій проти рівня 2005-2007 рр. супроводжувалося протилежною динамікою обсягів валової продукції, яка в 2016 р. перевищувала рівень 2007 р. в 1,95 раза, хоча перший показник був тоді максимальним. Подібні перепади спостерігаються й щодо пільгового кредитування. І хоча на перший погляд видається, що вирівняні значення індексів обсягу бюджетних асигнувань і валової продукції сільськогосподарських підприємств корелюють між собою, таке враження оманливе. Не тільки тому, що лівова частка цих коштів дістається обмеженому колу реципієнтів, причому окремі з них, наприклад, птахівничі комплекси отримують з року в рік мало не мільярдні суми, хоча ця галузь загалом може без них обійтися, про що засвідчують виплати власникам дивідендів, зіставних із сумами бюджетних дотацій, без дотування. А передусім у зв'язку з тим, що нарощування обсягу валової продукції відбувається за зростання в ній частки рослинницької, зумовленої гіпертрофованим збільшенням валових зборів зернових і технічних культур, яке стається під впливом їхньої зорієнтованості на експортні поставки. При цьому кормові й просапні культури, а також тваринницька продукція такого стимулу не мають.

Однак як раніше, так і зараз вперто зберігається ручний режим дотування вибраних реципієнтів замість того, аби спрямувати ці кошти на забезпечення розширення пільгового кредитування аграрних підприємств, відмовившись від будь-якого безповоротного фінансування за рахунок державного бюджету, та на покриття різниці між комерційними й пільговими ставками за кредитами банків.

Висновки. 1. Реформування аграрного сектору України зумовило кардинальні зміни в аспекті фінансового забезпечення, унаслідок чого вдалося перебороти довготривалу тенденцію витрачання валюти на оплату імпорту зерна, забезпечивши збільшення її надходжень головним чином від його експорту, що сприяє зміцненню платіжного балансу держави.

2. Водночас через диспаритет цін, особливо відчутний щодо тваринницької продукції, відбулася переорієнтація на нарощування експортоорієнтованої продукції рослинництва за різкого погіршення ситуації з кор-

мовиробництвом за рахунок трансформації площ посівів. Як наслідок, за обсягом виробництва валової продукції рослинництва вишло на рівень 1990 р. ще в 2013 р., тоді як тваринництво відстає від цього рівня ще й зараз.

3. Крім того, далі відбувається розшарування суб'єктів господарювання за рентабельністю виробництва на прибуткові та збиткові, отже й можливістю фінансування інвестицій для інноваційного розвитку. Адже обсяги бюджетних дотацій в Україні недостатні, аби компенсувати вимивання доданої вартості, створеної в аграрному секторі. Причому вони не виявляють відчутного впливу на розвиток виробництва в господарствах, яким вдається їх отримати в результаті суб'єктивного відбору реципієнтів - не завжди тих, які використовують ці дотації раціонально. Оскільки традиційна безповоротність дотування спонукає не пошуки внутрішніх резервів, а утриманські настрої.

4. Зважаючи на це, слід переорієнтувати такі кошти на пільгове кредитування товаровиробників аграрного сектору, що не тільки розширить наразі обмежені можливості суб'єктів господарювання стосовно отримання таких кредитів, а й завдяки прибутковому йому принципу поворотності забезпечить синергетичний ефект щодо раціонального використання як власних, так і позичених коштів на фінансування інвестицій для можливо інноваційного розвитку.

5. При цьому така переорієнтація бюджетних асигнувань не призведе до погіршення ситуації в тих товаровиробників, які періодично отримували дотації, адже вони мали достатньо часу, щоб створити необхідну матеріально-технічну базу для забезпечення стійкого розвитку власних господарств. Проте може суттєво вплинути на сільський розвиток загалом, якщо пільгове кредитування товаровиробників здійснюватиметься відповідно до викладеної тут концепції.

Разом із тим окреслена проблема надто складна, аби вважати, що для її вирішення наведені міркування можуть стати безспірним маркером. Звідси подальші дослідження стосовно удосконалення фінансово-економічних відносин в аграрному секторі економіки України видаються перспективними.

Список бібліографічних посилань

1. Амбросов В. Трансформаційні процеси в аграрній сфері економіки. *Економіка України*. 2003. № 8. С. 66-70.
2. Барсукова С. Ю. Аграрная политика России. *Общественные науки и современность*. 2017. № 5. С. 31-45.
3. Зінчук Т. О., Куцмус Н. М. Диверсифікація бізнесу на сільських територіях: досвід країн світу. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 19-27.
4. Лупенко Ю. О. Науково-методологічне забезпечення розвитку економіки сільського господарств України. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 6-14.
5. Мартинюк М. П. Ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні: стан та перспективи запровадження. *Економіка АПК*. 2017. № 3. С. 15-21.
6. Никулин А. Олигархоз как преемник постколхоза. *Экономическая социология*, 2010. Т.11. №1. С.17-34.
7. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період. Київ : ННЦ «Інститут аграрної економіки» УААН, 2008. 100 с.
8. Пулім В. А. Реальний власник та його становлення в аграрній сфері. *Економіка АПК*. 2002. № 7. С. 48-52.
9. Трезобчук В. Екологія, науково-технічний прогрес і ринок. *Економіка України*. 1993. № 2. С. 13-23.
10. Узун В. Я., Шайда Н. И. Аграрная реформа в постсоветской России: механизмы и результаты (рецензия И. Буждалова). *Вопросы экономики*. 2016. № 4. С. 157-158.

References

1. Ambrosov, V. (2003). Transformatsiini protsesy v ahraryi sferi ekonomiky [Transformation processes in the agrarian sector of the economy]. *Ekonomika Ukrainy*, 8, pp. 66-70 [In Ukrainian].
2. Barsukova, S.Ju. (2017). Agrarnaja politika Rossii [Agrarian Policy of Russia]. *Obshchestvennye nauki i sovremennost'*, 5, pp. 31-45 [In Russian].
3. Zinchuk, T.O., Kucmus, N.M. (2018). Dyversyfikatsiia biznesu na sil'skykh [Diversification of business in rural areas: the experience of the world]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 19-27 [In Ukrainian].
4. Lupenko, Yu.O. (2018). Naukovo-metodolohichne zabezpechennia rozvytku ekonomiky sil'skoho hospodarstv Ukrainy [Scientific and methodological support for the development of the economy of agriculture of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 6-14 [In Ukrainian].
5. Martyniuk, M. P. (2017). Rynok zemel sil'skohospodarskoho pryznachennia v Ukraini: stan ta perspektyvy zaprovadzhenia [Agricultural land market in Ukraine: the state and prospects of implementation]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 15-21 [In Ukrainian].
6. Nikulin, A. (2010). Oligarhoz kak preemnik postkolhoza. [Oligarchus as a successor to postkolhoz]. *Jekonomicheskaja sociologija*, 1, vol. 11, pp. 17-34 [In Russian].
7. Problemy zabezpechennia dokhidnosti ahropromyslovoho vyrobnytstva v Ukraini v postindustrialnyi period [Problems of ensuring the profitability of agro-industrial production in Ukraine in the post-industrial period]. (2008). Kyiv : NNTs «Instytut ahraryi ekonomiky» UAAAN [In Ukrainian].
8. Pulim, V.A. (2002). Realnyi vlasnyk ta yoho stanovlennia v ahraryi sferi [The real owner and his formation in the agrarian sphere]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 48-52 [In Ukrainian].
9. Trehobchuk, V. (1993). Ekolohiia, naukovo-tekhnichnyi prohres i rynok. [Ecology, scientific and technological progress and the market]. *Ekonomika Ukrainy*, 2, pp. 13-23 [In Ukrainian].
10. Uzun, V. Ja., Shagajda, N. I. (2016). Agrarnaja reforma v postsovetsoj Rossii: mehanizmy i rezul'taty (recenzija I. Buzdalova) [Agrarian reform in post-Soviet Russia: mechanisms and results (review by I. Buzdalov)]. *Voprosy ekonomiki*, 4, pp. 157-158 [In Russian].

Sabluk P. T., Khomyn I. P. Development of the agricultural sector of Ukraine: financial aspect

The purpose of the article is to justify the concept of reorienting irrevocable budget allocations to a rotary, but preferential lending to producers of agricultural sector of Ukraine.

Research methods. The following scientific methods is used: formalization, deduction, inductive and abstract-logical - for the analytical processing of scientific sources, which highlight the achievements of scientists in the light of the indicated problem; economic and mathematical - to establish a causal relationship and trends of the studied factors; statistical comparison and grouping - to determine the dynamics of the studied indicators over a long period; logical generalization - to formulate conclusions on the results of a study of the problem of improving financial and economic relations in the agricultural sector of Ukraine; graphic - for visualization of factual material.

Research results. Given the fact that the volume of budgetary subsidies for producers of the agricultural sector of Ukraine is insufficient, and their traditional irrevocability does not prompt searches for domestic reserves, but dependent moods, therefore they do not have a tangible effect on development in farms that manage to get them as a result of unweighted selection of recipients - not always those who use these subsidies rationally, the concept of reorienting irrevocable budget allocations to a rotary, but preferential lending to agricultural producers is justified.

Scientific novelty. The concept of reorienting irrevocable budget allocations to a rotary, but preferential lending to agricultural producers is justified for the first time, therefore, it has elements of scientific novelty.

Practical significance. The area of implementation of the measures proposed in the article may be the sphere of financial and economic relations in the agricultural sector of Ukraine. Tabl.: 1. Figs.: 1. Refs.: 10.

Keywords: agricultural sector; subsidies; concept; soft loans; financial and economic relations.

Sabluk Petro Trokhymovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, academician-secretary of the department of agricultural economics and food, National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, M. Omelianovycha-Pavlenko St., Kyiv, 01010)

E-mail: economuaan@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8037-9545>

Khomyn Iryna Petrivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of management, accounting and finance, Minsk branch of Plekhanov Russian University of Economics (40, Radialna St., Minsk, 220137, Belarus)

E-mail: xomunka@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5882-3830>

Саблук П. Т., Хомин И. П. Развитие аграрного сектора Украины: финансовый аспект

Цель статьи - обосновать концепцию переориентации безвозвратных бюджетных ассигнований на поворотное, но льготное кредитование товаропроизводителей аграрного сектора Украины.

Методика исследования. Используются такие научные методы: формализации, дедукции, индуктивного и абстрактно-логического - для аналитической обработки научных источников, в которых освещаются наработки ученых в ракурсе

обозначенной проблемы; экономико-математических - для установления причинно-следственной зависимости и тенденций исследуемых факторов; статистического сравнения и группировки - для определения динамики исследуемых показателей за длительный период; логического обобщения - для формулировки выводов по результатам исследования проблемы совершенствования финансово-экономических отношений в аграрном секторе Украины; графический - для визуализации фактографического материала.

Результаты исследования. С учетом того, что объемы бюджетных дотаций для товаропроизводителей аграрного сектора Украины недостаточны, а их традиционная бесповоротность побуждает не поиски внутренних резервов, а изживенческие настроения, поэтому они не оказывают ощутимого влияния на развитие в хозяйствах, которые их получили в результате невзвешенного отбора реципиентов - не всегда тех, которые используют эти дотации рационально, обосновывается концепция переориентации безвозвратных бюджетных ассигнований на поворотное, но льготное кредитование товаропроизводителей аграрного сектора.

Элементы научной новизны. Концепция переориентации безвозвратных бюджетных ассигнований на поворотное, но льготное кредитование товаропроизводителей аграрного сектора обосновывается впервые, поэтому для нас присущи элементы научной новизны.

Практическая значимость. Ареалом внедрения предлагаемых мер может стать сфера финансово-экономических отношений в аграрном секторе Украины. Табл.: 1. Илл.: 1. Библиогр.: 10.

Ключевые слова: аграрный сектор; дотации; концепция; льготное кредитование; финансово-экономические отношения.

Саблук Пётр Трофимович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, академик-секретарь Отделения аграрной экономики и продовольствия, Национальная академия аграрных наук Украины (01010, г. Киев, ул. Михаила Омельяновича-Павленко, 9)

E-mail: econotuaan@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8037-9545>

Хомин Ирина Петровна - кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента, учёта и финансов, Минский филиал Федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования «Российский экономический университет имени Г. В. Плеханова» (220137, Республика Беларусь, г. Минск, ул. Радиальная, 40)

E-mail: xomunka@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5882-3830>

Стаття надійшла до редакції 03.08.2020 р.

Фахове рецензування: 10.08.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Саблук П. Т., Хомин І. П. Розвиток аграрного сектору України: фінансовий аспект. *Економіка АПК*. 2020. № 8. С. 45 – 51. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008045>

Sabluk, P.T & Khomyn, I.P. (2020). Rozvytok ahrarnoho sektoru Ukrainy: finansovyi aspekt [Development of the agricultural sector of Ukraine: financial aspect]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 45 – 51 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008045>

* * *

Новини АПК

У І півріччі 2020 року оборот торгівлі агропродукцією між Україною та ЄС склав 4,6 млрд дол. США - Микола Пугачов

У січні-червні 2020 року оборот торгівлі сільськогосподарськими товарами між Україною та Європейським Союзом зменшився на 5,1 % - до 4,6 млрд дол. США, з яких 3,0 млрд дол. США припало на експорт, а 1,6 млрд дол. США - на імпорт, поінформував заступник директора Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», член-кореспондент НААН Микола Пугачов.

При цьому, зазначив він, зменшення експорту та збільшення імпорту спричинили відповідне зниження позитивного для України сальдо до 1,4 млрд дол. США.

Найбільшими торговельними партнерами для України в ЄС залишаються шість країн - Нідерланди, Польща, Іспанія, Італія, Німеччина та Франція. Їхня сукупна частка становить близько 75 % обороту взаємної торгівлі сільськогосподарськими товарами, зазначив експерт.

За його словами, основні обсяги поставок до Євросоюзу Україна забезпечує за рахунок зернових (1088 млн дол. США) та олійних (145 млн дол. США) культур, олій та жирів (957 млн дол. США), залишків і відходів харчової промисловості (227 млн дол. США).

В імпорті до України з європейських держав відсутня чітко виражена товарна структура, зауважив Микола Пугачов. Більшою мірою здійснюється закупівля тютюнових виробів (130 млн дол. США), продуктів для годівлі тварин (106 млн дол. США), алкогольних напоїв (130 млн дол. США), різних харчових продуктів, у тому числі екстрактів з кави, чаю, соусів (150 млн дол. США) і молокопродуктів (131 млн дол. США).

Від початку 2020 року вітчизняними експортерами були повністю використані річні квоти на мед, ячмінну крупу і борошно, оброблений крохмаль, консервовані томати, яблучний і виноградний соки.

Хоча в цілому для України показники зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією з Євросоюзом у І півріччі 2020 року погіршились, але це не критично. Адже у 3-му і 4-му кварталах ймовірно помітні зрушення в її обсягах, що зумовлюватиметься урожаєм в новому сезоні, підсумував Микола Пугачов.

Прес-служба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

UDC 338.43

JEL Classification: Q13; Q16

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008052>

*R. M. BEZUS, doctor of economic sciences, professor
M. O. DUBCHAK*

Genesis and development of agricultural advisory services in Ukraine

The purpose of the article is to investigate the initiation, current issues, and further development of agricultural advisory services in Ukraine.

Research methods. *The research uses dialectical methods of cognition and monographic method (for the analysis of legislation, works of Ukrainian and foreign scientists on the problem of advisory services in agriculture), empirical and graphical methods (to assess and demonstrate the structure of organizational forms and marketing methods of advisory services), abstract logical methods (for theoretical generalizations and formulation of conclusions).*

Research results. *The study has highlighted that agricultural advisory services institution is a powerful tool to help smallholders in Ukraine break the cycle of low productivity, vulnerability, and poverty. By providing farmers with knowledge and tools about modern agricultural practices, agricultural advisory services can be a critical force for change. However, the development of these organizations in Ukraine now meets such challenges as low level of governmental support for agriculture advisory activities, understaffing of agricultural advisory services, and confusing mechanisms of cooperation with formal institutions for agricultural advisory services organizations in Ukraine etc.*

Scientific novelty. *This study has investigated the current perspectives and challenges of agricultural advisory services in Ukraine. It has highlighted perspective points of development and improvement for such organizations to support further rural development in Ukraine. In particular, governmental development programs to promote the agricultural advisory activities for both rural smallholder farmers and local authorities, creating the mechanisms of cooperation between agricultural advisory service organizations and formal institutions in Ukraine, support of professional development for advisors and experts, etc.*

Practical significance. *Summarising the achieved and analysed data, scientists and policymakers to develop the support programs for agricultural advisory service organizations to support rural smallholder businesses and to improve the living standards of rural communities may use the results of the study. Tabl.: 2. Figs.: 3. Refs.: 14.*

Keywords: *agricultural advisory services; farming cooperatives; rural development; advisors; expert advisors; smallholder business.*

Bezus Roman Mykolaiovych - doctor of economic sciences, professor, professor of the department of marketing, Dnipro State Economic and Agrarian University (25, S. Efremova St., Dnipro, 49600)

E-mail: bezusrm@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5284-9178>

Dubchak Maryna Olehivna - 2nd year master's student of the faculty of management and marketing, Dnipro State Economic and Agrarian University (25, S. Efremova St., Dnipro, 49600)

E-mail: marina.dubchak.daas@gmail.com

Scientific problem. The agricultural advisory services (AAS) in Ukraine are a significant element of the subsequent development of the agricultural sector of its economy. The knowledge dissemination among the agricultural producers, their support with pieces of training and information is essential in the vast majority of developed countries. The success of the agricultural sector largely depends on new technologies, market conditions, and organizational changes to develop progressively. Ukrainian advisory services must become an important element of internal agricultural policy to disseminate the knowledge effectively. Therefore, it is

important to substantiate the theoretical and methodological foundations of the organization and development of the AAS, to analyze the current state of the AAS institution in Ukrainian, and to identify the problems and prospects for its development. All above determine the article's relevance.

Analysis of recent research and publications. In recent years, studies on advisory services issues have become more recent than in the previous decade. The scientific works of such Ukrainian researches as O. Halych, O. Sosnovs'ka [3], M. Kropyvko [6], M. Bezkrivnyy [1, 7] are devoted to problems of the formation and development of advisory services in Ukraine. In the works written by

such international scientists as Anne W. Van den Ban [11], Naswem A., Daudu S. [13], authors emphasize that the success of the agricultural sector of any country largely depends on the development of new technologies, market conditions, and organizational changes needed for further development.

The purpose of the article is to investigate the initiation, current issues, and further development of agricultural advisory services in Ukraine.

Research results. The history of the AAS in Ukraine has begun with the reform of the agricultural sector when public authorities began to rethink their functions. It started with new private farms understand they prefer a piece of advice rather than strict instructions on technologies, plant varieties and effective pesticides, loans quality equipment, etc. Eventually, the advisers have realized that all of this is from their area of responsibility. Such a process began in 1995 when the Center for Privatization and Agrarian Reform appealed to the European Commission for assistance in establishing an advisory services organization in the L'viv region. As a result, it was established in 2000. Over time, advisory services appeared in almost every region of Ukraine. The establishing of the AAS institution arise several questions concerning the coordination of advisors'

activities, the exchange of experience, and the dissemination of information, that is, the legalization of consultations in the legal framework of Ukraine [10].

In 2003, the AAS organizations in 17 regions initiated the NGO "National Association of Agricultural Advisory Services of Ukraine" (NAAASU). Its main purpose was to promote the improvement of welfare in rural communities and rural development by spreading the knowledge and skills among such communities, and agricultural producers and by protecting the social, economic, professional, and other common interests of its members. In Ukraine, the Verkhovna Rada legally determined the agricultural consulting by the Law of Ukraine "On Agricultural Advisory Services" adopted in 2004. According to this Law, up to 5% of the budget for the agricultural producers' support programs is for the certification of advisors, advisory services, and for the financing of advisory services [9].

Nowadays, it is generally agreed that the creation of the AAS institution in Ukraine is based on both domestic and international experience. Assisted by the Commission on Agrarian Policy under the President of Ukraine and the Ministry of Agrarian Policy of Ukraine, international support for advisory activities has become systemic (Table 1).

Table 1. International donor organizations supporting AAS organizations in recipients regions of Ukraine

Donor organizations	Regions of Ukraine																
	Kyiv	Luhans'k	Mykolaiv	Chernihiv	Donets'k	Odesa	Vinnytsia	Cherkasy	Poltava	Khmelnitsky	Volyn'	Dnipro	L'viv	Sumy	Ternopil	Zhytomir	Kherson
European Commission		+	+	+													
The Government of Great Britain	+				+	+											
The Government of the Federal Republic of Germany	+						+	+	+								
The Government of the USA							+	+		+							
The Government of Canada											+	+	+	+			
The Government of Denmark															+		
The Government of the Netherlands																+	
International Finance Corporation with the governments of Sweden and Canada																	+

Source: Compiled by authors.

The projects of international technical assistance have also contributed to the development of advisory services in the regions of Ukraine. Initially, such assistance programs plan that eventually all of AAS organizations would gather into a single system, following the world experience. However, this process has not been finished yet [8].

As of 15.05.2020, the Register of agricultural advisory services ratified by the Ministry of development of economy, trade, and agri-

culture of Ukraine contains 21 organizations. However, according to the NGO "NAAASU" and Google search, there are 80 organizations that provide consulting services in Ukraine. The productive functioning of these AAS mostly depends on the necessary funds. In Ukraine, there is a critical problem of choosing an ownership form for the most effective advisory activities with minimal costs. The organizational and legal structure of the AAS is in Figure 1.

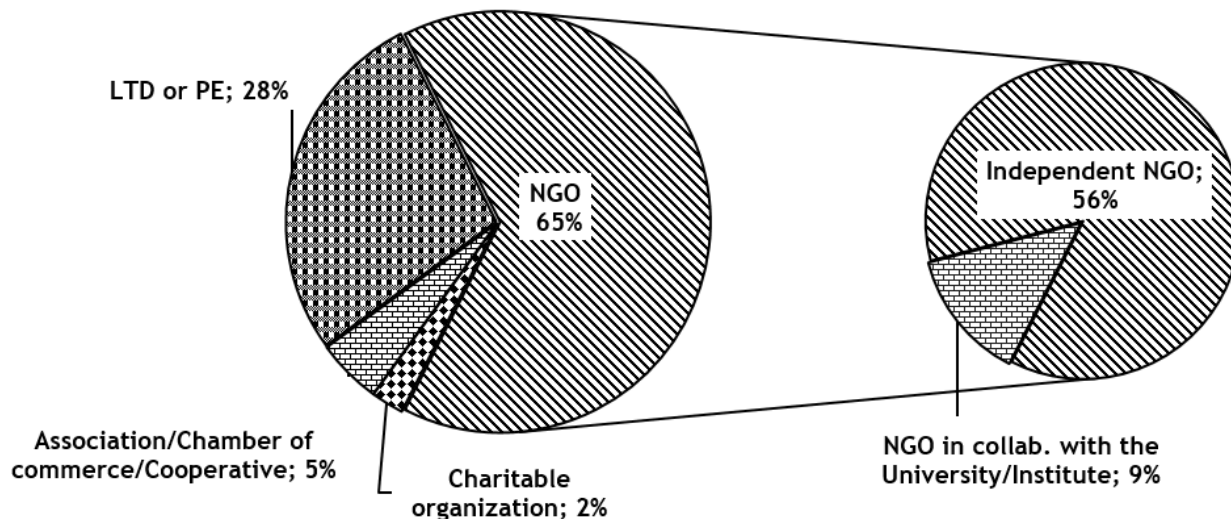

Figure 1. The organizational and legal structure of the AAS

Source: Created by authors.

Figure 1 shows that 66% of all advisory service organizations have a non-governmental status, 28% of those are Limited (LTD) or Private entrepreneur (PE). The legal form of NGO has some limitations for AAS in case of providing services for commercial clients (other than project recipients). To avoid the limitations Ukrainian NGOs have to find LTD or PE that operates freely with such clients. Technically, the personnel of AAS works in two organizations at the same time. According to the Classifier of Economic Activities (CEA), most of NGOs operate within 94.99 CEA (activities of other civil organizations, not involved in other groups). 35% of LTD operate based on

70.22 CEA implying "Advice on business and management".

Different factors are influencing the financing of an advisory organization. The mechanisms of its financing can affect the decisions made by the advisory organization relating to goals, target groups, advisory methods used, internal organization, and cooperation with other organizations promoting agricultural development. Decisions made regarding these issues carry several implications for the ways of AAS supports farmers. Table 2 shows the Sources of financing of the AAS depending on its legal structure [11, 1 p].

Table 2. Sources of financing of the AAS

Legal structure \ Financing	Grants	Business	Government
LTD	+/-	+	+
NGO	+	-	-
Charitable organization	+	+	-

Source: Compiled by authors.

Nowadays, the government should pay more attention to the agricultural services institution development as eventually it will get more

public benefits than direct participants in terms of amount of tax payments from register and successfully operating rural farmers and

connected businesses. Big businesses will invest in advisory services only if they are sure that such services promote sales. The grants allow AAS to participate in international technical assistance projects; furthermore, some NGOs were initiated by international projects. Due to

the lack of information about such projects, it is impossible to make a complete portrait of their activities. Not all of the organizations consider it necessary to promote themselves on the Internet. Figure 2 shows the structure of promotion channels used by the AAS.

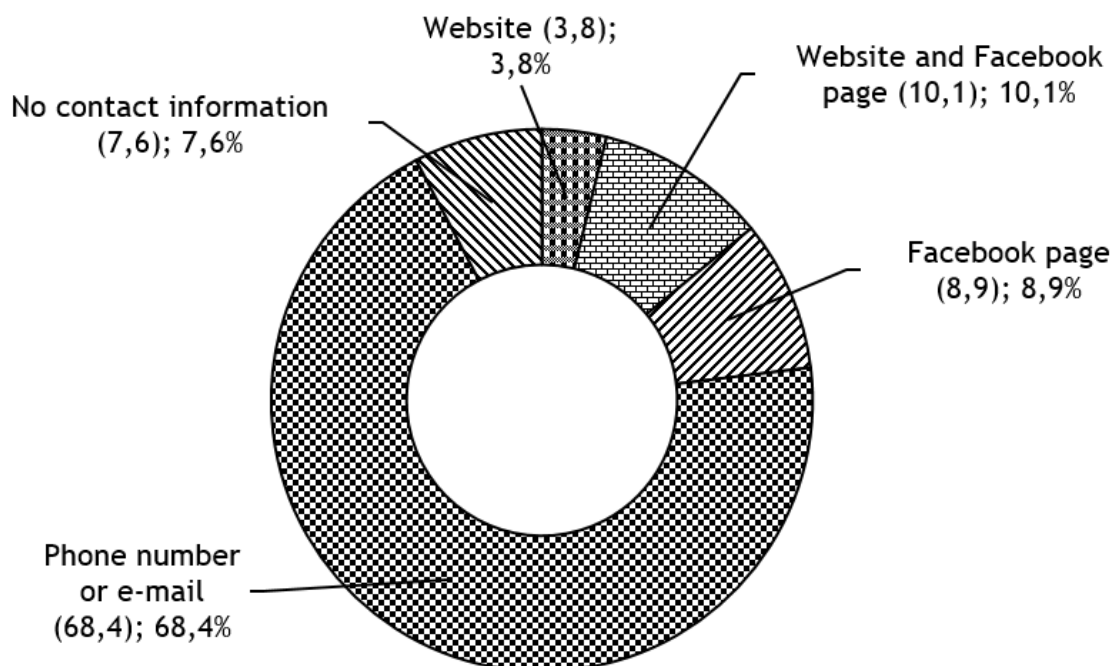

Figure 2. The structure of promotion channels

Source: Created by the authors.

Only about 14% of AAS organizations have their website or page on social media. The lack of information negatively affects the promotion of their advisory services and Facebook groups have a very little number of active participants. Therefore, social media marketing aimed at increasing user participation must include fast replies to queries posted, commenting on posts made by others, engaging in discussions, mentioning clients in posts and comments, etc. Communication is the crux of social media marketing and it should be the main instrument of any AAS in social media [13, 4 p].

In Ukraine, the average number of AAS per one oblast is 3, and 7 AAS are in Kyiv. The most of AAS organizations is in the Chernihiv oblast, specifically 10, Donetsk oblast has 7 AAS (as of 2014), Vinnytska and Chernivetska oblasts have 5 AAS each. The information on numbers in other oblasts of Ukraine is in Figure 3.

According to the Register of AAS, the average number of advisers in the advisory services organization is 4 persons. The total number of employees of AAS in the Register of AAS is 85 persons, 14 of them have a science degree.

As of March of 2020, the Register of agricultural advisers and experts-advisers has

531 persons, among them 284 advisers and 247 expert-advisers. It is important to note the difference between these two professional roles. An agricultural advisor is a registered specialist working in the advisory sphere professionally, who passed an examination, and received a non-certification qualification. An agricultural expert advisor is a registered professional specialist working in the advisory sphere occasionally, who received a qualification certificate under the Law [1]. Usually, expert advisors are employees of scientific or classical institutions and other highly qualified specialists. The training for all kinds of advisers consists of basic and advanced training programs and is performed by institutions at the request of the Central Executive Body governing the agricultural policy, advisory services, an independent organization, etc. Further development of advisers and expert advisers may involve a freelance work. The Central Executive Body for Agrarian Policy may finance the training of advisers and expert advisers within the budget of the specific program for the agricultural advisory activities.

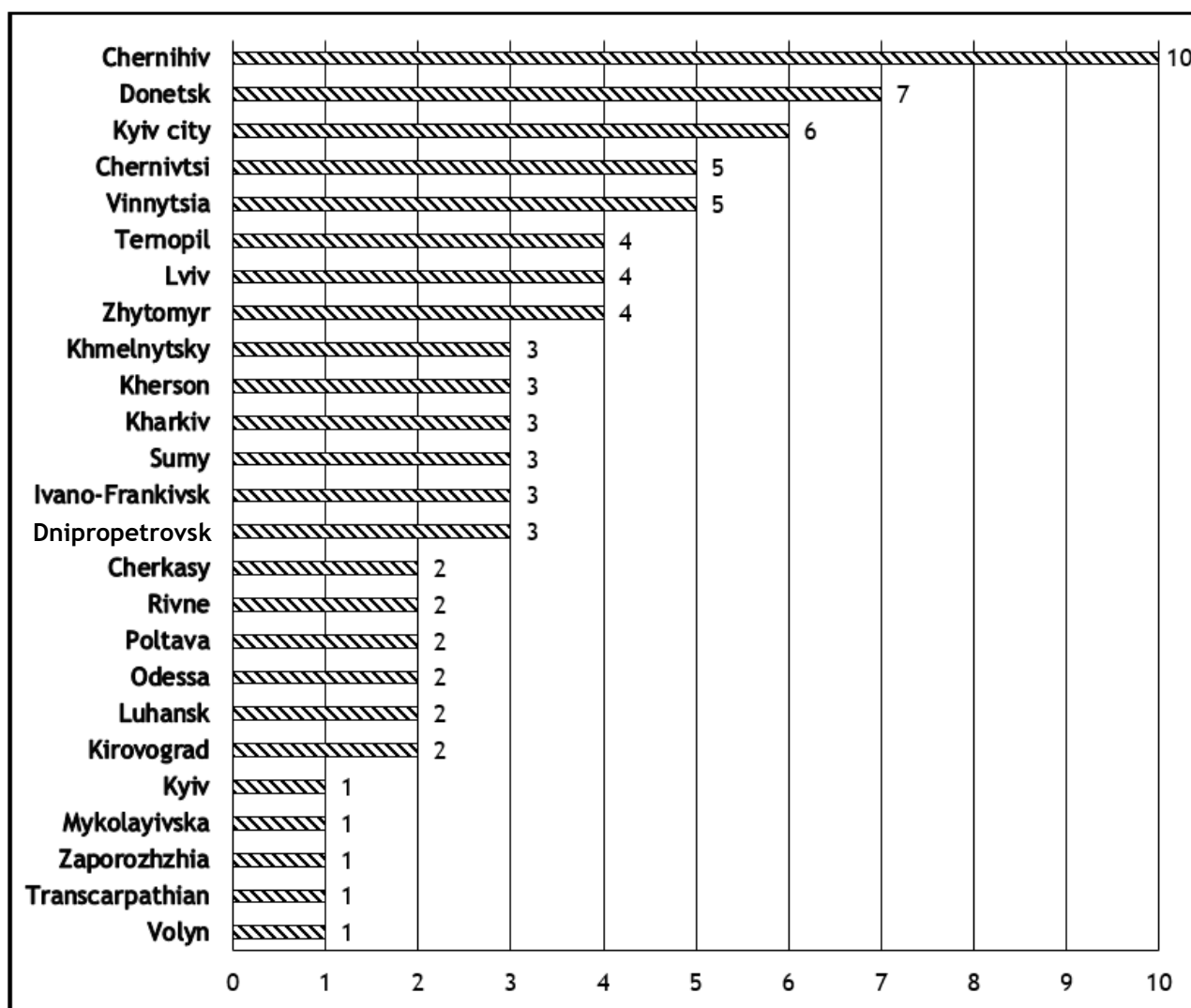

Figure 3. AAS in oblasts of Ukraine, 2020

Source: Created by the authors.

The Register of AAS and Register of agricultural advisers and expert-advisers highlights that 446 persons with a qualifying certificate of adviser and expert-adviser officially work outside the system of advisory services. At the same time, those advisers and expert-advisers can cooperate with the advisory services organization to implement particular tasks or projects based on long-term or short-term contracts.

Evidently, the agricultural advisory system should be unified and operate at such four interacting levels as the state, regional, district, and rural communities. Taking into account the limited public funds and the lack of long-term development policy for the agricultural sector, the creation of a full-fledged system of agricultural advice is problematic. The advisory service system is vital for an agricultural sector based on small and medium-sized businesses in rural areas. People in such areas often do not know what "AAS" is; they do not

understand the reasons for using such services and their benefits. Also, they are afraid of being cheated and not used to paying for advisory services [3].

In Ukraine, the policy is different. It affects negatively the development of the advisory service, which faces the following challenges:

- unsatisfied demand for agricultural advisory services in terms of small and medium business development in rural areas, rural development;
- low solvency of the rural population unable to buy advisory and consultancy services;
- underestimation of the role of information in the modern economy both by the authorities and the non-governmental sector;
- the confusing mechanisms for cooperation and involvement with formal institutions;
- low level of governmental support for agriculture advisory activities;

- lack of a software approach to agriculture advisory activities;
- understaffing of agricultural advisory services [7, 74 p].

Described issues may be resolved by the development strategy for agricultural advisory activities. Besides, such strategy has to include the creation of agricultural market infrastructure, the formation of a marketing network for agricultural products from producer to consumer through rural cooperatives, district cooperative agricultural houses, wholesale markets (fruit and vegetables, food), livestock and poultry auctions, etc [4].

The tasks for the long-term development of advisory activities are:

- to complete the formation of regional advisory services system and its district branches to provide the advisory services to business entities in rural areas and at least 90 % of the rural population of the country;
- to form a market system for the dissemination of agricultural knowledge, technologies and information with the participation of agricultural science, education and agricultural advisory activities to create an effective system of continuing agricultural education, scientific services for agro-industrial production and rural development;
- create conditions for the gradual transition of the advisory system to self-financing.

Conclusions. Like in other countries, the main goals of AAS in Ukraine are spreading the knowledge about modern science and technology and implementing their findings in the production process, providing the agricultural producers and rural population with advice about management, marketing, rural social development. The performance of the agricultural advisory services system is strongly correlated with the research, development, education (formal, non-formal, and informal) and training (including vocational training) systems. Agricultural advisory services can be a powerful tool to help smallholders break the cycle of low productivity, vulnerability, and poverty. By providing farmers with knowledge and tools about modern agricultural practices, linking them to new technology, and providing them greater access to finance and market solutions, AAS can be a critical force for change.

The development of the system of agricultural advisory farmers and bringing it in line with EU requirements will help strengthen the competitiveness of the national producers, and the integrated development of rural areas.

In Ukraine, the average number of AAS per one oblast is 3, and 7 AAS are in Kyiv. The most of AAS organizations is in the Chernihiv oblast, specifically 10, Donetsk oblast has 7 AAS (as of 2014), Vinnytska and Chernivetska oblasts have 5 AAS each. The study shows that 66% of all advisory service organizations have a non-governmental status, 28% of those are Limited (LTD) or Private entrepreneur (PE).

So far, only about 14% of AAS organizations have their website or page on social media. The lack of information negatively affects the promotion of their advisory services and Facebook groups have a very little number of active participants.

The general challenges for AAS organizations in Ukraine were determined. Mainly, they are low ability of rural population to buy advisory and consultancy services; the confusing mechanisms for cooperation with AAS institution and involvement with formal institutions; low level of governmental support for agriculture advisory activities, and understaffing of agricultural advisory services. In response to such challenges and to create favorable conditions for agricultural advisory development, it is necessary to unite the efforts of advisory services, advisors, producers, and processors of agricultural products, cooperatives, agricultural science and education, international technical assistance projects, the Government, local authorities, rural communities, civil society organizations. As strong agricultural advisory institution promotes the economic cooperation between the Europe and Ukraine within the Association Agreement with the EU. Development of effective and reliable advisory service for agricultural producers and rural population, raising the professional level of advisors and expert advisors need the continued support of the Government. Today, the agricultural advisory is one of the most effective tools that can bring big and small farms to a new level and make them more competitive.

Список бібліографічних посилань

1. Безкровний М. Ф. Організація інформаційно-консультаційної діяльності : навч. посіб. Київ : Каравела, 2009. 492 с.
2. Бондарчук Н.В. Інформаційно-консультаційні послуги в сільському господарстві: досвід країн з розвинутою економікою. *Ефективна економіка*. 2010. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=107>.
3. Галич О. А., Сосновська О. О. Сільськогосподарське дорадництво : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 368 с.
4. Єдина комплексна стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 роки. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL : <https://agro.me.gov.ua/ua>.
5. Кальна-Дубінюк Т.П. та ін. Формування та розвиток системи дорадництва в Україні : монографія / Т. П. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2014. 332 с.
6. Кропивко М. Ф. Інформаційне забезпечення агропромислового виробництва України в ринкових умовах : монографія. Київ : ІАЕ УААН, 1996. 160 с.
7. Кулаєць М. М., Безкровний М. Ф. Законодавче врегулювання надання соціально спрямованих дорадчих послуг вищими аграрними навчальними закладами. *Агроінком*. 2010. № 7-9. С. 74-76.
8. Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України. URL : <http://www.dorada.org.ua/about.html>.
9. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність : Закон України від 17.06.2004 № 1807-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1807-15>.
10. Стельмашук А. М., Смоленюк П. С. Дорадництво : навч. посіб. Хмельницький: ПП Гонти А.С., 2011. 160 с.
11. Anne W. Van den Ban. Different ways of financing agricultural extension. *Agricultural Research & Extension Network, Network paper*. 2010. No. 106, July. P. 1-8.
12. Burton E. Swanson. Global Review of Good Agricultural Extension and Advisory Service. *Food and agriculture organization of the United Nations (FAO)*, Rome 2008. URL : <http://www.fao.org/3/i0261e/i0261e00.htm>.
13. Naswem A. A., Daudu S., Ejembi E. P. Legislated Policy as the Basis for Effective Extension Delivery. *Journal of Agricultural Extension*. 2013. Vol. 12(2) December. P. 4-8.
14. Quamar M. K. Modernizing National Agricultural Extension Systems: A Practical Guide for Policy-Makers of Developing Countries. *Food and Agricultural Organization of the United Nations (FAO)*, Rome 2005. 69 p.

References

1. Bezkrivnyi, M.F. (2009). Orhanizatsiia informatsiino-konsultatsiinoi diialnosti [Organization of information and consulting activities]. Kyiv: Karavela [In Ukrainian].
2. Bondarchuk, N.V. (2010). Informatsiino-konsultatsiino posluhy v silskomu hospodarstvi: dosvid krain z rozvylenoiu ekonomikoii. [Information and consulting services in agriculture: the experience of countries with developed economies]. *Efektivna ekonomika*, 1. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=107> [In Ukrainian].
3. Halych, O.A., & Sosnovska, O.O. (2007). Silskohospodarske doradnytstvo: navch. posibnyk [Agricultural advisory: training manual]. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury [In Ukrainian].
4. Yedyna kompleksna stratehiia rozvytku silskoho hospodarstva ta silskykh terytorii na 2015-2020 roky [Integrated Strategy for the Development of Agriculture and Rural Areas for 2015-2020]. Ministerstvo ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy. Retrieved from <http://minagro.gov.ua/node/16017> [In Ukrainian].
5. Kalna-Dubiniuk, T.P. et al. (2014). Formuvannia ta rozvytok systemy doradnytstva v Ukraini : monohrafiia [Formation and development of an advisory services system in Ukraine: monograph]. Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M. M. [In Ukrainian].
6. Kropyvko, M.F. (1996). Informatsiine zabezpechennia ahropromyslovoho vyrobnytstva Ukrainy v rynkovykh umovakh: monohrafiia [Information support of agro-industrial production of Ukraine in market conditions: monograph]. Kyiv: IAE UAAN [In Ukrainian].
7. Kulaiets, M.M., Bezkrivnyi, M.F. (2010). Zakonodavche vrehuliuvannia nadannia sotsialno spriamovanykh doradchykh posluh vyshchymy ahrarnymy navchalnymy zakladyamy [Legislative regulation of provision of socially advisory services by higher agricultural educational institution]. *Ahroinkom*, 7-9, pp. 74-76 [In Ukrainian].
8. Natsionalna asotsiatsiia silskohospodarskykh doradchykh sluzhb Ukrainy [The National Association of Agricultural Advisory Services of Ukraine]. (2016). Retrieved from <http://www.dorada.org.ua/about.html> [In Ukrainian].
9. Pro silskohospodarsku doradchu diialnist: Zakon Ukrainy vid 17.06.2004 # 1807-IV [On Agricultural Advisory Activities: Law of Ukraine from 17.06.2004 No. 1807-IV]. Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1807-15> [In Ukrainian].
10. Stelmashchuk, A.M., Smoleniuk, P.S. (2011). Doradnytstvo: navch. posib. [Counseling: tutorial]. Khmelnytskyi: PP Honta A.S. [In Ukrainian].
11. Anne, W., Van den Ban. (2010). Different ways of financing agricultural extension. *Agricultural Research & Extension Network, Network paper*, 106, pp. 1-8 [In English].
12. Burton, E. Swanson. (2008). Global Review of Good Agricultural Extension and Advisory Service. Food and agriculture organization of the United Nations (FAO), Rome. Retrieved from <http://www.fao.org/3/i0261e/i0261e00.htm> [In English].
13. Naswem, A.A., Daudu, S. & Ejembi, E.P. (2013). Legislated Policy as the Basis for Effective Extension Delivery. *Journal of Agricultural Extension*, vol. 12 (2), pp. 4-8 [In English].
14. Quamar, M.K. (2005). Modernizing National Agricultural Extension Systems: A Practical Guide for Policy-Makers of Developing Countries. Rome: Food and Agricultural Organization of the United Nations [In English].

Безус Р. М., Дубчак М. О. Генезис та розвиток сільськогосподарських дорадчих служб в Україні

Мета статті - розглянути становлення, актуальні проблеми та подальший розвиток сільськогосподарських дорадчих служб в Україні.

Методика дослідження. Використано діалектичні методи пізнання та монографічний метод (для аналізу законодавства, праці українських і зарубіжних учених з проблеми консультаційних послуг у сільському господарстві), емпіричні та графічні методи (для оцінки й демонстрації структури організаційних форм і методів маркетингу консультаційних послуг), абстрактно-логічний метод (для теоретичних узагальнень та формулювання висновків).

Результати дослідження. Встановлено, що інститут сільськогосподарських дорадчих служб є потужним інструментом, який допомагає дрібним власникам в Україні розірвати цикл низької продуктивності, вразливості та бідності. Надаючи фермерам знання та інструменти щодо сучасної сільськогосподарської практики, сільськогосподарські консультаційні послуги можуть стати критичною силою змін. Однак розвиток консультаційних організацій в Україні зараз наражається на такі виклики, як низький рівень державної підтримки сільськогосподарської дорадчої діяльності, недоукомплектованість сільськогосподарських дорадчих служб та заплутані механізми співпраці між офіційними установами й сільськогосподарськими дорадчими службами тощо.

Елементи наукової новизни. Досліджено сучасні перспективи і проблеми сільськогосподарських дорадчих служб в Україні. Виявлено перспективні точки розвитку і вдосконалення таких організацій для забезпечення підтримки подальшого розвитку сільських територій в Україні. Зокрема, потрібні урядові програми підтримки сільськогосподарської дорадчої діяльності як на рівні дрібних виробників, так і на рівні місцевих органів влади, необхідним є створення механізмів співпраці між сільськогосподарськими дорадчими службами та офіційними установами в Україні, підтримка професійного розвитку дорадників та експертів.

Практична значущість. Узагальнюючи отримані та проаналізовані дані, можна зробити висновок, що вчені та розробники політики аграрного розвитку можуть використовувати результати дослідження з метою розвитку сільськогосподарських дорадчих служб для підтримки сільського малого бізнесу та поліпшення рівня життя сільських громад. Табл.: 2. Рис.: 3. Бібліогр.: 14.

Ключові слова: сільськогосподарські дорадчі служби; сільськогосподарські кооперативи; розвиток села; радники; експерти; малий бізнес.

Безус Роман Миколайович - доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет (49600, м. Дніпро, вул. С. Єфремова, 25)

E-mail: bezusrm@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5284-9178>

Дубчак Марина Олегівна - студентка 2 курсу магістратури факультету менеджменту та маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет (49600, м. Дніпро, вул. С. Єфремова, 25)

E-mail: marina.dubchak.daas@gmail.com

Безус Р. Н., Дубчак М. О. Генезис и развитие сельскохозяйственных консультационных служб в Украине

Цель статьи - рассмотреть становление, актуальные проблемы и дальнейшее развитие сельскохозяйственных консультационных служб в Украине.

Методика исследования. Использованы диалектические методы познания и монографический метод (для анализа законодательства, работы украинских и зарубежных учёных по проблеме консультационных услуг в сельском хозяйстве), эмпирические и графические методы (для оценки и демонстрации структуры организационных форм и методов маркетинга консультационных услуг), абстрактно-логический метод (для теоретических обобщений и формулирования выводов).

Результаты исследования. Установлено, что институт сельскохозяйственных консультационных служб является мощным инструментом, который помогает мелким сельхозпроизводителям в Украине разорвать цикл низкой производительности, уязвимости и бедности. Предоставляя фермерам знания и инструменты современной сельскохозяйственной практики, сельскохозяйственные консультационные услуги могут стать критической силой изменений. Однако развитие консультационных организаций в Украине сейчас подвергается следующим вызовам: низкий уровень государственной поддержки сельскохозяйственной консультационной деятельности, недоукомплектованность сельскохозяйственных консультационных служб и запутанные механизмы сотрудничества между официальными учреждениями и сельскохозяйственными консультационными службами и т.п.

Элементы научной новизны. Рассмотрены современные перспективы и проблемы сельскохозяйственных консультационных служб в Украине. Выявлены перспективные точки развития и совершенствования таких организаций для обеспечения поддержки дальнейшего развития сельских территорий в Украине. В частности, нужны программы поддержки сельскохозяйственной консультационной деятельности как на уровне мелких производителей, так и на уровне местных органов власти, необходимо создание механизмов сотрудничества между сельскохозяйственными консультационными службами и официальными учреждениями в Украине, а также поддержка профессионального развития советников и экспертов.

Практическая значимость. Обобщая полученные и проанализированные данные, можно сделать вывод, что ученые и разработчики политики аграрного развития могут использовать результаты исследования в целях развития сельскохозяйственных консультационных служб для поддержки сельского малого бизнеса и улучшения уровня жизни сельских общин. Табл.: 2. Илл.: 3. Библиогр.: 14.

Ключевые слова: сельскохозяйственные консультационные службы; сельскохозяйственные кооперативы; развитие села; советники; эксперты; малый бизнес.

Безус Роман Николаевич - доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры маркетинга, Днепровский государственный аграрно-экономический университет (49600, г. Днепр, ул. С. Ефремова, 25)

E-mail: bezusrm@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5284-9178>

Дубчак Марина Олеговна - студентка 2 курса магистратуры факультета менеджмента и маркетинга, Днепровский государственный аграрно-экономический университет (49600, г. Днепр, ул. С. Ефремова, 25)

E-mail: marina.dubchak.daas@gmail.com

The article has been received 05.08.2020

Revision: 12.08.2020

Бібліографічний опис для цитування:

Bezus R. M., Dubchak M. O. Genesis and development of agricultural advisory services in Ukraine. *Економіка АПК*. 2020. № 8. С. 52 – 59. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008052>

Bezus, R.M. & Dubchak, M.O. (2020). Genesis and development of agricultural advisory services in Ukraine. *Економіка АПК*, 8, pp. 52 – 59 [In English]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008052>

* * *

УДК 330.3:338.439.5:636.32/38:339.9

JEL: Q13; Q17; O11

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008060>

Л. В. ЖАРУК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Т. С. КОВАЛЬ

О. А. КОЗАК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник

Розвиток світового ринку продукції вівчарства

Мета статті - здійснити оцінку основних тенденцій функціонування світового ринку продукції вівчарства для визначення стратегічних орієнтирів галузі в Україні.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано діалектичний метод пізнання, системний підхід до вивчення економічних явищ і процесів; абстрактно-логічний метод - для узагальнень та формулювання висновків; монографічний - деталізації кон'юнктурних складових світового ринку вівчарської продукції; емпіричний - комплексної оцінки сучасного стану об'єкта дослідження; історичний - структурування у часі основних тенденцій розвитку досліджуваного ринку; порівняльного аналізу - зіставлення показників та виявлення динаміки їх змін у часі; табличний - відображення отриманих результатів, графічний - наочного відображення результатів цінових рангів основних продуктів вівчарства; статистичних групувань - для розподілу країн на групи за різними факторами.

Результати дослідження. Досліджено ретроспективу та сучасний стан розвитку ринку продукції вівчарства у світі. Проведено аналіз обсягів виробництва та поголів'я овець у світі по найбільших виробниках. Виявлено посилення спеціалізації на м'ясо-молочному напрямі у світовому вівчарстві. Здійснено ранжування країн світу за рівнем закупівельних цін на 1 т баранини, 1 т вовни та 1 т овечого молока. Розглянуто динаміку експорту та імпорту живих овець, баранини, вовни та овечого сиру по основних експортерах та імпортерах за період 2012-2018 рр. Встановлено, що, враховуючи світові тренди розвитку ринку продукції вівчарства, в Україні доцільно нарощувати обсяги виробництва баранини у великотоварних господарствах, що дозволить задовольнити існуючий попит на дану продукцію у світі. Також одним із перспективних напрямів розвитку галузі може стати виробництво елітних овечих сирів, починаючи з невеликих крафтових виробництв регіональних брендів.

Елементи наукової новизни. Набула подальшого розвитку аналітична оцінка світової кон'юнктури ринку основних видів вівчарської продукції з позицій інтеграції України у міжнародний ринок даних продуктів.

Практична значущість. Результати досліджень можуть бути використані органами державного управління при визначенні національної політики розвитку вівчарства, формуванні стратегії його розвитку з урахуванням експортних можливостей на короткострокову і довгострокову перспективу. Табл.: 8. Рис.: 3. Бібліогр.: 13.

Ключові слова: ринок; продукція вівчарства; попит; пропозиція; експорт; імпорт; світ.

Жарук Людмила Володимирівна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії економіки, інтелектуальної власності та маркетингу інновацій, Інститут тваринництва степових районів імені М. Ф. Іванова «Асканія-Нова» - Національний науковий селекційно-генетичний центр з вівчарства (75230, Херсонська обл., смт Асканія-Нова, вул. Соборна, 1)

E-mail: zharuk.lv@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-0836-7400>

Коваль Тетяна Сергіївна - молодший науковий співробітник лабораторії економіки, інтелектуальної власності та маркетингу інновацій, Інститут тваринництва степових районів імені М. Ф. Іванова «Асканія-Нова» - Національний науковий селекційно-генетичний центр з вівчарства (75230, Херсонська обл., смт Асканія-Нова, вул. Соборна, 1)

E-mail: koval_tetyana@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-7505-2380>

Козак Ольга Анатоліївна - кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу економіки аграрного виробництва та міжнародної інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: olya.kozak@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2197-3456>

Постановка проблеми. Вівчарство - важлива галузь тваринництва, яка забезпечує

національне господарство такою продукцією, як вовна, овчина, овечі шкури та високопоживними продуктами, що користуються попитом у населення - м'ясо, жир, молоко.

© Л. В. Жарук, Т. С. Коваль, О. А. Козак, 2020

Спектр продукції, яку виробляє вівчарство, досить широкий, що забезпечує затребуваність галузі у багатьох країнах світу. Певний період, особливо під час світових воєн, виробничі ресурси галузі були спрямовані переважно на виробництво вовни. Так, під час радянського періоду в Україні основним завданням вівчарства було забезпечувати теплим одягом військових. На це спрямовувався весь виробничий потенціал галузі. При цьому попит на вовну існував як усередині країни, так і за її межами. З появою якісних синтетичних тканин попит у світі на вовну знизився, а світове вівчарство змінило спеціалізацію – із вовнового напрямку на м'ясо-молочний.

В Україні за період кризи перехідного періоду (1990-2000 рр.) і скасування державного замовлення на вовну для потреб військових та навчальних відомств, галузь суттєво занепадала. У валовій продукції тваринництва на вівчарство припадає лише 0,2%, що у 6 разів менше порівняно з 1990 р. [4, с. 176]. Великотоварне виробництво практично знищено, а основними виробниками продукції вівчарства стали і залишаються донині господарства населення, які утримують здебільшого виведені раніше в Україні породи вовняних тварин. Разом з тим, враховуючи історичний досвід розвитку галузі вівчарства, відродження її можливе якраз за рахунок великих ферм із високим рівнем інтенсифікації виробництва [8, с. 251]. Світові тренди розвитку галузі вівчарства проявляються в Україні епізодично, в окремих господарствах. Якщо раніше розвиток галузі був на такому рівні, що країни світу переймали досвід її ведення в Україні, то наразі слід детально вивчати зарубіжний досвід для відродження вітчизняного вівчарства та розвитку відповідних ринків його продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На дослідження формування та розвитку світових ринків продовольства, визначення особливостей формування товарної пропозиції, розуміння спрямування головних експортно-імпортних потоків, одержання знань щодо кон'юнктури світового ринку продовольства зорієнтовані роботи вчених-економістів. Серед них: Б. М. Духницький, Ю. О. Лупенко, М. І. Пугачов [2], В. М. Русан [6], О. М. Шпичак та ін. Аналітичні оцінки ринків продуктів вівчарства знайшли відображення у працях І. М. Беженар [4, 11], І. І. Ібатулліна [1], А. П. Китаєвої [3], В. О. Пабата [1],

Г. В. Трофімової [7], В. М. Туринського [1], Л. С. Шелест [8]. Ринки продукції вівчарства виступають об'єктом дослідження міжнародних організацій: ФАО [10], Агрібенчмарк [9], Департамент сільського господарства США [13], Європейська Комісія [12]. Разом із тим потребують більш детального дослідження особливості розвитку світового ринку продукції вівчарства, адже Україна має необхідний потенціал для адаптації галузі до зовнішнього ринкового середовища.

Мета статті – здійснити оцінку основних тенденцій функціонування світового ринку продукції вівчарства для визначення стратегічних орієнтирів галузі в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Впродовж останніх десятиліть у світовій економіці відбуваються значні зміни, які характеризуються зміною співвідношення світового попиту і пропозиції, ціновими коливаннями в різних частинах світу. В умовах тотальної глобалізації кожна держава шукає механізми адаптації національного сектору аграрної економіки до умов і особливостей світового ринку. Міжнародна економічна інтеграція дає можливість зміцнити свої позиції у глобальній економіці та підвищити свою конкурентоспроможність на світовому ринку [2]. Це повною мірою стосується і ринку продукції вівчарства.

Світове вівчарство в історичному плані постійно трансформується під впливом економіки, кон'юнктури ринку, технології виробництва і переробки продукції [3, с. 2]. Із-за великого асортименту унікальних та якісних продуктів, які постачає вівчарство, галузь користується популярністю у світі, а поголів'я овець та обсяги виробництва більшості її видів постійно зростають (табл. 1).

Наведені дані свідчать про подальшу зміну спеціалізації галузі вівчарства у світі з вовнової на м'ясо-молочну. Так, при зростанні поголів'я у світі за 2012-2018 рр. на 6,7%, виробництво баранини збільшилося на 11,2% та овечого молока на 8,1%, натомість виробництво вовни скоротилося – 2,4%. Попит на баранину призвів до створення м'ясних порід (тексель, шароле, блюден, німецька м'ясна чорноголова, лімузин, олібе та ін.), які характеризуються скоростиглістю і високою плодючістю. Виробництво вовни фактично сконцентровано в окремих країнах, які стабільно утримують цю нішу на світовому ринку. Так, спеціалізація на виробництві різних типів високоякісної мери-

носової вовни склалася в Австралії, напівто-
нкої (включаючи кросбредну), килимової
вовни і молодой баранини - у Новій Зеландії,
Індії, шкіряної продукції - в Європі, Уругваї,
Аргентині, Греції, Туреччині, каракулю - у

Південній Африці, Ірані, Узбекистані, Турк-
меністані. Україна, втративши більшу час-
тину свого потенціалу, продовжує скорочу-
вати поголів'я та виробництво продукції вів-
чарства.

1. Поголів'я овець та виробництво основних видів продукції вівчарства у світі

Країна	Баранина, тис. тонн			Країна	Овече молоко, тис. тонн		
	2012 р.	2018 р.	2018 р., %, до 2012 р.		2012 р.	2018 р.	2018 р., %, до 2012 р.
Китай	2063,0	2422,9	117,4	Туреччина	1007,0	1446,3	143,6
Австралія	554,4	735,0	132,6	Китай	1207,8	1180,3	97,7
Нова Зеландія	456,3	470,8	103,2	Греція	778,0	753,8	96,9
Туреччина	272,0	362,6	133,3	Сирія	703,0	647,3	92,1
Алжир	261,2	325,0	124,4	Румунія	650,9	626,1	96,2
Іран	274,6	320,7	116,8	Італія	406,2	524,7	129,2
Великобританія	275,0	289,0	105,1	Іспанія	552,5	544,5	98,6
Судан	248,0	264,0	106,5	Судан	394,0	414,0	105,1
Індія	242,0	229,8	95,0	Сомалі	505,0	369,4	73,1
Росія	173,0	205,1	118,6	Іран	243,3	316,4	130,0
Решта країн	5923,9	4163,5	70,3	Решта країн	4438,8	3808,2	85,8
Світ	8680,4	9788,3	112,8	Світ	9830,1	10631,1	108,1
<i>Україна</i>	<i>12,2</i>	<i>7,8</i>	<i>64,1</i>	<i>Україна</i>	<i>45,4</i>	<i>18,1</i>	<i>39,9</i>
Країна	Вовна, тис. тонн			Країна	Поголів'я овець, голів		
	2012 р.	2018 р.	2018 р., %, до 2012 р.		2012 р.	2018 р.	2018 р., %, до 2012 р.
Китай	437,1	416,8	95,4	Китай	145804,4	164078,9	112,5
Австралія	351,9	385,9	109,7	Австралія	74721,6	70067,3	93,8
Нова Зеландія	165,0	127,9	77,5	Індія	65069,2	61666,3	94,8
Великобританія	68,0	70,7	104,0	Нігерія	39335,4	42971,9	109,2
Туреччина	51,2	64,3	125,7	Судан	39483,0	40846,0	103,5
Марокко	56,0	64,2	114,6	Іран	46212,0	39670,7	85,8
Росія	55,3	55,5	100,4	Великобританія	32215,0	33781,0	104,9
Іран	61,5	54,3	88,4	Туреччина	25031,6	33677,6	134,5
Індія	46,1	46,7	101,3	Чад	21031,0	33215,1	157,9
ПАР	39,9	44,2	110,9	Ефіопія	25489,2	31688,2	124,3
Решта країн	690,5	643,7	93,2	Решта країн	619346,2	657804,1	106,2
Світ	2022,5	1974,4	97,6	Світ	1133738,6	1209467,1	106,7
<i>Україна</i>	<i>3,7</i>	<i>1,9</i>	<i>51,2</i>	<i>Україна</i>	<i>1093,2</i>	<i>727,2</i>	<i>66,5</i>

Джерело: Розраховано авторами на основі даних ФАО [10].

Виробництво баранини та овечого молока є важливими галузями в Європі, особливо в таких країнах як Ірландія, Франція, Італія, Румунія, Іспанія та Великобританія. Маючи 83 млн овець на 830 тис. ферм в ЄС, плюс 33 млн овець в Туреччині, стадо Європи більше, ніж в Австралії та Новій Зеландії разом. Проте із цим стадом Європа лише на 85% самозабезпечена бараниною. Як результат, ЄС є другим у світі імпортером баранини [12].

Ціни на продукцію вівчарства по країнах значно відрізняються. Так, діапазон цін на

баранину у 2018 р. коливається від 676,7 дол. США до 6795 дол. США за тонну. Найвищі ціни спостерігалися в Ізраїлі - 6794,5 дол. США за тонну, Малайзії - 5947,8, Ірані - 5744,9, Туреччині - 5377,4, Швейцарії - 4986,3 дол. США за тонну. Найнижчі в Іспанії - 676,7 дол. США за тонну, Словаччині - 725,7, Монголії - 629,3 дол. США за тонну (рис. 1). Основні прайсмейкери - це країни, які є найбільшими виробниками та продавцями баранини.

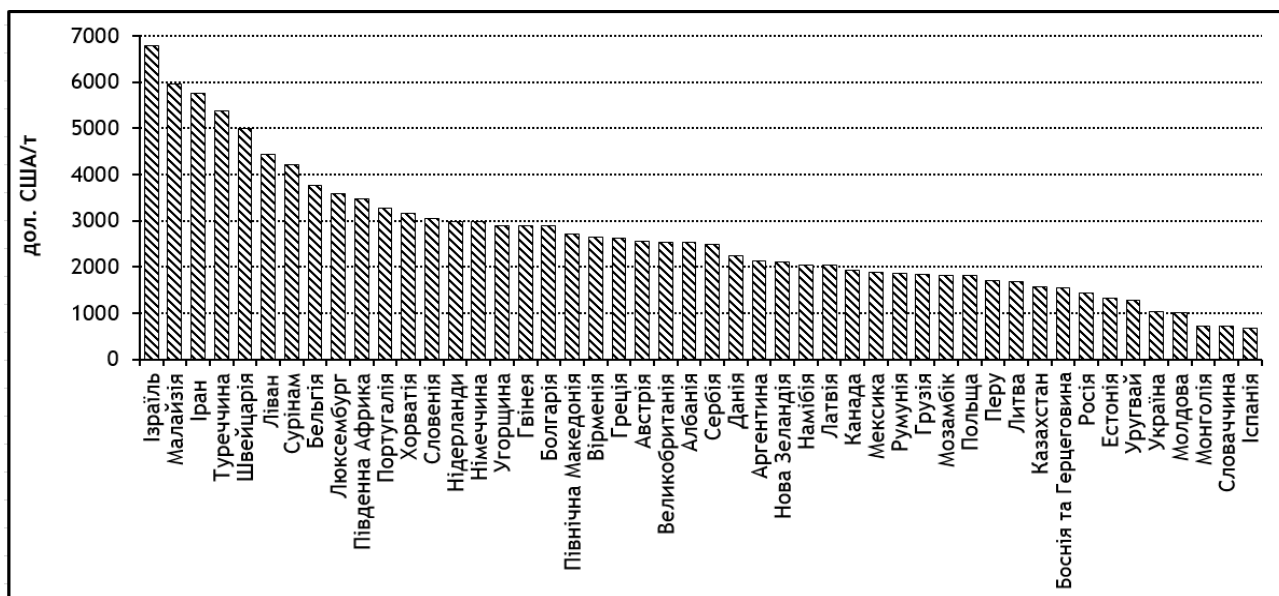

Рис. 1. Ранжування країн за ціною 1 т баранини, 2018 р.

Джерело: Розраховано авторами на основі даних ФАО [10].

Закупівельні ціни на вовну у 2018 р. можна поділити на три групи. Перша - до 1000 дол. США за тонну (Кіпр, Туреччина, Німеччина, Великобританія, Польща, Україна), друга - від 1000 до 3000 дол. США за тонну (Іспанія, Латвія, Сербія, Казахстан, Росія, Нова Зеландія), третя - від 3000 до

6000 дол. США за тонну (Уругвай, Норвегія, Аргентина, Південна Африка) (рис. 2). Україна знаходиться у групі країн з найнижчою ціною продажу. Як стримуючий фактор експорту на даний час слід вказати відсутність сертифікації якості відповідно до світових стандартів [11, с. 34].

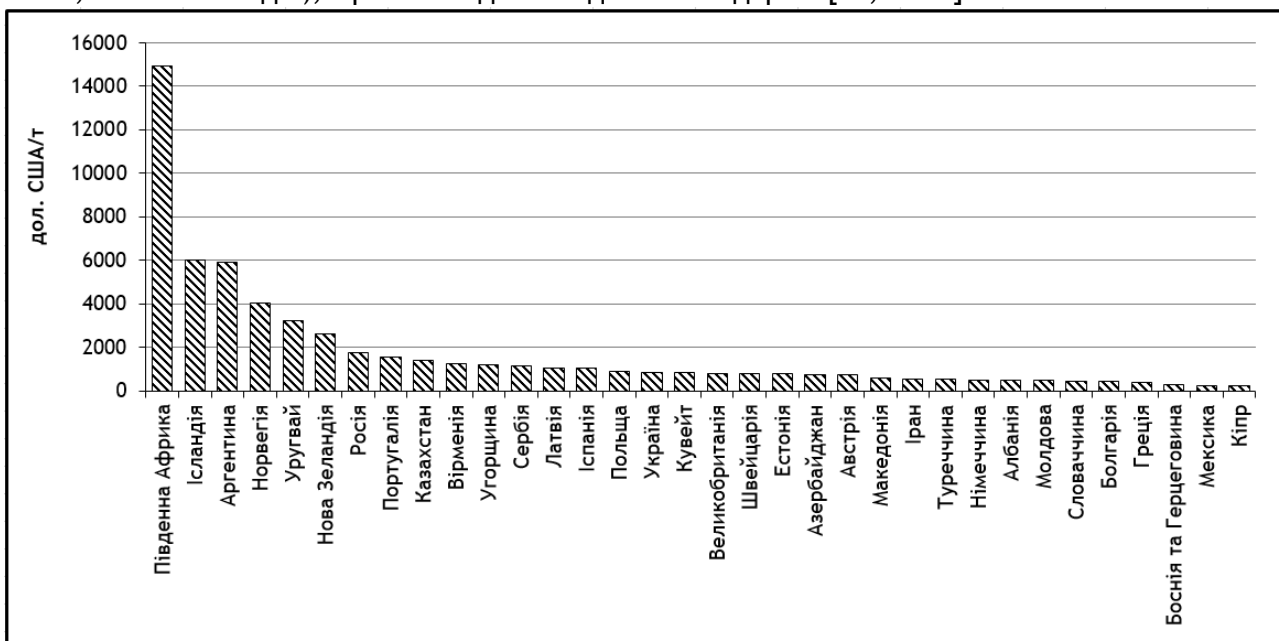

Рис. 2. Ранжування країн за ціною 1 т немітої вовни, 2018 р.

Джерело: Розраховано авторами на основі даних ФАО [10].

Найпоширенішим світовим трендом останньої декади є виробництво овечого молока. Світові ціни на овече молоко в 2018 р. варіювали від 411,8 дол. США за тонну до 1561,3 дол. США за тонну в різних країнах. Найдорожчі ціни відзначено у Хорватії - 1561,3 дол. США за тонну, Австрії -

1404,6 дол. США за тонну, Португалії - 1254 дол. США за тонну. Найдешевше овече молоко виявилось в Азербайджані - 411,8 дол. США за тонну, Боснії та Герцеговині - 422,5 дол. США за тонну, Молдові - 546,5 дол. США за тонну (рис. 3).

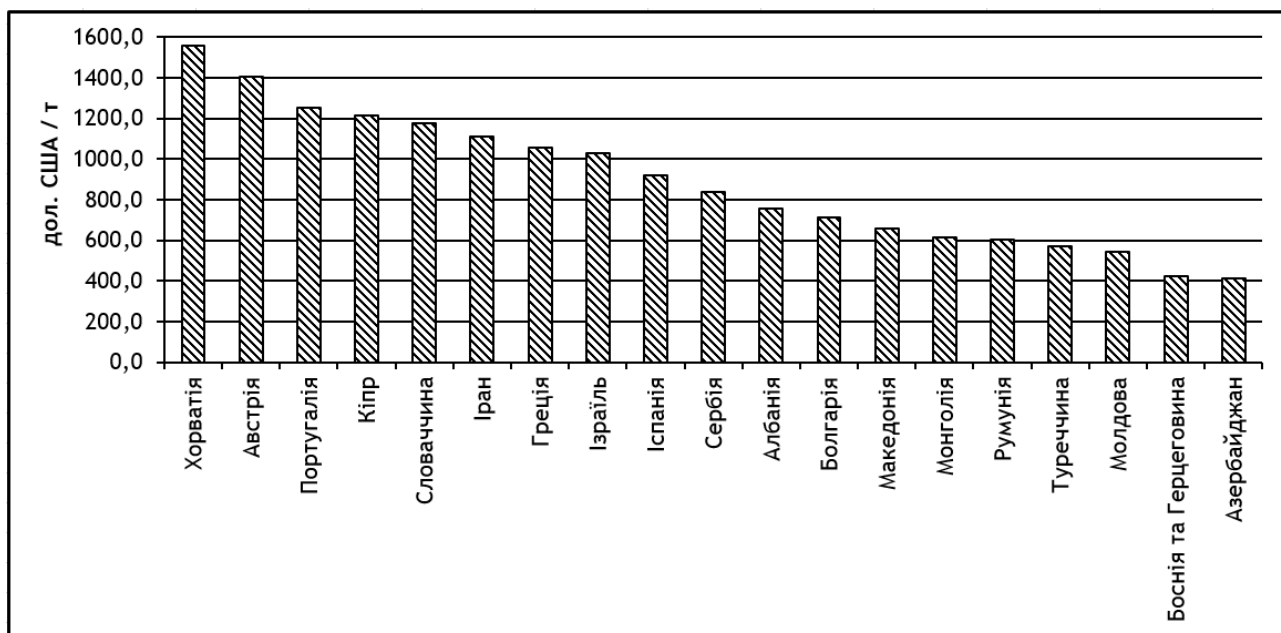

Рис. 3. Ранжування країн за ціною 1 т овечого молока, 2018 р.

Джерело: Розраховано авторами на основі даних ФАО [10].

В Україні молочний напрям спеціалізації слабо розвинутий і зводиться до діяльності у невеликій кількості господарств. Разом із тим імпорт елітних овечих сирів до України останніми роками зростає, що свідчить про наявність попиту на цей вид продукції.

Поряд із зростанням обсягів виробництва продуктів вівчарства світова торгівля ними відбувається також досить активно. При

цьому на перспективу передбачається постійний дефіцит на ринку баранини, овечого молока та вовни в межах 60-70% до існуючих норм споживання [1, с. 13]. Серед об'єктів зовнішньої торгівлі у вівчарстві: живі тварини, м'ясо овець, сири з овечого молока, вовна різних видів, шкури, субпродукти та ін. Наявні дані щодо експорту живих овець за континентами (табл. 2).

2. Динаміка експорту живих овець у світі

Частина світу	1961 р.		1991 р.		2001 р.		2012 р.		2018 р.		2018 р., % до 1961 р.
	Млн голів	%	Млн голів	%	Млн голів	%	Млн голів	%	Млн голів	%	
Чисельність експортованих живих овець											
Африка	2,0	30,3	2,4	11,0	2,4	16,0	6,9	44,3	6,8	44,7	у 3,4 р.
Америка	0,1	1,8	1,3	6,0	0,7	4,7	0,1	0,6	0,1	0,7	100,0
Азія	2,4	36,4	4,5	20,6	1,0	6,7	1,7	10,9	1,4	9,2	58,3
Європа	1,9	29,2	8,6	39,4	4,1	27,3	4,6	29,5	5,7	37,5	у 3 р.
Океанія	0,2	2,3	5,0	23,0	6,8	45,3	2,3	14,7	1,2	7,9	у 6 р.
Світ	6,5	100,0	21,8	100,0	15,0	100,00	15,6	100,0	15,2	100,0	у 2,3 р.
Вартість експортованих живих овець											
Частина світу	Млн дол. США	%	Млн дол. США	%	Млн дол. США	%	Млн дол. США	%	Млн дол. США	%	2018 р., % до 1961 р.
Африка	26,6	34,7	138,5	12,6	79,1	14,0	483,2	30,9	571,6	37,7	у 21,5 р.
Америка	1,5	2,0	37,7	3,4	32,1	5,7	7,2	0,5	3,1	0,2	у 2 р.
Азія	27,0	35,2	374,3	34,1	90,2	15,9	346,0	22,1	231,3	15,3	у 8,6 р.
Європа	20,4	26,6	460,1	41,9	174,6	30,8	439,9	28,1	591,7	39,0	у 29 р.
Океанія	1,2	1,6	87,0	7,9	190,0	33,6	287,6	18,4	118,7	7,8	у 98,9 р.
Світ	76,7	100,0	1097,6	100,0	566,0	100,0	1563,9	100,0	1516,4	100,0	у 19,8 р.

Джерело: Розраховано авторами на основі даних ФАО [10].

За наведеними даними, експорт живих овець у світі протягом 1961-2018 рр. зріс у 2,3 раза і в 2018 р. досягнув 15,2 млн голів

на загальну суму 1516,4 млн дол. США. Найбільші експортери - країни Африки (37,7%) та Європи (39%).

Лідером серед частин світу за кількістю імпортованих голів овець і валютних виплат за них протягом 1991-2018 рр. незмінно за-

лишаються країни Азії, де ще наприкінці 70-х років минулого століття відбулося різке поживавлення імпортової активності (табл. 3).

3. Динаміка імпорту живих овець по частинах світу

Частина світу	1961 р.		1991 р.		2001 р.		2012 р.		2018 р.		2018 р., % до 1961 р.
	Млн голів	%	Млн голів	%	Млн голів	%	Млн голів	%	Млн голів	%	
Африка	1,3	19,1	2,0	9,4	2,3	16,2	2,4	15,6	2,4	15,5	в 1,8 р.
Америка	0,1	1,5	1,0	4,7	0,6	4,2	0,01	0,3	0,02	0,1	20,0
Азія	2,1	30,9	11,2	52,3	7,6	53,5	9,9	64,6	10,2	65,8	в 4,9 р.
Європа	3,3	48,5	7,2	33,6	3,8	26,1	3,0	19,5	2,9	18,7	87,9
Океанія	0,0001	0,0	0,0007	0,0	0,0005	0,0	0,0004	0,01	0,0001	0,0	100,00
Світ	6,8	100,0	21,4	100	14,2	100	15,4	100	15,5	100	у 2,3 р.
Вартість імпортованих живих овець											
Частина світу	Млн дол. США	%	Млн дол. США	%	Млн дол. США	%	Млн дол. США	%	Млн дол. США	%	2018 р., % до 1961 р.
Африка	11,8	16,0	100,5	7,9	93,3	13,6	227,4	14,5	292,5	17,3	у 24,8 р.
Америка	1,7	2,3	30,2	2,4	33,1	4,8	5,9	0,4	2,2	0,13	129,4
Азія	30,0	40,6	698,6	54,7	377,2	54,9	1068,5	68,3	1162,4	68,6	у 38,7 р.
Європа	30,4	41,1	448,2	35,1	183,7	26,7	261,7	16,7	238,4	14,1	у 7,8 р.
Океанія	0,013	0,02	0,1	0,01	0,2	0,03	0,7	0,04	0,04	0,0	у 3,1 р.
Світ	73,9	100,0	1277,7	100	687,5	100,0	1564,2	100,0	1695,5	100	у 22,9 р.

Джерело: Розраховано авторами на основі даних ФАО [10].

Головні покупці овець протягом останніх років - це країни Азії (1162,4 млн дол. США) та Африки (292,5 млн дол. США). Серед головних країн-імпортерів у 2018 р. були: Саудівська Аравія, Лівія, Італія, Кувейт, Катар, на частку яких припадає майже 53% імпортованих овець.

Ціни на живих овець поступово зростають. Найвищу імпорту ціну (109,4 дол. США/гол) зафіксовано у 2018 р. та експортну (105,7 дол. США/гол) у 2017 р., що свідчить про зростання експортної ціни в 9,3 раза порівняно з 1961 р., імпортової - в 9,2 раза (табл. 4).

4. Середні світові ціни на живих овець, дол. США за одну голову

Показник	1961 р.	1991 р.	2001 р.	2012 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. до 1961 р., разів
Експорт	11,80	50,3	37,7	100,3	106,5	109,4	9,3
Імпорт	10,9	59,7	48,4	101,6	105,7	99,8	9,2

Джерело: Розраховано авторами на основі даних ФАО [10].

Як відомо, на сьогодні найліквіднішою продукцією є баранина, попит на яку із року в рік зростає. Серед усіх видів вівчарської продукції вона забезпечує найбільший торговельний оборот. За період 1961-2018 рр. у різ-

них країнах світу відбувалися зміни щодо експорту баранини (табл. 5). У цілому, обсяг експорту баранини протягом 1961-2018 рр. зріс майже у 2,6 раза. Стосовно останніх семи років, то експорт збільшився майже на 30%.

5. Обсяги експорту баранини в окремих країнах світу, тис. тонн

Країна	1961 р.		2001 р.		2012 р.		2018 р.		2018 р., % до 1961 р.	2018 р., % до 2012 р.
	Тис. тонн	%	Тис. тонн	%	Тис. тонн	%	Тис. тонн	%		
Австралія	66,9	13,73	296,0	34,64	312,0	32,03	471,4	37,9	у 7 р.	151,1
Нова Зеландія	348,3	71,49	345,5	40,43	348,7	35,79	407,3	32,8	116,9	116,8
Великобританія	5,3	1,09	30,3	3,55	94,7	9,72	82,6	6,6	у 15,6 р.	87,2
Ірландія	7,4	1,52	67,6	7,91	43,5	4,47	53,1	4,3	у 7,2 р.	122,1
Нідерланди	5,1	1,05	6,3	0,74	21,8	2,24	34,4	2,8	у 6,7 р.	157,8
Іспанія	0,6	0,12	19,5	2,28	31,3	3,21	39,0	3,1	у 65 р.	124,6
Індія	0	0,00	3,5	0,41	12,0	1,23	18,8	1,5	-	156,7

Бельгія	0	0,00	16,1	1,88	10,3	1,06	13,0	1,0	-	126,2
Уругвай	0,2	0,04	9,1	1,06	14,1	1,45	12,3	1,0	у 6,2 р.	87,2
ОАЕ	0	0,00	0,3	0,04	0,7	0,07	0,9	0,1	-	128,6
Франція	2,0	0,41	8,2	0,96	7,6	0,78	8,9	0,7	у 4,5 р.	117,1
Румунія	0	0,00	0	0,00	1,2	0,12	9,1	0,7	-	у 7,6 р.
Німеччина	0	0,00	7,7	0,90	6,7	0,69	6,1	0,5	-	91,0
Аргентина	31,5	6,47	0,9	0,11	3,0	0,31	0,9	0,1	2,9	30,0
Чилі	2,9	0,60	5,0	0,59	4,9	0,50	5,4	0,4	186,2	110,2
Італія	0	0,00	1,9	0,22	2,1	0,22	3,9	0,3	-	185,7
Намібія	0	0,00	6,6	0,77	12,1	1,24	2,0	0,2	-	16,5
Ісландія	2,1	0,43	1,5	0,18	2,8	0,29	3,4	0,3	161,9	121,4
Пакистан	0	0,00	0,4	0,05	11,7	1,20	2,0	0,2	-	17,1
Болгарія	0	0,00	6,5	0,76	1,6	0,16	1,3	0,1	-	81,3
Україна	-	-	0,2	0,002	0,001	0,0	0,1	0,0	-	-
Інші	7,1	1,46	20,3	2,38	31,39	3,22	66,6	5,4	у 8,7 р.	197,2
Світ	487,2	100	854,5	100	974,2	100	1242,4	100,0	у 2,6 р.	127,5

Джерело: Розраховано авторами на основі даних ФАО [10].

На міжнародному рівні торгівлю бараниною очолюють Австралія (37,9%) та Нова Зеландія (32,8%), які постачають на експорт 70,7% баранини. Для Австралії основні 5 покупців - це Китай, США, ОАЕ, Саудівська Аравія та Малайзія, які разом складають 55% експорту австралійської баранини. Для Нової Зеландії 5 найбільших імпортерів - це Китай, Великобританія, США, Німеччина та Саудівська Аравія, які разом купують 68% експортної баранини цієї країни [9, с. 6]. Експортерів, що постачають на світовий ринок понад 10 тис. тонн баранини, у 2018 р. налічувалося лише 10: Нова Зеландія, Австралія, Великобританія, Ірландія, Нідерланди, Іспанія, Індія, Бельгія, Уругвай та Росія. Основні експортери (Нова Зеландія, Австралія, Великобританія) постачають на світовий ринок 907,3 тис. тонн баранини, або 73% від світового експорту. Україна поки що є слабким гравцем на міжнародному ринку бара-

нини, проте стимулом для експорту може виступати надана ЄС значна квота на постачання баранини. Так, у 2017 р. вона становила 1500 т, на 2021 р. - 2250 т [5, с. 217]. Крім того, існує досить потужний попит на дану продукцію з боку країн Близького Сходу. Втім, на думку експертів, у найближчій перспективі заповнити квоти на баранину буде проблематично, адже переважна більшість тварин утримується господарствами населення, які не мають можливостей застосовувати сучасні технології, що зумовлює низьку їх якість та невідповідність європейським санітарним нормам та стандартам [6]. Альтернативи великотоварного виробництва продукції вівчарства, яке було в Україні до періоду реформ, поки що немає. На рівні господарств населення експортний потенціал наростити неможливо.

Щодо імпорту м'яса овець, то його імпортує 191 країна світу (табл. 6).

6. Найбільші країни-імпортери баранини, тис. тонн

Країна	1961 р.		2001 р.		2012 р.		2018 р.		2018 р., % до 1961 р.	2018 р., % до 2012 р.
	Тис. тонн	%	Тис. тонн	%	Тис. тонн	%	Тис. тонн	%		
Китай	0,6	0,1	46,1	5,6	152,8	17,1	318,8	26,1	у 531 р.	у 2,1 р.
США	25,3	5,3	61	7,4	62,7	7,0	109,8	9,0	у 4,3 р.	175,1
Франція	5,4	1,1	120	14,5	106	11,9	87,8	7,2	в 16,3 р.	82,8
Великобританія	352,3	73,8	93	11,3	86,2	9,6	73,8	6,0	20,9	85,6
ОАЕ	0	0,0	14,9	1,8	33,3	3,7	50,5	4,1	-	151,7
Німеччина	12,1	2,5	40,2	4,9	31,6	3,5	45,6	3,7	у 3,8 р.	144,3
Нідерланди	0,3	0,1	10,4	1,3	25,4	2,8	40	3,3	у 133,3 р.	157,5
Іран	0,2	0,0	0	0,0	9,1	1,0	37,2	3,0	у 186 р.	у 4,1 р.
Малайзія	1,4	0,3	14,7	1,8	20	2,2	36,1	3,0	у 25,8 р.	180,5
Саудівська Аравія	0	0,0	44,6	5,4	48,8	5,5	32,8	2,7	-	67,2
Катар	0,1	0,0	3,3	0,4	13,1	1,5	31	2,5	у 310 р.	у 2,4 р.

Продовження табл. 6

Японія	22,7	4,8	26,7	3,2	16,9	1,9	24,2	2,0	106,6	143,2
Італія	2,1	0,4	25,8	3,1	22,7	2,5	23,6	1,9	в 11,2 р.	104
Бельгія	1,6	0,3	30	3,6	21,6	2,4	23,2	1,9	у 14,5 р.	107,4
Йорданія	0	0,0	11,3	1,4	28,1	3,1	22,1	1,8	-	78,6
Канада	15,2	3,2	16,5	2,0	15,2	1,7	20,1	1,6	132,2	132,2
Корея	0	0,0	2,2	0,3	4,5	0,5	15,9	1,3	-	у 3,5 р.
Нова Гвінея	0,4	0,1	29,3	3,6	20,1	2,2	13,6	1,1	у 34 р.	67,7
Сінгапур	2	0,4	9,7	1,2	9,1	1,0	13,4	1,1	у 6,7 р.	147,3
Кувейт	1,2	0,3	4,5	0,5	11,3	1,3	12,9	1,1	у 10,8 р.	114,2
Оман	0	0,0	8,8	1,1	8,1	0,9	12,3	1,0	-	151,9
Швеція	0,8	0,2	4,4	0,5	8,1	0,9	10,4	0,9	у 13 р.	128,4
Бахрейн	1,4	0,3	1,3	0,2	6,1	0,7	8,9	0,7	у 6,4 р.	145,9
Мексика	0	0,0	48,8	5,9	8,2	0,9	7,8	0,6	-	95,1
Іспанія	0	0,0	9,1	1,1	7,9	0,9	8	0,7	-	101,3
Світ	477,3	100,0	825	100,0	893,8	100,0	1221,4	100,0	у 2,6 р.	136,7
<i>Україна</i>	-	-	0,001	0,0	0,02	0,0	0,01	0,0	-	-

Джерело: Розраховано авторами на основі даних ФАО [10].

Наведені дані свідчать, що за період 1961-2018 рр. відбулося зростання імпорту баранини в 2,6 раза, протягом 2012-2018 рр. - на 36,7%, П'ятірка лідерів серед країн-імпортерів: Китай (26,1%), США (9,0%), Франція (7,2%), Великобританія (6,0%) та ОАЕ (4,1%), сумарна частка яких досягає 52,4%. Окремі країни характеризуються значними темпами нарощування імпорту баранини. Се-

ред них країни Азії: Іран - у 4,1 раза за останні сім років, Корея - в 3,5 раза, Катар - у 2,4 раза, Китай - в 2,1 раза. Це вказує на стабільно високий попит країн Азії стосовно даного виду продукції вівчарства.

Міжнародна торгівля вовною відбувається за її окремими видами - мита вовна, немита, волосяні відходи. За різними видами вовни різняться обсяги експорту та імпорту (табл. 7).

7. Обсяги та вартість світового імпорту та експорту вовни різних видів

Країна	Експорт				Країна	Імпорт			
	2012 р.		2018 р.			2012 р.		2018 р.	
	Тис. тонн	Млн дол. США	Тис. тонн	Млн дол. США		Тис. тонн	Млн дол. США	Тис. тон	Млн дол. США
Вовна мита									
Нова Зеландія	85,3	376,3	198,1	210,1	Китай	57,0	245,7	94,6	247,7
Туреччина	9,3	32,6	25,3	56,3	Великобританія	23,2	84,4	25,0	63,8
Великобританія	16,3	67,1	21,1	55,3	Італія	13,0	79,1	11,7	63,7
Австралія	22,1	218,0	19,1	234,6	Туреччина	3,6	15,9	10,2	14,7
Сирія	1,6	1,4	15,8	12,3	Литва	5,8	25,7	9,1	28,3
Монголія	5,7	7,1	12,2	20,2	Корея	6,8	60,7	8,3	102,3
Китай	13,3	69,3	9,2	37,7	Бельгія	12,2	41,0	6,6	15,1
Російська Федерація	1,4	6,3	7,7	9,1	Німеччина	7,8	37,1	6,9	27,2
Уругвай	4,6	32,6	7,4	50,6	Російська Федерація	11,3	11,7	6,1	4,7
Казахстан	2,0	2,3	4,5	2,7	Японія	8,7	68,0	4,7	34,2
Світ	199,6	918,6	236,5	808,6	Світ	223,5	1010,0	268,1	876,7
Україна	0,007	0,024	0,027	0,067	Україна	0,4	0,9	1,3	1,1
Вовна немита									
Австралія	311,0	2395,3	285,9	2699,6	Китай	251,4	2498,5	267,7	2544,0
Нова Зеландія	40,0	204,7	41,8	188,1	Індія	46,7	250,3	34,7	215,1
Румунія	15,5	14,4	14,9	10,3	Чехія	26,5	172,0	34,0	244,1
Іспанія	14,6	33,2	13,7	40,6	Єгипет	3,8	40,6	30,5	61,6
Аргентина	9,4	41,0	10,5	56,8	Туреччина	16,1	15,4	24,0	18,0
Італія	7,8	11,0	10,2	10,4	Італія	19,1	186,0	19,0	235,2
Перу	3,7	9,4	10,0	35,0	Уругвай	13,5	46,0	17,0	66,1

Великобританія	12,2	35,4	7,4	17,8	Великобританія	11,2	24,5	13,9	19,7
Уругвай	8,8	44,1	8,4	52,9	Бельгія	9,4	14,3	9,7	13,0
Франція	6,1	10,9	8,0	12,3	Болгарія	2,0	2,2	5,6	34,1
Світ	584,5	3406,8	553,7	3700	Світ	457,5	3425,2	485,6	3846,8
Україна	0	0	0	0	Україна	0,6	0,5	0,5	0,5
Волосяні відходи									
Чехія	3,0	13,5	3,5	16,4	Італія	9,8	45,6	8,8	50,7
Індія	1,8	7,2	3,4	14,5	Китай	3,8	14,5	7,6	31,0
Уругвай	2,4	7,3	2,8	8,8	Індія	1,4	1,2	5,5	5,6
Китай	3,7	21,7	2,5	17,1	Великобританія	2,9	6,1	1,6	3,6
Великобританія	3,2	9,3	2,3	7,9	Бельгія	0,8	2,0	1,4	5,9
Італія	2,5	8,4	2,2	14,6	США	0,7	1,2	1,1	1,6
Пакистан	5,8	7,0	2,1	2,9	Японія	1,1	7,6	0,8	5,8
Бельгія	1,1	3,1	1,7	7,8	Німеччина	1,6	3,8	0,6	2,4
Аргентина	3,1	11,5	1,4	5,1	Болівія	0,4	2,4	0,4	3,0
Німеччина	0,7	3,1	0,5	2,5	Франція	0,8	2,0	0,2	2,4
Світ	35,1	108,7	31,7	123,7	Світ	30,0	111,0	32,8	128,7
Україна	0	0	0	0	Україна	0,7	1,3	0,4	1,7

Джерело: Розраховано авторами на основі даних ФАО [10].

Мита вовна експортувалася протягом досліджуваного періоду переважно Новою Зеландією (198,1 тис. тонн), частка якої у 2018 р. становила 83,8% від світового експорту. Лідерами митої вовни у грошовому еквіваленті виступають: Австралія з експортом у 2018 р. 234,6 млн дол. США, Нова Зеландія - 210,1 млн дол. США, Туреччина - 56,3 млн дол. США, Великобританія - 55,3 млн дол. США, Уругвай - 50,6 млн дол. США.

Витрати країн-лідерів імпортерів митої вовни коливаються від 247,7 млн дол. США у Китаї до 4,7 млн дол. США - у Російській Федерації. Загалом у світі протягом 2012-2018 рр. спостерігається збільшення обсягів імпорту від 223,5 млн дол. США до 268,1 млн дол. США, або на 20%, проте в грошовому еквіваленті відбулося зменшення на 13,2%.

Основні експортери немитої вовни у 2018 р. - Австралія (285,9 тис. тонн), Нова Зеландія (41,8 тис. тонн), Румунія (14,9 тис. тонн). Значні обсяги немитої вовни імпортує

Китай - 267,7 тис. тонн у 2018 р., або 55,1% від загального обсягу світового імпорту.

Експорт волосяних відходів у 2018 р. здійснювали: Чехія (3,5 тис. тонн), Індія (3,4 тис. тонн), Уругвай (2,8 тис. тонн). Десять лідерів у 2018 р. експортували 22,4 тис. тонн, або 70,7% світового експорту. Стосовно загального світового експорту протягом 2012-2018 рр., то він зменшився на 9,7% до 31,7 тис. тонн у 2018 р.

Імпорт волосяних відходів у світі характеризується збільшенням на 9,3% протягом 2012-2018 рр. і в 2018 р. досягає показника 32,8 тис. тонн. Трійкою країн-лідерів імпортерів у 2018 р. стали: Італія (8,8 тис. тонн), Китай (7,6 тис. тонн), Індія (5,5 тис. тонн).

Користується попитом на світовому ринку і овечий сир. Основними експортерами у 2018 р. виявилися Австрія, Бельгія, Данія, Швеція. За цим видом продукції частка країн Європи охоплює 100%. Протягом 2010-2018 рр. обсяги експорту збільшилися на 67,5% (табл. 8).

8. Обсяги та вартість світового імпорту та експорту овечого сиру

Країна	Експорт				Країна	Імпорт			
	2012 р.		2018 р.			2012 р.		2018 р.	
	Тонн	Тис. дол. США	Тонн	Тис. дол. США		Тонн	Тис. дол. США	Тонн	Тис. дол. США
Австрія	-	-	960	6151	Австрія	-	-	5832	37202
Бельгія	-	-	250	2339	Бельгія			5062	30139
Данія	134	1357	78	672	Швеція			2852	19547
Швеція	-	-	32	257	Мальта			50	354
Великобританія	139	873	-	-	Румунія	83	339	-	-
Румунія	515	2892	-	-	Великобританія	3825	29715	-	-
Світ	788	5122	1320	9419	Світ	3910	30062	13801	87297

Джерело: Розраховано авторами на основі даних ФАО [10].

Наведені дані засвідчують, що головними країнами-імпортерами овечого сиру є Австрія, Бельгія, Швеція, Мальта. Частка лідерів становить 100% у світовому імпорті.

Серед об'єктів торгівлі на світовому ринку також овечий жир, молоко, масло та субпродукти, проте їхні обсяги досить незначні.

Отже, в більшості країн світу встановилися певні напрями розвитку галузі вівчарства, що відповідають природно-кліматичним та економічним умовам її функціонування. У світі вже досить давно визначилися країни, які формують загальносвітову політику розвитку вівчарства. Зокрема, це Нова Зеландія, Австралія, а тепер і Китай. Для цих країн вівчарство є найважливішою галуззю тваринництва [7, с. 63]. Крім того, Австралія та Нова Зеландія протягом тривалого часу посідають лідируючі позиції на ринку як експортери вовни. За найсприятливіших природно-кліматичних умов для утримання овець, вони виробляють найбільшу кількість вовни та встановлюють ціни на зовнішніх ринках.

Висновки. У багатьох країнах світу вівчарство являє собою важливу галузь тваринництва, а в Австралії, Новій Зеландії, Китаї, Аргентині та ряді інших країн визначає економіку всього сільського господарства. Попит на продукцію вівчарства у світі буде стабільно високим та навіть прогнозується її дефіцит, що активізуватиме міжнародну торгівлю та забезпечуватиме привабливу ціну на ринку. Вівчарство поглиблюва-

тиме спеціалізацію у напрямі орієнтації на м'ясо-молочну продукцію.

Об'єктами зовнішньої торгівлі залишатиметься досить значна група продуктів: живі тварини, м'ясо овець, сири з овечого молока, вовна різних видів, шкури, субпродукти та ін. Основні виробники та продавці продукції вівчарства у світі уже сформовані. Саме вони визначатимуть цінову політику на продукцію галузі у світі.

В умовах постійно існуючого попиту на продукцію вівчарства на зовнішньому ринку, відродження вітчизняного вівчарства має особливе значення. Вироблена продукція, зокрема, баранина уже наразі затребувана в ЄС, який надав Україні значну квоту на постачання баранини. Крім того, існує попит країн Східної Азії, для яких Україна територіально вигідна з позицій транспортування. Проте без спеціалізованого великотоварного виробництва баранини з використанням м'ясних порід овець та новітніх технологій експортні перспективи України будуть суттєво обмежені або ж взагалі нереалізовані. Потужним напрямом представлення на зовнішньому ринку може стати виробництво елітних овечих сирів, які вже перетворилися на активний об'єкт міжнародної торгівлі у зв'язку із зростанням попиту в багатьох країнах світу. Якщо для експорту баранини потрібні великі партії товару, то елітні овечі сири, а особливо їх регіональні бренди на кшталт Рахівської бриндзи, можуть представляти собою невеликі крафтові виробництва.

Список бібліографічних посилань

1. Ібатуллин І. І., Пабат В. О., Туринський В. М. Стан і шляхи підвищення експортного потенціалу галузі вівчарства України. *Економіка АПК*. 2014. № 3. С. 13-23.
2. Кваша С. М., Файчук О. М., Файчук О. В. Європейська економічна інтеграція : навч. посіб. Київ : НУБіП, 2019. 282 с.
3. Китаєва А. П., Безалтична О. О. Проблеми сучасного розвитку вівчарства. *Тваринництво України*. 2016. № 1-2. С. 2-4.
4. Козак О. А., Беженар І. М. Шляхи підвищення конкурентоспроможності галузі вівчарства. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*. Зб. наук. праць. *Економіка*. 2014. Вип. 1(65). С. 175- 181.
5. Лупенко Ю. О., Пугачов М. І., Духницький Б. М. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства : монографія / за ред. Ю. О. Лупенка, М. І. Пугачова. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 320 с.
6. Русан В. М. Оцінка перспектив та можливостей для агропромислового комплексу України внаслідок підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом : аналітична записка. 2014. URL : <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/ocinka-perspektiv-ta-mozhlivostey-dlya-agropromislovogo-kompleksu-ukraini>.
7. Трофімова Г. В. Тенденції світового ринку продукції вівчарства та місце України у світовому виробництві його продукції. *Продуктивність агропромислового виробництва. Серія: Економічні науки*. 2013. № 24. С. 63-71.

References

1. Ibatullin, I.I., Pabat, V.O., Turynskiy, V.M. (2014). Stan i shliakhy pidvyshchennia eksportnoho potentsialu haluzi vivcharstva Ukrainy [The state and ways to increase the export potential of the sheep industry]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 13-23 [In Ukrainian].
2. Kvasha, S.M., Faichuk, O.M., Faichuk, O.V. (2019). Yevropeiska ekonomichna intehratsiia: navchalnyi posibnyk [European economic integration: a textbook]. Kyiv: NUBiP [In Ukrainian].
3. Kytaieva, A.P., Bezalychna, O.O. (2016). Problemy suchasnoho rozvytku vivcharstva [Problems of modern sheep breeding development]. *Tvarynnystvo Ukrainy*, 1-2, pp. 2-4 [In Ukrainian].
4. Kozak, O.A., Bezhenar, I.M. (2014). Shliakhy pidvyshchennia konkurentospromozhnosti haluzi vivcharstva [Ways to increase the competitiveness of the sheep industry]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia. Zbirnyk naukovykh prats. Ekonomika*, vol. 1(65), pp. 175- 181 [In Ukrainian].
5. Lupenko, Yu.O., Puhachov, M.I., Dukhnytskyi, B.M. (2015). Formuvannia hlobalnoho i rehionalnoho rynkiv silskohospodarskoi syrovyny ta prodovolstva: monohrafiia [Formation of global and regional markets of agricultural raw materials and food: monograph]. Yu. O. Lupenko, M.I. Puhachov (Ed.). Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].

8. Шелест Л. С. Управління галуззю вівчарства на основі витратно-цінового механізму. *Науковий вісник «Асканія-Нова»*. 2008. Вип. 1. С. 245-252.
9. Claus Deblitz Beef and Sheep Report 2019 - a summary of main findings. Agribenchmark. 2019. URL : http://catalog.agribenchmark.org/blaetterkatalog/BSR2019/#page_18.
10. FAOSTAT. URL : <http://www.fao.org/faostat/en>.
11. Kozak O. A., Bezhenar I. M. Organizational and economic reserves of improving the sheep breeding industry competitiveness. *Економіка АПК*. 2015. № 8. С. 33-38. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201508033>.
12. Sheep and goat - market situation - dashboard (2020). URL : https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/food-farming-fisheries/farming/documents/sheep-meat-dashboard_en.pdf.
13. Sheep Summary Report. (2020). Agricultural Marketing Service. U.S. Department of Agriculture. URL : <https://www.ams.usda.gov/market-news/sheep-reports>.

6. Rusan, V.M. (2014). Otsinka perspektyv ta mozhlyvostei dlia ahropromyslovoho kompleksu Ukrainy vnaslidok pidpysannia Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom: analitichna zapyska [Assessment of prospects and opportunities for the agro-industrial complex of Ukraine due to the signing of the Association Agreement between Ukraine and the European Union: an analytical note]. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/ocinka-perspektiv-ta-mozhlyvostey-dlya-agropromyslovogo-kompleksu-ukraini> [In Ukrainian].
7. Trofimova, H.V. (2013). Tendentsii svitovoho rynku produktii vivcharstva ta mistse Ukrainy u svitovomu vyrobnytstvi yoho produktii [Trends in the world market of sheep products and Ukraine's place in world production of its products]. *Produktyvnist ahropromyslovoho vyrobnytstva. Ekonomichni nauky*, 24, pp. 63-71 [In Ukrainian].
8. Shelest, L.S. (2008). Upravlinnia haluzziu vivcharstva na osnovi vytratno-tsinovoho mekhanizmu [Management of the sheep industry on the basis of the cost-price mechanism]. *Naukovyi visnyk «Askaniia-Nova»*, vol. 1, pp. 245-252 [In Ukrainian].
9. Claus, Deblitz (2019). Beef and Sheep Report 2019 - a summary of main findings. Agribenchmark. Retrieved from: http://catalog.agribenchmark.org/blaetterkatalog/BSR2019/#page_18 [In English].
10. FAOSTAT. Retrieved from: <http://www.fao.org/faostat/en> [In English].
11. Kozak, O.A., Bezhenar, I.M. (2015). Organizational and economic reserves of improving the sheep breeding industry competitiveness. *Економіка АПК*, 8, pp. 33-38 [In English]. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201508033>.
12. Sheep and goat - market situation - dashboard (2020). Retrieved from: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/food-farming-fisheries/farming/documents/sheep-meat-dashboard_en.pdf [In English].
13. Sheep Summary Report (2020). Agricultural Marketing Service. U.S. Department of Agriculture. Retrieved from: <https://www.ams.usda.gov/market-news/sheep-reports> [In English].

Zharuk L. V., Koval T. S., Kozak O. A. Development of the world market of sheep products

The purpose of the article is to assess the main trends in the functioning of the world market for sheep products to determine the strategic guidelines for the industry in Ukraine.

Research methods. In the process of research, the dialectical method of cognition, a systematic approach to the study of economic phenomena and processes were used; abstract-logical method - for generalizations and formulation of conclusions; monographic - for detailing the conjunctural components of the world market for sheep products; empirical - for a comprehensive assessment of the current state of the research object; historical - for structuring in time the main trends in the development of the market under study; comparative analysis - to compare indicators and identify the dynamics of their changes over time; tabular - to reflect the results of research, graphic - to visually display the results of the price ranks of the main products of sheep breeding; statistical groupings - for the distribution of countries into groups according to different factors.

Research results. The retrospective and the current state of the market of sheep products in the world have been investigated. The analysis of production volumes and livestock of sheep in the world in the context of the largest producers is carried out. It was revealed the strengthening of specialization in the meat and dairy direction in the world sheep breeding. The countries of the world have been ranked according to the level of purchase prices for 1 ton of sheep meat, 1 ton of wool and 1 ton of sheep milk. The dynamics of exports and imports of live sheep, sheep meat, wool and sheep cheese in the context of the main exporters and importers for the period 2012-2018 is considered. It has been established that, taking into account the global trends in the development of the sheep products market, in Ukraine it is advisable to increase the production of sheep meat in large-scale farms, which will satisfy the existing demand for these products in the world. Also, one of the promising areas for the development of the industry can be the production of elite sheep cheeses, starting with small craft production of regional brands.

Scientific novelty. The analytical assessment of the world market situation for the main types of sheep products from the standpoint of Ukraine's integration into the international market for these products was further developed.

Practical significance. The research results can be used by public administration bodies in determining the national policy of sheep industry development, the formation of a strategy for its development, taking into account export opportunities in the short and long term. Tabl.: 8. Figs.: 3. Refs.: 13.

Keywords: market; sheep products; demand; supply; export; import; world.

Zharuk Liudmyla Volodymyrivna - candidate of economic sciences, senior research fellow, head of the laboratory of economics, intellectual property and innovation marketing, Askania Nova Institute of Animal Breeding in the Steppe Regions named after M.F. Ivanov - National Scientific Selection-Genetic Centre for Sheep Breeding (1, Soborna St., Askania Nova Village, Kherson region, 75230)

E-mail: zharuk.lv@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-0836-7400>

Koval Tetiana Serhiivna - junior research fellow of the laboratory of economics, intellectual property and innovation marketing, Askania Nova Institute of Animal Breeding in the Steppe Regions named after M.F. Ivanov - National Scientific Selection-Genetic Centre for Sheep Breeding (1, Soborna St., Askania Nova Village, Kherson region, 75230)

E-mail: koval_tetyana@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-7505-2380>

Kozak Olga Anatoliivna - candidate of economic sciences, senior research fellow, leading research fellow of the department of economics of agricultural production and international integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: olya.kozak@gmail.com
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2197-3456>

Жарук Л. В., Коваль Т. С., Козак О. А. Развитие мирового рынка продукции овцеводства

Цель статьи - осуществить оценку основных тенденций функционирования мирового рынка продукции овцеводства для определения стратегических ориентиров отрасли в Украине.

Методика исследования. В процессе исследования использованы диалектический метод познания, системный подход к изучению экономических явлений и процессов; абстрактно-логический - для обобщений и формулирования выводов; монографический - детализации конъюнктурных составляющих мирового рынка овцеводческой продукции; эмпирический - комплексной оценки современного состояния объекта исследования; исторический - структурирования во времени основных тенденций развития исследуемого рынка; сравнительного анализа - сопоставления показателей и выявления динамики их изменений во времени; табличный - отражения полученных результатов, графический - наглядного отображения результатов ценовых рангов основных продуктов овцеводства; статистических группировок - для распределения стран на группы по разным факторам.

Результаты исследования. Исследованы ретроспектива и современное состояние рынка продукции овцеводства в мире. Проведен анализ объемов производства и поголовья овец в мире по крупнейшим производителям. Выявлено усиление специализации на мясо-молочном направлении в мировом овцеводстве. Осуществлено ранжирование стран мира по уровню закупочных цен на 1 т баранины, 1 т шерсти и 1 т овечьего молока. Рассмотрена динамика экспорта и импорта живых овец, баранины, шерсти и овечьего сыра по основным экспортёрам и импортёрам за период 2012-2018 гг. Установлено, что, учитывая мировые тренды развития рынка продукции овцеводства, в Украине целесообразно наращивать объёмы производства баранины в крупнотоварных хозяйствах, что позволит удовлетворить существующий спрос на эту продукцию в мире. Также одним из перспективных направлений развития отрасли может стать производство элитных овечьих сыров, начиная с небольших крафтовых производств региональных брендов.

Элементы научной новизны. Получила дальнейшее развитие аналитическая оценка мировой конъюнктуры рынка основных видов овцеводческой продукции с позиций интеграции Украины в международный рынок этих продуктов.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы органами государственного управления при определении национальной политики развития овцеводства, формирования стратегии его развития с учетом экспортных возможностей на краткосрочную и долгосрочную перспективу. Табл.: 8. Илл.: 3. Библиогр.: 13.

Ключевые слова: рынок; продукция овцеводства; спрос; предложение; экспорт; импорт; мир.

Жарук Людмила Владимировна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, заведующая лабораторией экономики, интеллектуальной собственности и маркетинга инноваций, Институт животноводства степных районов имени М. Ф. Иванова «Аскания-Нова» - Национальный научный селекционно-генетический центр по овцеводству (75230, Херсонская обл., пгт Аскания-Нова, ул. Соборная, 1)

E-mail: zharuk.lv@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-0836-7400>

Коваль Татьяна Сергеевна - младший научный сотрудник лаборатории экономики, интеллектуальной собственности и маркетинга инноваций, Институт животноводства степных районов имени М. Ф. Иванова «Аскания-Нова» - Национальный научный селекционно-генетический центр по овцеводству (75230, Херсонская обл., пгт Аскания-Нова, ул. Соборная, 1)

E-mail: koval_tetyana_@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-7505-2380>

Козак Ольга Анатольевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник отдела экономики аграрного производства и международной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: olya.kozak@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2197-3456>

Статья надійшла до редакції 12.04.2020 р.

Фахове рецензування: 20.04.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Жарук Л. В., Коваль Т. С., Козак О. А. Розвиток світового ринку продукції вівчарства. *Економіка АПК*. 2020. № 8. С. 60 – 71. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008060>

Zharuk, L.V., Koval, T.S. & Kozak, O.A. (2020). Rozvytok svitovoho rynku produktsii vivcharstva [Development of the world market of sheep products]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 60 – 71 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008060>

* * *

УДК 334:330.3

JEL Classification: O17; Q20; Q42

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008072>

О. Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук, професор
І. Д. БІЛОКІННА

Формування інституційних складових кооперативного розвитку альтернативної енергетики в аграрному секторі економіки

Мета статті - охарактеризувати роль «зелених» кооперативів у формуванні інституційних складових розвитку альтернативної енергетики в аграрному секторі економіки.

Методика дослідження. Використано метод теоретичного узагальнення - для розкриття сутності категорії «зелений» енергетичний кооператив. Застосовано метод аналізу в процесі розгляду сучасного стану розвитку альтернативної енергетики в Україні, а також метод пояснення при вивченні ролі «зелених» енергетичних кооперативів у розвитку альтернативної енергетики.

Результати дослідження. Розглянуто базове поняття «кооперація» та похідне «енергетичний кооператив» з точки зору різних авторів, наведено власне пояснення терміна «зелений» енергетичний кооператив. Охарактеризовано стан розвитку альтернативної енергетики в Україні. Проаналізовано тенденції енергоспоживання на основі відновлюваних джерел у країні за 2013-2018 рр., за яким частка постачання енергії від відновлюваних джерел з кожним роком зростає - у 2018 р. з показником 4,6%. Відзначено мотивації активного будівництва сонячних електростанцій із найбільшою кількістю таких у Дніпропетровській і Тернопільській областях, а також інституційні складові розвитку альтернативної енергетики. Акцентовано увагу на «зелених» кооперативах. Розглянуто основні нормативно-правові акти, тобто формальні інституції, що регулюють відновлювальну енергетику в країні, а саме закони, розпорядження, стратегії. Проаналізовано такий елемент інституційного механізму, як організації, котрі контролюють і структурують процес розвитку альтернативних джерел енергії, у тому числі в аграрній сфері економіки країни. Наведено приклад успішного досвіду зарубіжних країн у «зеленому» енергетичному кооперуванні, серед яких Великобританія та Німеччина.

Елементи наукової новизни. Сформовано власне пояснення категорії «зелені» енергетичні кооперативи». Доведено важливість енергетичних кооперативів у розвитку «зеленої економіки» в аграрному секторі економіки.

Практична значущість. Результати дослідження можна застосовувати для пришвидшення подальшого активного розвитку «зелених» енергетичних кооперативів, що матиме значний вплив на нарощування виробництва і споживання альтернативних джерел енергії на селі, а також зменшення витрат на енергоресурси фермерськими господарствами та особистими селянськими господарствами. Табл.: 1. Рис.: 2. Бібліогр.: 23.

Ключові слова: «зелений» енергетичний кооператив; інституційний механізм; відновлювальні джерела енергії; аграрний сектор; інституція; «зелена економіка».

Шпикуляк Олександр Григорович - доктор економічних наук, професор, учений секретар, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Білокінна Ілона Дмитрівна - асистент кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії факультету менеджменту та права, Вінницький національний аграрний університет (21000, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3)

E-mail: i.bilokinna@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5816-1067>

Постановка проблеми. Україна ратифікувала Паризьку угоду (м. Париж, 12 грудня 2015 р.) на XXI Конференції Сторін Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату у 2016 р., яка набуде чинності після 2020 року із закінченням строку

Київського протоколу, визначивши свій майбутній напрям розвитку екологічно безпечним. Тим самим підтверджується перехід від вичерпних до відновлювальних джерел енергії.

В Україні існує стала неформальна інституція, за якою виробником і постачальником енергії може бути лише монополіст, який часто зловживає своїм становищем. Населенню важко усвідомити, що на теперішньому етапі розвитку кожен громадянин, фермер, будь-який суб'єкт господарювання може стати виробником енергії для власного споживання, і не тільки. Зруйнувати цей стереотип та вирішити ряд проблем допоможе самоорганізація населення.

У багатьох високорозвинених країнах (наприклад, Німеччина, Австрія, США тощо) наростаючими темпами збільшується чисельність таких виробників енергії, як енергетичні кооперативи. Саме на них припадає значна частка в енергетичному балансі згаданих країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На початку нинішнього століття популярною стає концепція екологічно безпечного і соціально справедливого економічного зростання, що передбачає поетапне формування нового типу економіки, яка в зарубіжній, а віднедавна й у вітчизняній практиці відома під назвою «зелена економіка». Зазначений напрям екологобалансованого розвитку супроводжується зростанням частки інвестицій в екологобезпечні та енергоощадні технології [15]. Альтернативна енергетика виступає однією з основ функціонування «зеленої економіки», в тому числі в аграрному секторі. А «зелені» енергетичні кооперативи являють собою важливий елемент розвитку альтернативної енергетики. Заявлена проблема становить науковий інтерес для багатьох дослідників, адже набуває всеохоплюючого поширення у процесі пізнання інституційних засад формування енергетичної безпеки сучасних господарських систем. Зокрема тут слід виділити наукові праці авторів щодо: кооперації - М. Туган-Барановський [13], В. Борщевський [19], М. Малік [18], Ф. Горбонос [20], О. Саковська [16]; альтернативної енергетики та формування інституційних складових її розвитку - Г. Калетнік [21], О. Шпичак [22], В. Месель-Веселяк [23], В. Іванченко [17] та інші. На нашу думку, «зелені» енергетичні кооперативи - це об'єднання громадян та інших суб'єктів господарювання з метою ви-

готовлення, споживання і продажу екологічно безпечної енергії з відновлювальних джерел. Для України створення «зелених» енергетичних кооперативів в аграрному секторі економіки досить перспективна ідея. Оскільки значну частку української економіки становить саме аграрний сектор, який потребує дешевих екологічно безпечних енергоресурсів.

Для заохочення до кооперації у розвитку альтернативної енергетики важливе належне інституціональне забезпечення, тобто повинні бути створені на державному рівні відповідні формальні інституції та започатковані не менш важливі неформальні інституції. Тобто існує ряд неформальних інституцій, котрі сприяють кооперації, в тому числі створенню «зелених» енергетичних кооперативів, «...до основних неформальних інститутів, пов'язаних з процесами кооперування слід віднести: традиції самоорганізації населення, культуру підприємництва, соціальний капітал, правосвідомість, індивідуальну відповідальність, самоосвіту та саморозвиток, суспільні комунікації, моральні норми і духовні цінності тощо» [1, с. 10].

Мета статті - охарактеризувати роль «зелених» кооперативів у формуванні інституційних складових розвитку альтернативної енергетики в аграрному секторі економіки.

Виклад основних результатів дослідження. На виконання ухваленого в жовтні 2012 р. Рішення Ради Міністрів Енергетичного Співтовариства D/2012/04/МС-EnC «Про впровадження Директиви 2009/28/ЄС про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел» та якою вносяться зміни до, а в подальшому скасовуються Директиви 2001/77/ЄС та 2003/30/ЄС, Україна взяла на себе зобов'язання до 2020 р. довести рівень енергії, виробленої з поновлюваних джерел енергії в загальній структурі енергоспоживання країни до 11% [12].

За останні роки Україною здійснено значні зусилля до збільшення частки виробництва та споживання енергії з відновлювальних джерел, про що свідчить інформація стосовно енергоспоживання на основі відновлювальних джерел енергії (табл.).

Енергоспоживання на основі відновлюваних джерел за 2013-2018 рр.¹

Показник	Одиниця виміру	2013	2014	2015	2016	2017 ²	2018 ³
Загальне постачання первинної енергії	тис. т н.е.	115940	105683	90090	94383	89462	93165
<i>Із нього:</i>							
гідроенергетика	тис. т н.е.	1187	729	464	660	769	897
до підсумку	%	1,0%	0,7%	0,5%	0,7%	0,9%	1,0%
енергія біопалива та відходи	тис. т н.е.	1875	1934	2102	2832	2989	3195
до підсумку	%	1,6%	1,8%	2,3%	3,0%	3,3%	3,4%
вітрова та сонячна енергія	тис. т н.е.	104	134	134	124	149	197
до підсумку	%	0,1%	0,1%	0,1%	0,1%	0,2%	0,2%
Усього енергія від відновлюваних джерел							
Загальне постачання енергії від відновлюваних джерел	тис. т н.е.	3166	2797	2700	3616	3907	4289
Частка постачання енергії від відновлюваних джерел	%	2,7%	2,6%	3,0%	3,8%	4,4%	4,6%

¹2014-2018 рр. без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

² Уточнені дані.

³ Оперативні дані.

Примітка. В окремих випадках сума складових може не дорівнювати підсумку через округлення даних.

Джерело: Державна служба статистики України.

За останні роки щодо споживання енергії з відновлювальних джерел найбільші обсяги становить споживання енергії біопалива та відходів, що в 2016 р. досягло 3195 тис. т н.е. Рівномірне збільшення відбувається в споживанні вітрової та сонячної енергетики, тоді як споживання гідроенергетики у 2015 р. знаходилося на найнижчому рівні за період 2013-2018 рр. - 464 тис. т н.е. У 2018 р. споживання гідроенергетики зросло до 897 тис. т н.е. й становило 1% від загального постачання первинної енергії в країні. Частка постачання енергії від відновлюваних джерел стабільно збільшується - від показника у 2013 р. 2,7% до 4,6% у 2018 р.

Аналіз статистичних даних для тваринницьких і птахівничих підприємств України свідчить, що на свинофермах у діапазоні потужності 30-190 кВт можна побудувати не менше 370 біогазових установок (сумарною потужністю 27 МВт), на фермах ВРХ у діапазоні потужності до 300 кВт - 965 таких установок (загалом на 75 МВт) і ще 90 (сумарною потужністю 5 МВт) у птахівничих господарствах - у діапазоні потужності 15-110 кВт [14]. Звідси зрозуміло, що Україна має значний потенціал для розвитку біоенергетики за допомогою галузі тваринництва, використовуючи сільськогосподарські відходи.

В аналітичному звіті Міжнародної фінансової корпорації підрахували, що навіть за

умови використання 20 млн т відходів для виробництва енергії, Україна покриватиме 25% річних потреб в електричній енергії, що дозволить замінити понад 8 млрд м³ природного газу. Тобто використання лише аграрних залишків у повному обсязі дає можливість відмовитися від імпорту природного газу на 75-80% [8].

Основним інструментом в Україні, за допомогою якого держава спонукає суб'єкти господарювання до виробництва енергії з відновлювальних джерел, є «зелений» тариф. Станом на 01.04.2020 р. в Україні працює 25 429 (1290 промислових та 24 139 СЕС домогосподарств) об'єктів відновлюваної електроенергетики, для яких запроваджено «зелений» тариф, загальною потужністю 7694 МВт. із них: 991 СЕС загальною потужністю 5576 МВт; 74 ВЕС загальною потужністю 1207 МВт; 24 139 СЕС приватних домогосподарств 618 МВт; 160 МГЕС загальною потужністю 116 МВт; 49 електростанцій на біогазі загальною потужністю 86 МВт; 16 електростанцій на біомасі загальною потужністю 91 МВт [8].

Ситуацію із споживання цієї енергії з відновлюваних джерел можна простежити за щорічно встановленою потужністю об'єктів відновлюваної електроенергетики, для яких запроваджено «зелений» тариф (рис. 1).

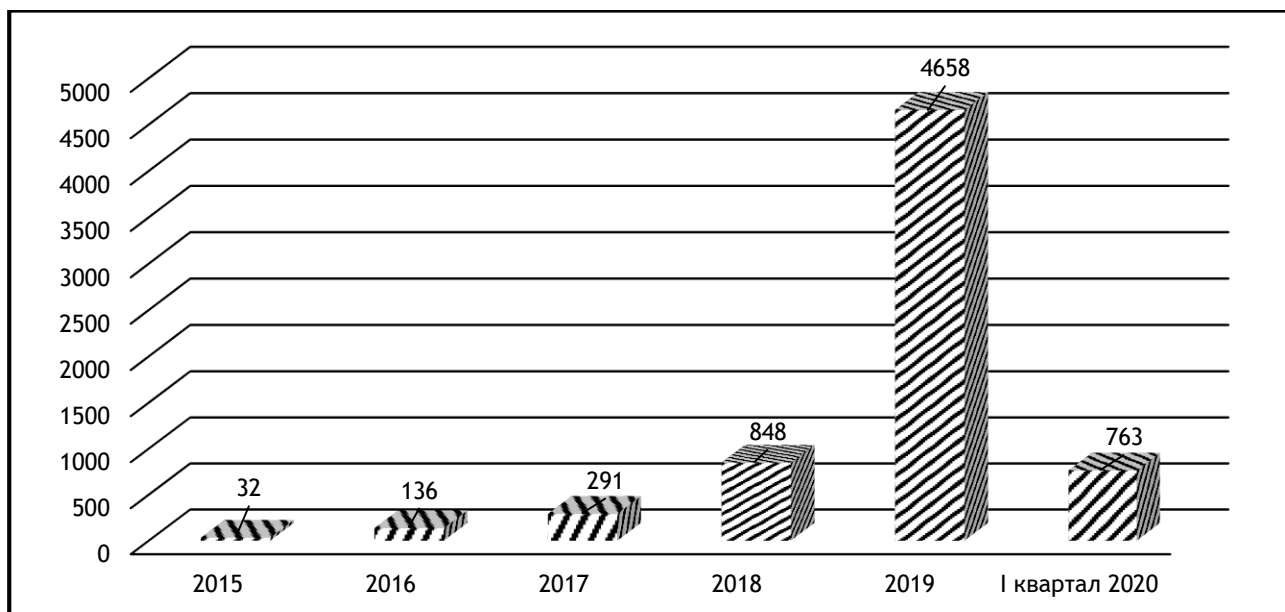

Рис. 1. Встановлена потужність об'єктів відновлюваної електроенергетики, для яких запроваджено «зелений» тариф, МВт (2015 р. - I кв. 2020 р.)

Джерело: Сформовано на основі [9].

Так, за період 2015 р. - I кв. 2020 р. найвищою потужність виявилася у 2019 р., а саме 4658 МВт, що становило 549% порівняно із попереднім роком. У 2015 р. встановлена потужність об'єктів відновлюваної електроенергетики, для яких запроваджено «зелений» тариф, була на рівні 32 МВт, у I кв. 2020 р. - 763 МВт. Отже, звідси можна стверджувати про поліпшення останніми роками інституційного забезпечення розвитку альтернативної енергетики в країні.

Досить обнадійливою видається наявність тенденції до збільшення кількості со-

нячних електростанцій не лише серед великих та середніх суб'єктів господарювання, а й у малих, приватних домогосподарствах. В Україні істотно збільшилася кількість сонячних електростанцій приватних домогосподарств (рис. 2). Така тенденція особливо важлива для аграрного сектору, тобто для суб'єктів, котрі знаходяться в сільській місцевості, мають труднощі з енергопостачанням і тому встановлюючи СЕС потужністю до 30 МВт мають можливість стати енергонезалежними.

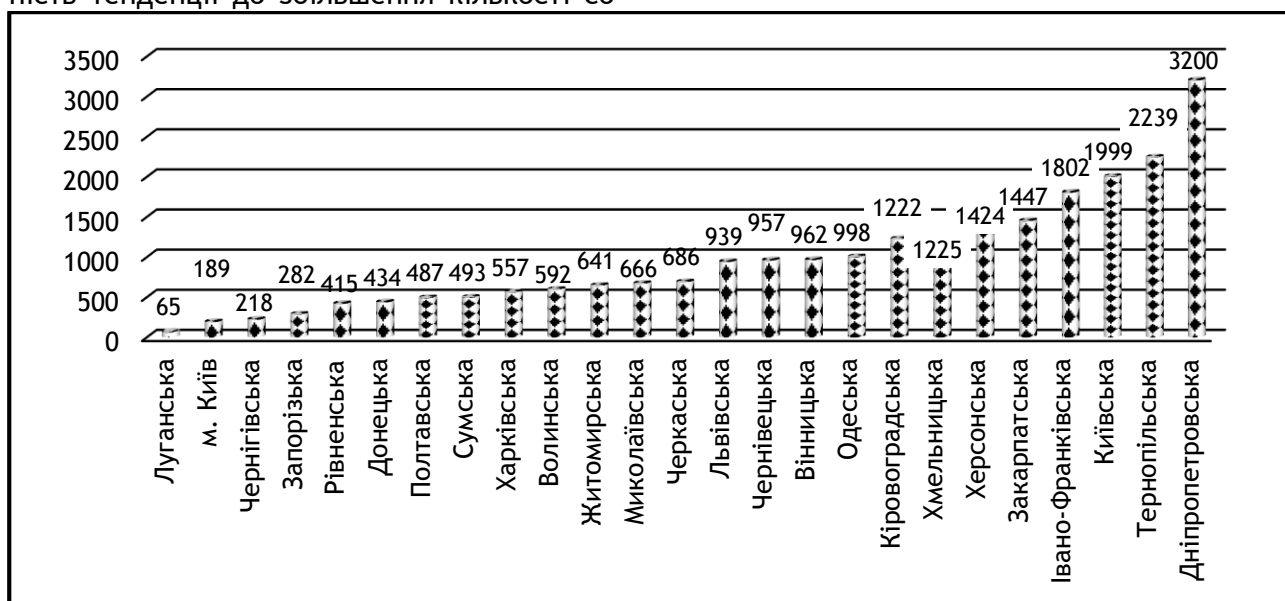

Рис. 2. Кількість сонячних електростанцій приватних домогосподарств у регіонах станом на 01.04.2020 р.

Джерело: Сформовано на основі [9].

Як свідчать наведені дані, найбільша кількість сонячних електростанцій приватних домогосподарств спостерігається у Дніпропетровській області - 3200 од. Найменша кількість знаходиться у Луганській області - 65. На таку кількість СЕС у Луганській області впливають зовнішні чинники, пов'язані із складною ситуацією на сході країни.

Отже, порівняно з іншими країнами розвиток альтернативної енергетики в Україні поки що на початковому етапі. Проте все таки наявні певні позитивні результати, до того ж результативність поліпшується з кожним роком.

На теперішньому етапі розвитку Україна залишається енергозалежною від імпорту енергоресурсів. Ситуацію можна виправити лише за допомогою нарощування виробництва альтернативних джерел енергії, оскільки потенціал країни дозволяє розвивати усі види відновлювальної енергетики. Потрібно створення правильного інституційного механізму, який би спонукав громадян не лише до усвідомлення позитивних сторін споживання альтернативної енергетики, а й до особистого виробництва енергії з відновлювальних джерел.

Як уже зазначалося, використання і виробництво відновлювальних джерел енергії має важливе значення для нашої держави, в тому числі й для аграрного сектору. В Україні створено ряд формальних інституцій для розвитку альтернативної енергетики, зокрема: Закон України «Про альтернативні види палива», Закон України «Про альтернативні джерела енергії», Закон України «Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу», Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння виробництву та використанню біологічних видів палива», Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.10.14 № 902-р «Про Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року», Енергетична стратегія України на період до 2030 року тощо.

Європейці вже зрозуміли необхідність переходу на екологічно чисті джерела енергії та нарощують темпи, активно використовуючи при цьому кооперативну форму організації діяльності. Так, у Великобританії функціонує близько 5 тис. кооперативів, задіяних переважно у сонячній та вітрогенерації.

У Німеччині енергетичні кооперативи сьогодні стали конкурентами енергетичних холдингів, генеруючи до 30% електроенергії з відновлювальних джерел енергії. Тому енергопакет «Clean Energy for All Europeans» у країнах ЄС вже лімітує преференції у першочерговому підключенні енергокооперативів до мережі [6].

В Україні подібна форма організації діяльності тільки починає розвиватися. У складних економіко-екологічних умовах та умовах енергозалежності створення «зелених» енергетичних кооперативів дозволить вирішити ряд існуючих на даний час проблем, у тому числі в аграрному секторі. Проте варто вказати на бар'єри інституційного характеру, які не дають змоги населенню вільно створювати енергетичні кооперативи.

В умовах чинного законодавства кооператив, який займається виробництвом і постачанням енергії для своїх членів, має отримати три ліцензії і затвердити три тарифи - на виробництво, транспортування і постачання електроенергії, а також дотримуватися умов, які висувають до природних монополій. Це здорожчує організацію кооперативу і перетворює його на залежний від органів місцевого самоврядування [5]. Процес створення «зелених» енергетичних кооперативів необхідно спрощувати та звільняти від затвердження багатьох тарифів. Хоча, на жаль, в Україні наразі не створено законодавчо закріпленої інституції, яка б змінила таку ситуацію і сприяла енергетичній кооперації в аграрній сфері.

Інституційний механізм розвитку альтернативної енергетики в аграрному секторі України включає ефективно взаємопов'язану роботу державних і місцевих органів влади та громадських організацій, які відіграють основну роль у створенні необхідного нормативно-правового забезпечення, а в подальшому - відповідних неформальних інституцій. До державних органів влади, які контролюють розвиток відновлюваної енергетики, зокрема в аграрному секторі, відносяться: Міністерство енергетики та вугільної промисловості, Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України, Національне агентство з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів, Державна інспекція з експлуатації електричних станцій і мереж, Державний комітет України з енергозбереження тощо. До громадських організацій,

котрі виконують певною мірою роль саморегулювальних організацій альтернативної енергетики, належать: Агентство з відновлювальної енергетики, Асоціація учасників ринку альтернативних видів палива та енергії України, Біоенергетична асоціація України, Громадська організація «Еконовація», Українська асоціація відновлювальної енергетики тощо.

В інституційному механізмі розвитку альтернативної енергетики, в тому числі в аграрному секторі, виокремлюються своєю значимістю «зелені» енергетичні кооперативи. Нині український селянин відчуває істотну нестачу енергоресурсів, що залишаються досить дорогими. Зменшити енергозалежність і власні витрати на енергію й паливо можливо використовуючи відновлювальні джерела енергії, а також самостійно їх виробляючи. Проте вартість технології та обладнання для встановлення сонячної електростанції на даху будинку чи для купівлі біогазової установки, що працює на відходах сільського господарства, занадто висока. Як наслідок, окремий селянин не має змоги придбати таке обладнання. У цьому випадку вигідно стати членом «зеленого» енергетичного кооперативу й особисто виробляти енергію та паливо з альтернативних джерел для освітлення складських приміщень, роботи автомобілів, тракторів, комбайнів, для особистого споживання тощо.

У «зелені» енергетичні кооперативи можуть об'єднуватися як кілька селян, так і ціла сільська громада. Позитивне те, що селяни матимуть можливість не лише забезпечувати себе енергією та паливом, а й продавати і заробляти на цьому. Фінансові переваги, що забезпечуватиме «зелена» енергетична кооперація, мають підштовхнути селян до об'єднання з метою одержання енергетичної незалежності, зменшення своїх витрат та збільшення прибутку. Звідси, як результат, відбуватиметься нарощування альтернативних джерел енергії в аграрному секторі, тобто «зелені» енергетичні кооперативи стають новим елементом інституційного механізму розвитку альтернативної енергетики в аграрному секторі.

Варто зазначити, що вагомою інституційною перешкодою у формуванні «зелених» енергетичних кооперативів є небажання громадян об'єднуватись. Звідси має бути організована широка інформаційна кампанія, заснована на реальних прикладах еко-

номічної вигоди від енергетичної кооперації. Перший в Україні «зелений» енергетичний кооператив було створено в Харківській області у 2016 р. Експерти Інституту сталого розвитку запропонували двадцятьом сільськогосподарським підприємцям об'єднатися в кооператив із виробництва біопалива для власних потреб, проте вісім із них відмовилися. Для закупівлі обладнання організація отримала грант ООН [4]. Через рік після створення цим енергетичним кооперативом було вироблено 20 тонн дизельного пального, якого вистачило для власних потреб членів кооперативу, а саме для збору врожаю та проведення наступної посівної. На сьогодні в Україні працює не один енергетичний кооператив. Серед таких за приклад «зеленого» енергетичного кооперативу слугують два кооперативи у селі Лосятин Кременецького району Тернопільської області. Початкова мета їх створення полягала у вирощуванні малини та суниці. Але згодом члени кооперативів почали використовувати стебла малини, які зрізалися щоосени, як паливо для власних домівок. Завдяки фінансуванню від ПРООН та ЄС кооператив «Ягідний край» придбав та запустив у роботу брикетну лінію [10].

Реалізуючи цільові програми, держава повинна комплексно підтримувати потенційних учасників кооперативних відносин у сферах розвитку постачання, закупівель і збуту, переробки й транспортної інфраструктури, створювати сприятливі умови для залучення іноземних інвестицій, забезпечувати доступ до страхових та кредитних ресурсів на пільгових умовах, заохочувати молодь жити і працювати у сільській місцевості [16].

Створення «зелених» енергетичних кооперативів збільшить частку відновлювальних джерел енергії в аграрному секторі, істотно скоротить витрати сільського населення та зробить їх енергонезалежними.

Висновки. Як виявилось, створення «зелених» енергетичних кооперативів серед населення досить популярне й поширене явище в міжнародній практиці. В Україні перший «зелений» енергетичний кооператив було створено лише в 2016 р. Українська економіка, в тому числі аграрний сектор, залишаються енергозатратними та енергозалежними. Тому збільшення частки альтернативних джерел енергії у загальному споживанні виступає єдиним ключем до вирішення вказаних проблем. Інституційний

механізм розвитку альтернативної енергетики в аграрному секторі сформувався упорядковані досить коротких строків і ще недосконалий. «Зелені» енергетичні кооперативи стали новим дієвим елементом цього перспективного на сьогодні інституційного механізму. Перші кроки у створенні таких ко-

оперативів вже зроблені, адже відомо кілька «зелених» енергетичних кооперативів на території України. Проте подальший розвиток зазначеного типу кооперації в аграрному секторі потребує підтримки на державному рівні через створення відповідних формальних інституцій.

Список бібліографічних посилань

1. Використання соціально-економічного потенціалу кооперації для розвитку сільських територій України / Борщевський В., Куліш І., Цимбаліста Н., Кравців І. НАНУ. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». URL : <http://ird.gov.ua/irdp/p20170201.pdf/>.
2. Відновлювана енергетика в Україні (ВДЕ) - це реальність, незалежність та інвестиції в майбутнє. URL : http://eremurus.info/wp-content/uploads/2017/06/%D0%92%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B0_%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96_%D0%92%D0%94%D0%95_%D1%86%D0%B5_%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_%D0%BD%D0%B5%D0%B7%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_%D1%83%D0%B0%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%97_%D0%B2_%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%B1%D1%83%D1%82%D0%BD%D1%94.pdf.
3. Горбонос Ф. В., Павленчик Н. Ф. Реструктуризація економічного простору сільської територіальної одиниці як підґрунтя розвитку кооперації. Кооперативні читання : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 4 - 6 квітня 2013 р. Житомир : Вид-во ЖНАЕУ, 2013.
4. Гроші на екоінновації: де шукати кошти для «зелених» ініціатив. 2017. URL : <http://www.umoloda.kiev.ua/number/3250/159/118668/>.
5. Енергетичні кооперативи сприятимуть розвитку зеленої енергетики і вирішенню системних проблем - експерти, народні депутати. 2018. URL : <http://uacrisis.org/ua/52987-energetichni-kooperativi>.
6. Енергетичні кооперативи. URL : https://biz.nv.ua/ukr/experts/ignatyev_s/energetichni-kooperativi-v-ukrajini-659172.html.
7. Енергетичні кооперативи: Досвід Німеччини та Австрії. 2017. URL : https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/FEAO_Energy_cooperatives.pdf.
8. «Зелений» резерв — річні підсумки альтернативної енергетики в АПК та плани на 2018. URL : <https://agropolit.com/spetsproekty/396-zeleniy-rezerv-richni-pidsumki-alternativnoyi-energetiki-v-apk-ta-plani-na-2018>.
9. Інформація щодо потужності та обсягів виробництва електроенергії об'єктами відновлюваної електроенергетики, яким встановлено «зелений» тариф. Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. URL : https://saee.gov.ua/sites/default/files/1_kv_2020_VDE.pdf.
10. На Тернопільщині селяни опалюють свої домівки брикетами з відходів малини власного виробництва. 2018. URL : <https://agroveview.com/news/na-ternopilshchyni-selyany-opalyuyut-svoyi-domivky-bryketamy-z-vidhodiv-malyny-vlasnoho-vyrobnystva>.
11. Про ратифікацію Паризької угоди : Закон України від 14.07.2016 № 1469-VIII. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1469-19>.
12. Стан і перспективи розвитку малої гідроенергетики, сонячної, вітрової та інших джерел поновлюваної енергії зарубіжних країн та України. Мінерговугілля України ДП «НЕК «Укренерго» відокремлений підрозділ «Науково-проектний центр розвитку об'єднаної енергетичної системи України» ДП «Національна енергетична компанія «Укренерго». 2016. URL : <https://ua.energy/wp-content/uploads/2018/01/4.-Stan-i-perspektyvy-rozvytku-PDE.pdf>.
13. Туган-Барановський М. И. Социальные основы кооперации. Москва : Экономика, 1989. 496 с.

References

1. Borshchevskiy, V., Kulish, I., Tsymbalista, N., Kravtsiv, I. (2017). Vykorystannia sotsialno-ekonomichnoho potentsialu kooperatsii dlia rozvytku sil'skykh terytorii Ukrainy [Using the socio-economic potential of cooperation for the development of rural areas of Ukraine]. NANU. DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M.I. Dolishnoho NAN Ukrainy». Retrieved from: <http://ird.gov.ua/irdp/p20170201.pdf/> [In Ukrainian].
2. Vidnovliuvana enerhetyka v Ukraini (VDE) - tse realnist, nezalezhnist ta investysii v maibutnie [Renewable energy in Ukraine (RES) is a reality, independence and investment in the future] (2017). Retrieved from: http://eremurus.info/wp-content/uploads/2017/06/%D0%92%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B0_%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B3%D0%B5%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96_%D0%92%D0%94%D0%95_%D1%86%D0%B5_%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_%D0%BD%D0%B5%D0%B7%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_%D1%83%D0%B0%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%97_%D0%B2_%D0%BC%D0%B0%D0%B9%D0%B1%D1%83%D1%82%D0%BD%D1%94.pdf. [In Ukrainian].
3. Horbonos, F.V. & Pavlenchik, N.F. (2013). Restrukturyzatsiia ekonomichnoho prostoru sil'skoi terytorialnoi odynitsi yak pidhruntia rozvytku kooperatsii [Restructuring of the economic space of a rural territorial unit as a basis for the development of cooperation]. Kooperatyvni chytannia : zb. materialiv Vseukr. nauk.-prakt. konf. [In Ukrainian].
4. Hroshi na ekoinnovatsii: de shukaty koshty dlia «zelenykh» initsiatyv [Money for eco-innovation: where to look for funds for "green" initiatives] (2017). Retrieved from: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/3250/159/118668/> [In Ukrainian].
5. Enerhetychni kooperatyvy spriyatymut rozvytku zelenoi enerhetyky i vyrishenniu systemnykh problem - eksperty, narodni deputaty [Energy cooperatives will promote the development of green energy and solve systemic problems - experts, MPs.] (2018). Retrieved from: <http://uacrisis.org/ua/52987-energetichni-kooperativi>. [In Ukrainian].
6. Enerhetychni kooperatyvy [Energy cooperatives]. Retrieved from: https://biz.nv.ua/ukr/experts/ignatyev_s/energetichni-kooperativi-v-ukrajini-659172.html [In Ukrainian].
7. Enerhetychni kooperatyvy: Dosvid Nimechchyny ta Avstrii [Energy cooperatives: The experience of Germany and Austria] (2018). Retrieved from: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/FEAO_Energy_cooperatives.pdf [In Ukrainian].
8. «Zelenyi» rezerv — richni pidsumky alternativnoyi enerhetyky v APK ta plany na 2018 [“Green” reserve - the annual results of alternative energy in agriculture and plans for 2018]. (2018). Retrieved from: <https://agropolit.com/spetsproekty/396-zeleniy-rezerv-richni-pidsumki-alternativnoyi-energetiki-v-apk-ta-plani-na-2018> [In Ukrainian].
9. Informatsiia shchodo potuzhnosti ta obsiahiv vyrobnystva elektroenerhii obiektyamy vidnovliuvanoi elektroenerhetyky, yakym vstanovleno «zelenyi» taryf [Information on the capacity and volume of electricity production by renewable electricity facilities, which have a "green" tariff] (2020). Derzhavne ahentstvo z enerhoefektyvnosti ta enerhozberzhennia Ukrainy. Retrieved from: https://saee.gov.ua/sites/default/files/1_kv_2020_VDE.pdf [In Ukrainian].

14. Українські ферми проявляють інтерес к біогазовым установкам. *Biowatt*. URL : <http://biowatt.com.ua/trends/ukrainskie-fermy-proyavlyayut-interes-k-biogazovym-ustanovkam/>.

15. Ходаківська О. В., Шпикуляк О. Г., Супрун О. М. Інститути «зеленої економіки» у забезпеченні сталого розвитку агро-сектора: теоретичний вимір. *Бізнес інформ*. 2017. № 7. С. 13-18.

16. Shpykuliak O., Sakovska O. Agricultural cooperation as an innovation for rural development. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2020. Vol. 6. No. 3. P. 183-189. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-3-183-189>.

17. Шпикуляк О. Г., Іванченко В. О. Досвід Німеччини у розвитку енергетичних кооперативів: перспективи для України. *Економіка АПК*. 2018. № 8. С. 92-101.

18. Малік М. Й. Формування та розвиток кооперативних відносин в аграрній сфері економіки України. *Економіка АПК*. 2014. № 7. С. 76-82.

19. Борщевський В., Магас В.. Сільськогосподарська кооперація: ринкові механізми розвитку. *Економіка АПК*. 2014. № 10. С. 14-19.

20. Gorbonos F., Pavlenchuk N., Pavlenchuk A. Cooperative as an organizational structure and a form of cooperation. *Oxford Economic*. 2017. P. 1102-1108

21. Калетнік Г. М. Перспективи підвищення енергетичної автономії підприємств АПК в рамках виконання енергетичної стратегії України. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2019. Вип. 4. С. 90-98 DOI: 10.31521/2313-092X/2019-4(104)

22. Шпичак О. М., Боднар О. В., Пашко С. О. Виробництво біопалива в Україні у контексті оптимального вирішення енергетичної проблеми. *Економіка АПК*. 2019. № 3. С. 13-27.

23. Месель-Веселяк В. Я. Виробництво альтернативних видів енергетичних ресурсів як фактор підвищення ефективності сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2015. № 2. С. 18-27.

10. На Ternopilshchyni seliany opaliuut svoi domivky bryketamy z vidkhodiv malyny vlasnoho vyrobnytstv [In the Ternopil region, peasants heat their homes with briquettes from raspberry waste of their own production] (2018). Retrieved from: <https://agreview.com/news/na-ternopilshchyni-seliany-opalyuyut-svoyi-domivky-bryketamy-z-vidkhodiv-malyny-vlasnoho-vyrobnytstva> [In Ukrainian].

11. Pro ratyfikatsiiu Paryzkoï uhody: Zakon Ukrainy vid 14.07.2016 # 1469-VIII [On ratification of the Paris Agreement: Law of Ukraine from 14.07.2016 No. 1469-VIII] (2016). Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy». Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1469-19> [In Ukrainian].

12. Stan i perspektyvy rozvytku maloi hidroenerhetyky, soniachnoi, vitrovoi ta inshykh dzherel ponovliuvanoi enerhii zarubiznykh krain ta Ukrainy [Status and prospects of development of small hydropower, solar, wind and other renewable energy sources of foreign countries and Ukraine] (2018). Minenerhovuhillia Ukrainy DP «NEK «Ukrenerho» vidokremlenyi pidrozdil «Naukovo-proektnyi tsentr rozvytku obiednanoi enerhetychnoi systemy Ukrainy» DP «Natsionalna enerhetychna kompaniia «Ukrenerho». Retrieved from: <https://ua.energy/wp-content/uploads/2018/01/4.-Stan-i-perspektyvy-rozvytku-PDE.pdf> [In Ukrainian].

13. Tugan-Baranovskij, M.I. (1989). Social'nye osnovy kooperatsii [Social bases of cooperation]. Moskva: Jekonomika [In Russia].

14. Ukrainskie fermi proyavljajut interes k biogazovym ustanovkam. *Biowatt*. [Ukrainian farms are interested in biogas plants]. Retrieved from: <http://biowatt.com.ua/trends/ukrainskie-fermy-proyavlyayut-interes-k-biogazovym-ustanovkam/> [In Russian].

15. Khodakivska, O.V., Shpykuliak, O.H., Suprun, O.M. (2017). Instytuty «zelenoi ekonomiky» u zabezpechenni staloho rozvytku ahrosektora: teoretychnyi vymir [Institutions of "green economy" in ensuring sustainable development of the agricultural sector: a theoretical dimension]. *Biznes inform*, 7, pp. 13-18 [In Ukrainian].

16. Shpykuliak, O. & Sakovska, O. (2020). Agricultural cooperation as an innovation for rural development. *Baltic Journal of Economic Studies*, pp. 183-189 [In English]. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2020-6-3-183-189>.

17. Shpykuliak, O.H. & Ivanchenko, V.O. (2018). Dosvid Nimechchyny u rozvytku enerhetychnykh kooperatyviv: perspektyvy dlia Ukrainy [Germany's experience in the development of energy cooperatives: prospects for Ukraine]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 92-101 [In Ukrainian].

18. Malik, M.Y. (2014). Formuvannia ta rozvytok kooperatyvnykh vidnosyn v ahraryi sferi ekonomiky Ukrainy [Formation and development of cooperative relations in the agricultural sector of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 76-82 [In Ukrainian].

19. Borshchevskyi, V. & Mahas, V. Silskohospodarska kooperatsiia: rynkovi mekhanizmy rozvytku [Agricultural cooperation: market mechanisms of development]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 14-19 [In Ukrainian].

20. Gorbonos, F., Pavlenchuk, N. & Pavlenchuk, A. (2017) Cooperative as an organizational structure and a form of cooperation. *Oxford Economic*, pp. 1102-1108 [In English]

21. Kaletnik, H.M. (2019). Perspektyvy pidvyshchennia enerhetychnoi avtonomii pidpriemstv APK v ramkakh vykonannia enerhetychnoi stratehii Ukrainy [Prospects for increasing the energy autonomy of agricultural enterprises in the framework of the energy strategy of Ukraine]. *Visnyk ahraryi nauky Prychornomoria*, 4, pp. 90-98 [In Ukrainian]. DOI: 10.31521/2313-092X/2019-4(104)

22. Shpychak, O.M., Bodnar, O.V. & Pashko, S.O. (2019). Vyrobnytstvo biopalyva v Ukraini u konteksti optymalnoho vyrishennia enerhetychnoi problem [Biofuel production in Ukraine in the context of optimal solution of energy problem]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 13-27 [In Ukrainian].

23. Mesel-Veseliak, V.Ia. (2015). Vyrobnytstvo alternatyvnykh vydiv enerhetychnykh resursiv yak faktor pidvyshchennia efektyvnosti silskohospodarskykh pidpriemstv [Production types of energy resources as a factor in improving the efficiency of agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 18-27 [In Ukrainian].

The purpose of the article is to characterize the role of "green" cooperatives in the formation of institutional components of the development of alternative energy in the agricultural sector of the economy.

Research methods. The article uses such a theoretical method as generalization during the study of the essence of the category of "green" energy cooperative. As well as the method of analysis in the process of considering the current state of development of alternative energy in Ukraine. In addition, an explanation method was used to study the role of "green" energy cooperatives in the development of alternative energy.

Research results. The basic concept of "cooperation" and the derivative "energy cooperative" from the point of view of various authors are considered, the own explanation of the term "green" energy cooperative is given. The state of development of alternative energy in Ukraine is described. The trends of energy consumption based on renewable sources in the country for 2013-2018 are analyzed, according to which the share of energy supply from renewable sources is growing every year in 2018 with a rate of 4.6%. Motivations for active construction of solar power plants with the largest number of such in Dnipropetrovsk and Ternopil regions were noted. The institutional components of the development of alternative energy are noted, the emphasis is on "green" cooperatives. The main normative legal acts, ie formal institutions regulating renewable energy in the country, namely laws, orders, strategies are considered. An element of the institutional mechanism, such as organizations that control and structure the process of development of alternative energy sources, including in the agricultural sector of the economy, is analyzed. An example of successful experience of foreign countries in "green" energy cooperation, including the United Kingdom and Germany.

Scientific novelty. The own explanation of the category "green" energy cooperatives "is formed. The importance of energy cooperatives in the development of the "green economy" in the agricultural sector of the economy is proved.

Practical significance. The results of the study can be used to accelerate the further active development of "green" energy cooperatives, which will have a significant impact on increasing the production and consumption of alternative energy sources in rural areas, as well as reducing energy costs by farms and private farms. Tabl.: 1. Figs.: 2. Refs.: 23.

Keywords: "green" energy cooperative; institutional mechanism; renewable energy sources; agricultural sector; institution; "green economy".

Shpykuliak Oleksandr Hryhorovych - doctor of economic sciences, professor, academic secretary, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Bilokinna Ilona Dmytrivna - assistant of the department of administrative management and alternative energy sources, Vinnytsia National Agrarian University (3, Soniachna St., Vinnytsia, 21000)

Email: i.bilokinna@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5816-1067>

Шпикуляк А. Г., Билокинна И. Д. Формирование институциональных составляющих кооперативного развития альтернативной энергетики в аграрном секторе экономики

Цель статьи - охарактеризовать роль «зеленых» кооперативов в формировании институциональных составляющих развития альтернативной энергетики в аграрном секторе экономики.

Методика исследования. Использован метод теоретического обобщения для раскрытия сути категории «зеленый» энергетический кооператив. Применён метод анализа в процессе рассмотрения современного состояния развития альтернативной энергетики в Украине, а также метод объяснения при изучении роли «зеленых» энергетических кооперативов в развитии альтернативной энергетики.

Результаты исследования. Рассмотрены базовое понятие «кооперация» и производное «энергетический кооператив» с точки зрения различных авторов, приведено собственное объяснение термина «зеленый» энергетический кооператив. Охарактеризовано состояние развития альтернативной энергетики в Украине. Проанализированы тенденции энергопотребления на основе возобновляемых источников в стране за 2013-2018 гг., в соответствии с которым доля поставок энергии от возобновляемых источников с каждым годом растет - в 2018 г. с показателем 4,6%. Отмечены мотивации активного строительства солнечных электростанций с наибольшим количеством таких в Днепропетровской и Тернопольской областях, а также институциональные составляющие развития альтернативной энергетики. Акцентируется внимание на «зеленых» кооперативах. Рассмотрены основные нормативно-правовые акты, то есть формальные институты, регулирующие возобновляемую энергетику в стране, а именно законы, распоряжения, стратегии. Проанализирован такой элемент институционального механизма, как организации, контролирующие и структурирующие процесс развития альтернативных источников энергии, в том числе в аграрной сфере экономики страны. Приведен пример успешного опыта зарубежных стран в «зеленом» энергетическом кооперировании, среди которых Великобритания и Германия.

Элементы научной новизны. Сформировано собственное объяснение категории «зеленые» энергетические кооперативы». Доказана важность энергетических кооперативов в развитии «зеленой экономики» в аграрном секторе экономики.

Практическая значимость. Результаты исследования можно применить для ускорения дальнейшего активного развития «зеленых» энергетических кооперативов, что будет иметь значительное влияние на наращивание производства и потребления альтернативных источников энергии на селе, а также уменьшение затрат на энергоресурсы фермерскими хозяйствами и личными крестьянскими хозяйствами. Табл.: 1. Илл.: 2. Библиогр.: 23.

Ключевые слова: «зеленый» энергетический кооператив; институциональный механизм; возобновляемые источники энергии; аграрный сектор; институция; «зеленая экономика».

Шпикуляк Александр Григорьевич - доктор экономических наук, профессор, учёный секретарь, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Билокинна Ілона Дмитріївна - асистент кафедри адміністративного менеджмента и альтернативных источников энергии факультета менеджмента и права, Винницький національний аграрний університет (21000, г. Вінниця, ул. Сонячна, 3)
E-mail: i.bilokinna@gmail.com
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5816-1067>

Стаття надійшла до редакції 07.08.2020 р.

Фахове рецензування: 12.08.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Шпикуляк О. Г., Білокінна І. Д. Формування інституційних складових кооперативного розвитку альтернативної енергетики в аграрному секторі економіки. *Економіка АПК*. 2020. № 8. С. 72 – 81. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008072>

Shpykuliak, O.H. & Bilokinna, I.D. (2020). Formuvannia instytutsiinykh skladovykh kooperatyvnoho rozvytku alternatyvnoi enerhetyky v ahrarnomu sektori ekonomiky [Formation of institutional components of cooperative development of alternative energy in the agricultural sector of the economy]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 72 – 81 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008072>

*

УДК 338.439(477)

JEL Classification: O17

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008081>

І. О. ТЕРМОСА, кандидат економічних наук

Формування складових детермінант інституціонального середовища економіки України

Мета статті - розглянути аспекти формування складових детермінант інституціонального середовища економіки України, визначити ефективні та не ефективні, але діючі у ньому інституції, конкретизувати трактування поняття «інституціональне середовище», сформулювати на основі залежності від попереднього розвитку алгоритм введення нової інституції, а також визначити оптимальний режим його розвитку.

Методика дослідження. Використано діалектичні методи пізнання процесів і явищ, монографічний метод (аналіз еволюції наукових здобутків вітчизняних та іноземних учених щодо ефективності функціонування інститутів та інституцій), порівняльного аналізу (визначено основні відмінності ефективних та неефективних інституцій), емпіричний (комплексна оцінка і аналіз об'єкта дослідження), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формування висновків).

Результати дослідження. Розглянуто аспекти формування складових детермінант інституціонального середовища економіки України. Висвітлено основні трактування поняття «інституту» та «інституції», досліджено їх вплив на формування інституціонального середовища. Розкрито сутність ефективних та неефективних інституцій та надано їх узагальнений авторський перелік. Досліджено механізм формування інституціонального середовища з урахуванням попереднього шляху розвитку, а також наведено авторське бачення оптимального режиму його розвитку. Розроблено на основі залежності від попереднього розвитку алгоритм введення нової інституції в інституціональне середовище.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні й практичні положення щодо процесу формування складових детермінант інституціонального середовища економіки України; узагальнено поняття «інституціонального середовища», під яким пропонується розуміти сукупність діючих інститутів та інституцій (норм), загальна сукупність яких може включати в себе як ефективні, так і неефективні, але все ще діючі, що забезпечують функціонування, взаємодію та розвиток агентів в економіці України як окремо взятої території, так і держави в цілому; узагальнено перелік ефективно діючих та не ефективних, але все ще діючих інституцій у сучасному інституціональному середовищі економіки України; узагальнено поняття режиму розвитку інституціонального середовища, яке базується на середньому режимі розвитку інституціонального середовища економіки України, при якому відбувається неповна заміна існуючих інститутів, а також вводяться в дію і нові, націлені на загальне поліпшення функціонування інституціонального середовища; запропоновано удосконалений алгоритм введення нової інституції (норми) для формування інституціонального середовища економіки України.

Билокинна Ілона Дмитріївна - асистент кафедри адміністративного менеджмента и альтернативных источников энергии факультета менеджмента и права, Винницький національний аграрний університет (21000, г. Вінниця, ул. Сонячна, 3)
E-mail: i.bilokinna@gmail.com
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5816-1067>

Стаття надійшла до редакції 07.08.2020 р.

Фахове рецензування: 12.08.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Шпикуляк О. Г., Білокінна І. Д. Формування інституційних складових кооперативного розвитку альтернативної енергетики в аграрному секторі економіки. *Економіка АПК*. 2020. № 8. С. 72 – 81. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008072>

Shpykuliak, O.H. & Bilokinna, I.D. (2020). Formuvannia instytutsiinykh skladovykh kooperatyvnoho rozvytku alternatyvnoi enerhetyky v ahrarnomu sektori ekonomiky [Formation of institutional components of cooperative development of alternative energy in the agricultural sector of the economy]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 72 – 81 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008072>

*

УДК 338.439(477)

JEL Classification: O17

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008081>

І. О. ТЕРМОСА, кандидат економічних наук

Формування складових детермінант інституціонального середовища економіки України

Мета статті - розглянути аспекти формування складових детермінант інституціонального середовища економіки України, визначити ефективні та не ефективні, але діючі у ньому інституції, конкретизувати трактування поняття «інституціональне середовище», сформулювати на основі залежності від попереднього розвитку алгоритм введення нової інституції, а також визначити оптимальний режим його розвитку.

Методика дослідження. Використано діалектичні методи пізнання процесів і явищ, монографічний метод (аналіз еволюції наукових здобутків вітчизняних та іноземних учених щодо ефективності функціонування інститутів та інституцій), порівняльного аналізу (визначено основні відмінності ефективних та неефективних інституцій), емпіричний (комплексна оцінка і аналіз об'єкта дослідження), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формування висновків).

Результати дослідження. Розглянуто аспекти формування складових детермінант інституціонального середовища економіки України. Висвітлено основні трактування поняття «інституту» та «інституції», досліджено їх вплив на формування інституціонального середовища. Розкрито сутність ефективних та неефективних інституцій та надано їх узагальнений авторський перелік. Досліджено механізм формування інституціонального середовища з урахуванням попереднього шляху розвитку, а також наведено авторське бачення оптимального режиму його розвитку. Розроблено на основі залежності від попереднього розвитку алгоритм введення нової інституції в інституціональне середовище.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні й практичні положення щодо процесу формування складових детермінант інституціонального середовища економіки України; узагальнено поняття «інституціонального середовища», під яким пропонується розуміти сукупність діючих інститутів та інституцій (норм), загальна сукупність яких може включати в себе як ефективні, так і неефективні, але все ще діючі, що забезпечують функціонування, взаємодію та розвиток агентів в економіці України як окремо взятої території, так і держави в цілому; узагальнено перелік ефективно діючих та не ефективних, але все ще діючих інституцій у сучасному інституціональному середовищі економіки України; узагальнено поняття режиму розвитку інституціонального середовища, яке базується на середньому режимі розвитку інституціонального середовища економіки України, при якому відбувається неповна заміна існуючих інститутів, а також вводяться в дію і нові, націлені на загальне поліпшення функціонування інституціонального середовища; запропоновано удосконалений алгоритм введення нової інституції (норми) для формування інституціонального середовища економіки України.

***Практична значущість.** Основні положення, викладені у статті, містять певні методичні і практичні рекомендації щодо формування складових детермінант ефективного інституціонального середовища економіки України. Інститути та інституції можуть бути як ефективними, так і неефективними. Для введення нової інституції необхідно прикласти значні зусилля, щоб вона закріпилась у визначеному інституті та мала позитивний вплив на функціонуюче інституціональне середовище економіки України. Використовуючи залежність від попереднього розвитку, можна дослідити наскільки ефективна та чи інша функціонуюча на сьогодні інституція. Табл.: 3. Рис.: 3. Бібліогр.: 25.*

***Ключові слова:** інститути; інституції; норми; інституційні пастки; інституційне середовище; інституціональне середовище національної економіки; залежність від попереднього розвитку.*

Термоса Ірина Олександрівна - кандидат економічних наук, проректор з науково-педагогічної роботи Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (41400, Сумська обл., м. Глухів, вул. Києво-Московська, 24)

E-mail: bojarinova.ira13@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9228-464X>

Постановка проблеми. У нинішньому столітті оновлення інституціонального середовища національної економіки України відбулося значною мірою в результаті здійснених реформ, цілеспрямованих заходів різного масштабу, проведених за певним планом. Реформи генерують потік інституціональних інновацій, частина яких виявляється здатною до розвитку в їхньому задуманому варіанті, інша частина реалізується у вигляді, мало схожому на первісний проєкт, третя - швидко гине.

Такі зміни націлені як на впровадження нових, так і на оновлення діючих інститутів та норм, що формують певні «правила гри», за якими відбувається взаємодія учасників як в економічній, так і в суспільній, політичній та інших сферах.

Інституціональні детермінанти посідають ключове місце у забезпеченні ефективного функціонування економічного середовища держави. На їх основі формується поведінка економічних агентів, визначаються перспективи економічних ефектів на всіх рівнях суспільного буття. А тому адаптація інституціонального середовища національної економіки до сучасних ринкових умов та забезпечення його ефективного функціонування нерозривно пов'язані з поняттями та основними категоріями теорії інституціоналізму, як «зростаючого» напряму сучасної економічної думки, в якому тісно поєднуються економічні та соціальні складові, що може слугувати аргументом для застосування даної теорії як методологічної основи для дослідження ефективного функціонування та розвитку економіки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у формування інституціоналізму зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Л. М. Болдирєва [1], В. В. Вольчик [2], О. О. Дегтярьова, Г. О. Пудичева [3, 4], М.А. Латинін,

О. М. Заскалкіна [5], Ю. В. Латов, Р. М. Нуреев [6], Ю. М. Лопатинський, С. І. Тодорюк [8], М.І. Малік, О.Г. Шпикуляк [9, 17], В.Я. Месель-Веселяк [10], Д. Норт [11, 12], В. М. Полтерович [13], П.Т. Саблук [14], С. Г. Сорокіна [15], Т. М. Фертікова [16], а також W. Arthur (1989), P. David (1985), Hämmäläinen Lahtinen (2016-2017), S. Thrane, S. Blaabjerg, R. H. Møller (2010) та ін.

Так, питання створення ефективного інституціонального середовища розкрив у своїх наукових працях академік НААН П.Т. Саблук, зокрема, формування ефективних інститутів власності, ціноутворення, ринку, обліку та фінансового забезпечення. Він зазначає, що успішне функціонування вказаних інститутів забезпечують відповідні умови, або правила гри [14].

Досліджуючи результати проведених реформ в національній економіці, М.І. Малік наголошує на першочерговій необхідності належного інституціонального забезпечення таких реформ. Автор впевнений, що наявні негативні результати при реформуванні економічного середовища виникли через відсутність підготовчих заходів, недооцінку впливу неформальних інститутів - звичок та традицій, а також значну інертність розвитку суспільства, недостатній рівень знань та правової освіти [9].

Слід також наголосити на тому, що вдосконалення інституціонального середовища, його адаптація до нових ринкових умов відбуваються через введення нових інститутів та інституцій, або ж шляхом реформування функціонуючих. Зазначений процес є досить складним і потребує визначення, які існуючі інститути та інституції є ефективними, а які потребують реформування чи заміни. Відповідь на поставлене запитання можна отримати через дослідження усієї траєкторії попереднього розвитку (path dependence). Теорія залежності від попереднього розвитку

була започаткована такими представниками інституціоналізму як Б. Артур та Д. Норт. Зазначені вчені поширили концепцію залежності від попереднього розвитку на широкий клас економічних інститутів, які розуміються ними як «правила гри в суспільстві, обмежені рамки, які організують відносини між людьми» [11; 12; 19].

Представники економічної науки Р.М. Нуреєв та Ю.В. Латов також зазначають на доцільності використання даної теорії при плануванні подальшого розвитку, досліджуючи залежність від попереднього розвитку на пострадянському просторі [6].

В умовах глобалізації економіки, під впливом інтеграційних процесів та інноваційних технологій сучасне економічне середовище постійно змінюється та адаптується, що в свою чергу вимагає проведення нових наукових досліджень в інституціональній сфері діючого економічного середовища. Затребуваними є дослідження щодо визначення ефективних та неефективних інститутів та інституцій, а також механізмів введення нових інституцій у вже діюче інституціональне економічне середовище, досліджуючи при цьому пройдений попередній розвиток «path dependence», а також визначення прийнятних режимів розвитку інституціонального економічного середовища держави.

Мета статті - розглянути аспекти формування складових детермінант інституціонального середовища національної економіки України, визначити ефективні та не ефективні, але діючі у ньому інституції, конкретизувати трактування поняття «інституціональне середовище», сформулювати на основі залежності від попереднього розвитку алгоритм введення нової інституції, а також визначити оптимальний режим його розвитку.

Методологія дослідження. Використано комплекс методів, завдяки яким одержано науково обґрунтовані результати: монографічний, аналізу і синтезу, аналогії, порівняння. Методологічною та інформаційною основами досліджень є наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, результати власних досліджень, матеріали періодичних видань, Internet-ресурси та аналітичні матеріали щодо формування інституціонального економічного середовища в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Інституціоналізм можна вважати однією з найпоширеніших економічних течій

сьогодення. Дана концепція почала формуватися наприкінці XIX ст. На відміну від неокласичного напрямку, який розглядав індивіда окремо, ізольовано від суспільства («економічна людина»), теорія інституціоналізму досліджує поведінку людини, яка перебуває у певному суспільному середовищі («соціальна людина»). В основі концепції інституціоналізму перебувають дві ідеї, перша з яких стверджує, що суспільство являє собою сукупність різних категорій громадян, інституцій, і досліджувати їх потрібно з урахуванням норм, звичаїв, традицій, правил, а друга - що економічні питання потрібно розглядати тільки в єдності з політичними, соціальними тощо, тобто у середовищі, в якому вони існують.

Основними категоріями інституціоналізму є інститути та інституції. Спроби розмежування їх доволі давні, зокрема, узагальнено інституції визначають як норми, звичаї поведінки в суспільстві, які забезпечують його поступальний розвиток, а інститути - це закріплення даних норм і звичаїв у вигляді законів, організацій, установ [15]. Разом вони впливають на стан соціо-еколого-економічної рівноваги в умовах стимулювання інституціонального розвитку.

За трактуванням О. Шпикуляка, інституції - правила, традиції, усталені стереотипи, а інститути - організаційно-оформлені утворення, які підтримують правила, інституції, формують умови життєдіяльності й можливості суспільного буття [17].

Як зазначає Ю. Лопатинський [7], інституції створюють середовище, яке впливає на поведінку економічних агентів, і, не примушуючи суб'єктів діяти у певний спосіб, роблять іншу поведінку не вигідною, при цьому інституції виконують функцію регулюючого механізму. Але вона ширша від економічного механізму, адже охоплює крім економічних ще й соціальні, психологічні, ментальні, культурні, історичні та інші аспекти.

Щодо складових елементів інституцій, можна навести трактування В. Вольчика, який розрізняє такі основні елементи даного поняття:

- 1) норма, правило;
- 2) спрямована та структурована взаємодія, що повторюється;
- 3) механізм примусу (enforcement), який забезпечує виконання правила [2].

За іншим трактуванням, до складу інституціонального середовища входять: інститу-

ційні угоди, інституційні сектори та інституційні одиниці. Тут виникає необхідність розрізняти інституції й організації.

М.Й. Малік досліджує інституції як множинну категорію: інституції - як правила та інститути - як організації. Проте науковець наголошує на тому, що інституції (правила, принципи, традиції, ментальність) у суспільному розвитку, ринковому механізмі набувають форми інститутів (власність, закон, організація, установа, конкуренція, регулювання тощо). Таким чином, інституції втілюються в інститутах, а інститути потребують інституцій для забезпечення адекватного потребам суспільства розвитку соціально-економічних формацій [9].

На нашу думку, такий поділ і трактування є доцільним, адже організації функціонують в інституціональному середовищі й керуються у своїй діяльності звичаями, нормами, правилами, тобто їх діяльність коригують та обмежують інституції.

Економічні відносини й інституціональне середовище глибоко взаємозв'язані, адже інститути формують умови економічних відносин, а відносини здатні змінити інститути. Саме у цьому діалектика зв'язку і природа «економічності» інститутів [9].

Дослідивши наукові здобутки вітчизняних та зарубіжних вчених-інституціоналістів пропонуємо узагальнений перелік базових інституцій інституціонального економічного середовища: держава - як інституція, інституція власності, інституція угод та контрактів, інституція ринкових відносин. Похідними від базових є інституції підприємництва, конкуренції, ціноутворення, фінансово-кредитні та ін. При цьому формальними є: інституції власності, державного управління, законодавчого та нормативно-правового регулювання, інституції угод, ринків та інші, а неформальними виступають моральні та психологічні особливості поведінки економічних агентів, звичаї, стереотипи мислення та ін.

Також Д. Норт наголошує на тому, що в інституціональному економічному середовищі існують як ефективні, так і неефективні інституції, співвідношенням між якими і визначає реальний стан економічного середовища [12].

Неефективну стійку інституцію чи норму, або ж неефективний інститут, Д. Норт, Б. Артур, В. Полтерович та інші науковці називають інституційною пасткою. Як і у ви-

падку будь-якої норми, стабільність інституційної пастки означає, що при невеликому тимчасовому зовнішньому впливові на інституцію вона залишається в інституційній пастці, можливо, лише незначно міняючи параметри стану, а після зняття збурювання - повертається до колишньої рівноваги. При цьому, внаслідок ефекту координації, агент впливу або мала група програють при відхиленні від відповідного стереотипу поведінки, потрапляючи в інституційну пастку, у той час як одночасний перехід усіх агентів до альтернативної норми дозволив би збільшити суспільний добробут. Інші ефекти закріплюють виниклу норму (іноді вони можуть привести до формування пастки, незалежно від ефекту координації).

Якщо в системі превалювала ефективна норма, то після сильного збурювання, вона може потрапити в інституційну пастку, і залишитися в ній навіть при знятті збурювання. Прикладом може бути бюрократична система, у якій нормою може стати або корупція, або чесне виконання обов'язків. Який із двох стереотипів поведінки візьме гору залежить від таких факторів, як зарплата бюрократів і інших членів суспільства, від організаційних - системи контролю й покарань за корупцію, а також від факторів соціальних - готовності колег і клієнтів співробітничати за постійних хабарів, або, навпаки, протидіяти корупції.

На рис. 1 схематично відображено вплив діючих інституцій на формування інституціонального економічного середовища.

Узагальнивши діючі інституції в сучасному інституціональному середовищі національної економіки, визначено, що ефективними серед них є: державна підтримка та цільове фінансування, аграрний консалтинг та дорадництво, захищене право власності, збалансована податкова система, ринкове ціноутворення та ін. Але поряд з ефективними функціонують і раніше не подолані неефективні норми, які значно впливають на діюче інституціональне економічне середовище. До таких ми відносимо протекціонізм, бюрократію, корупцію, хабарництво, можливість ухилення від сплати податків або наявність тіньової економіки в різних її проявах тощо. Наявні інституції впливають на загальний стан економіки: на рівень конкурентного середовища, на інвестиційний клімат, на кількісні та якісні показники впровадження інноваційних технологій і ін.

Рис. 1. Формування інституціонального економічного середовища

Джерело: Сформовано на основі досліджень.

Дія цих інституцій національної економіки формує відповідні показники оцінки функціонування економічного середовища на макроекономічному рівні. Основним показником ефективно діючих інституцій національної економіки вважається індекс глобальної конкурентоспроможності країни. Згідно з даними Всесвітнього економічного фо-

руму (ВЕФ) Україна у 2019 р. посіла 85 місце серед 141 країни світу. Динаміка даного показника має тенденцію до спаду в порівнянні з 2019 і 2017 рр., що носить негативний характер для оцінки дії інституцій економічного середовища економіки України (табл. 1).

1. Рейтинг України за індексом глобальної конкурентоспроможності країн світу за 2017-2019 рр.

	Роки			Відхилення у % співвідношенні 2019 р. до 2017 р.
	2017 р.	2018 р.	2019 р.	
Рейтинг країни (місце)	81 (із 137)	83 (із 140)	85 (із 141)	-1,16

Джерело: Сформовано автором відповідно до даних Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) [25].

На сьогодні негативну динаміку в державі невідкладно слід розглядати як фундаментальну проблему, розв'язання якої сприятиме ефективному функціонуванню економічного середовища національної економіки України [9, 10].

До фундаментальних проблем, які існують в інституціональному середовищі національної економіки України та негативно впливають на формування основного показника ефективно діючих інституцій національної економіки, ми відносимо безсистемну

бюджетну підтримку різних галузей, недосконалі фінансову та правову системи, несприятливий інвестиційний клімат, макроекономічну нестабільність національної економіки, неспроможність до інноваційних впроваджень в економічному середовищі та ін. Показники оцінки функціонування даних складових детермінант національної економіки України (субіндексів) у 2019 р. порівняно з 2018 р. також мають тенденцію до спаду в рейтингу країн світу (табл. 2).

2. Показники драйверів індексу глобальної конкурентоспроможності України за 2018-2019 рр.

Показники	2018 р. (із 140)	2019 р. (141)	Відхилення +/-, 2019 р. до 2018 р.
Функціонування інституцій	110	104	+6
Функціонування інфраструктури	57	57	0
Впровадження ІКТ	77	78	-1
Макроекономічне середовище	131	133	-2
Ефективність ринку товарів	73	57	+16
Ефективність ринку праці	66	69	-3
Функціонування фінансової системи	117	136	-19
Ємність ринку	47	49	-2
Динаміка бізнесу	86	85	+1
Спроможність до інновацій	58	60	-2

Джерело: Сформовано автором відповідно до даних Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) [24].

Слід зазначити, що невирішені фундаментальні проблеми надають можливість функціонувати інституційним пасткам, в які можуть потрапляти економічні агенти, що функціонують в діючому інституціональному економічному середовищі. Разом ефективні та неефективні інституції, а також невирішені раніше проблеми, що призвели до появи інституційних пасток, і впливають на формування інституціонального економічного середовища держави (рис. 2).

Під інституціональним середовищем пропонуємо розуміти сукупність діючих інститутів та інституцій (норм), загальна сукупність яких може включати в себе як ефективні, так і неефективні, але все ще діючі, що забезпечують функціонування, взаємодію та

розвиток агентів в економічному середовищі як окремо взятої території, так і держави в цілому.

Удосконалення ефективності діючого інституціонального середовища відбувається за рахунок введення нових інститутів та інституцій, які будуть вносити запропоновані зміни. Відстеження самих змін у функціонуючому інституціональному економічному середовищі можливо за допомогою підходів, запропонованих у теорії залежності від попереднього розвитку. Науковці, що вивчають теорію «залежності від попереднього розвитку», зазначають, що «попередній розвиток» - це послідовність зроблених кроків в процесі вирішення проблеми [19-25].

Рис. 2. Вплив фундаментальних проблем та інституційних пасток на сучасний стан інституціонального економічного середовища

Джерело: Сформовано на основі досліджень.

Відповідно до зазначеної теорії послідовність економічних змін, яка залежить від пройденого шляху розвитку, є прикладом того, як віддалені в часі події можуть суттє-

во впливати на кінцевий результат. У табл. 3 нами охарактеризовано основні особливості режимів розвитку інституціонального середовища.

3. Характеристика режимів розвитку інституціонального середовища

Критерій	Траєкторія розвитку інститутів		
	Повна залежність від попереднього розвитку (path dependence)	Незалежність від попереднього розвитку (path independence)	Середній рівень залежності (path determinancy)
1. Ціль траєкторії	Забезпечити ефективне функціонування старих інститутів (корекція інститутів тільки на основі колишніх правил)	Повна відмова від колишніх інститутів, розвиток за рахунок тільки нових інститутів	Уведення нових інститутів при збереженні старих інституціональних форм
2. Характер застосування	Розвиток старих інститутів за рахунок невеликих корекцій - старі інститути	Створення нових інститутів за рахунок масованого їх введення - нові інститути	Комбінація старих і нових інститутів
3. Функціональне наповнення	Визначене старими функціями	Визначене повністю новими функціями	Визначене комбінацією старих і нових функцій
4. Витрати часу до настання змін	Залежить від масштабу дисфункції старих інститутів	Визначається ступінь відторгнення нових норм - адаптивністю й адекватністю реакцій агентів	Залежить від загального ефекту взаємодії старих і нових правил
5. Витрати функціонування	Відносно низькі, при прийнятній загальній ефективності і у випадку дуже низької ефективності можуть бути високі, тоді виникає потреба наступних режимів інституціонального розвитку	Найвищі	Відносно високі
6. Ступінь відторгнення або прийняття нової норми	Низький, оскільки нові норми майже не вводяться, тобто нова норма може виявитися непоміченою або може бути висока, оскільки функціонують старі правила	Дуже високий, при відсутності потреби в нових нормах, за наявності такої потреби може бути відносно не високий	Прийнятний варіант - середній ступінь відторгнення
7. Стабільність до мутації (стабільність системи до її перетворення в яку-небудь іншу форму)	Стійка	Не стійка	Змінна стабільність

Джерело: Сформовано на основі досліджень.

Із зазначених трьох режимів, за якими може формуватися інституціональне середовище національної економіки, найменш витратним є режим повної залежності від попереднього розвитку, при якому здійснюється реформування вже діючих інститутів та інституцій. Такий режим є ощадливим як

фінансово, так і в часі, адже не відбуваються масштабні зміни діючих інститутів, а лише коригування їх функціональності.

Найбільш витратним та слабо передбачуваним з позиції якості змін є режим інституціонального розвитку, що не залежить від минулого, оскільки при ньому відбувається

відмова від діючих старих інститутів та норм і створюються нові.

Помірним за витратністю та прогнозованістю змін є середній режим розвитку інституціонального середовища національної економіки, при якому відбувається неповна заміна існуючих інститутів, а також вводяться в дію нові, націлені на загальне поліпшення функціонування інституціонального середовища. На наше переконання, він є найбільш прийнятним для формування інституціонального середовища економіки країни.

Витрати розвитку по кожній траєкторії повинні оцінюватися індивідуально в конкретному випадку. Загальні витрати функціонування інститутів буду складатися з витрат уже діючих інституцій (норм), витрат пов'язаних зі збільшенням, тобто введенням нових норм або корекцією старих, а також витрат, породжуваних випадковими змінами [7, 16].

Слід також зазначити, що в процесі формування інституціонального середовища національної економіки стійкість діючих інститутів та інституцій суттєво залежить від величини трансформаційних витрат на їх зміну чи реформування. Саме присутність трансформаційних витрат веде до виникнення нових стійких станів - змішаних. У змішаній рівновазі переваги однієї інституції над іншою нівелюються через наявність витрат трансформації. Так, деякі змішані рівноваги можуть бути ефективними, а інші - ні, утворюючи цілий спектр інституціональних пасток. Мотивацією виникнення такого зміщення рівноваги може бути модель поведінки агента впливу (посадової особи, від якої залежить прийняття певного управлінського рішення) та виділення переважаючої інституції:

- агент впливу, що пропонує бажаний результат (корупція, хабарництво, вживання службовим становищем тощо);
- стратегічна поведінка в групових процесах (прийняття необхідних політичних рішень);
- самообман (необґрунтоване, непрофесійне прийняття рішення);
- інші.

У випадку зміни інституції відповідні трансформаційні витрати нерівномірно розподіляються між агентами впливу. Ця обстави-

на, а також культурна інерція та наявність трансформаційних витрат приводять до виникнення груп тиску, що перешкоджають зміні діючих інституцій.

Переважаюча інституція із часом закріплюється в результаті того, що агенти впливу використовують її більш ефективно й удосконалюють технологію її реалізації. Наприклад, якщо в економічному середовищі сплата податків є нормою, то буде поліпшуватися технологія заповнення декларацій і здійснення платежів. Якщо ж превалює інша норма - ухилення від податків, тобто використання тіньових технологій, то відповідні механізми будуть розбудовуватися в першу чергу.

Для введення нової норми пропонуємо використовувати алгоритм, який може бути описаний моделлю рівноваги за Нешем із цільовими функціями (очікуваними вигодами) агентів впливу і схематично відображений на рис. 3:

$$a_n f(A_{B1} + A_{Bn}) - A_{Bn}, 0 < A_{Bn} < 1,$$

де a_n - індивідуальна корисність нової норми;

$f(A_{B1} + A_{Bn})$ - імовірність прийняття норми;

A_{B1} - індивідуальний внесок агента впливу 1;

A_{Bn} - індивідуальний внесок інших агентів.

Для характеристики ситуації, коли нова норма не сприймається, а навіть блокується, використовують термін «lock-in», який переводять як «блокування» [13].

Запропонований алгоритм для введення нової інституції базується на залежності може бути використаний при середньому (змішаному) режимі розвитку інституціонального економічного середовища, при якому відбувається неповна заміна існуючих інститутів, а також вводяться в дію і нові, націлені на загальне поліпшення функціонування інституціонального економічного середовища. З використанням зазначеного алгоритму при введенні нової інституції в обов'язковому порядку визначається її корисність для діючого інституційного середовища, а також прогнозується її сприйняття агентами впливу та можливість перетворення такої інституції в інституційну пастку з негативним впливом на діюче інституціональне економічне середовище.

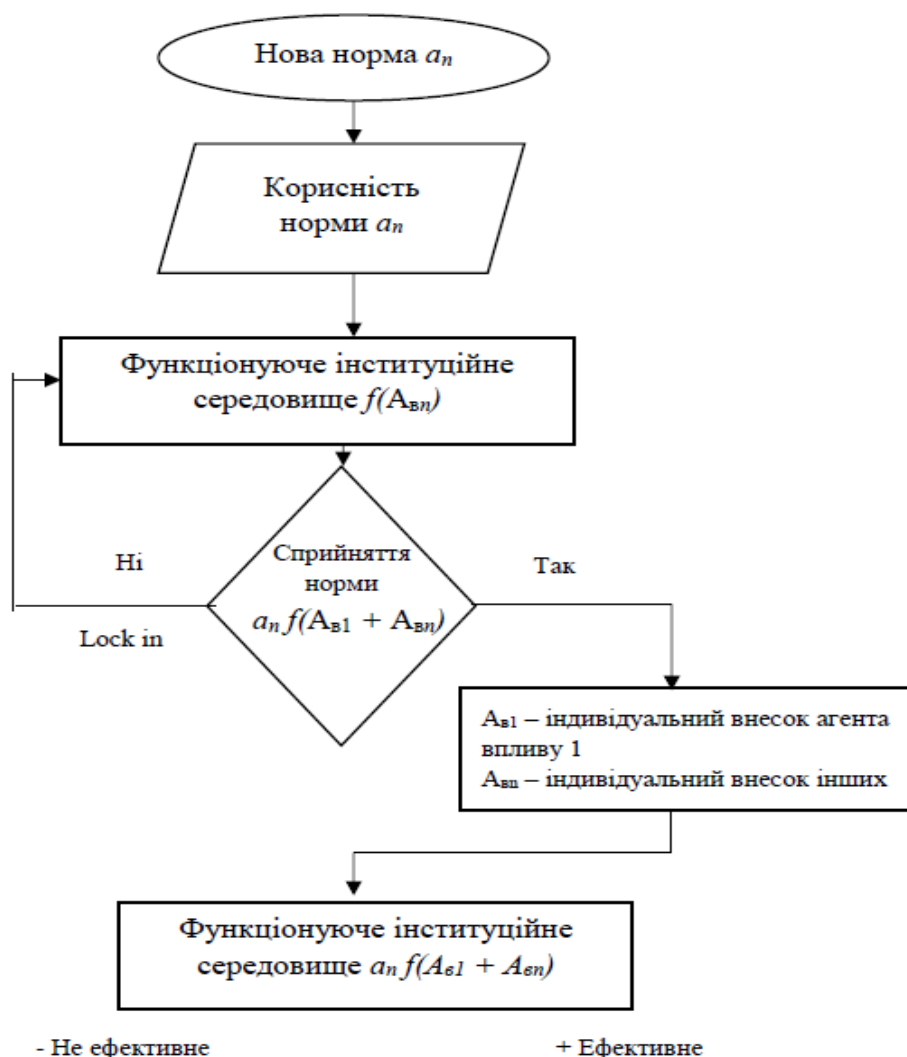

Рис. 3. Алгоритм введення нової інституції (норми)

Джерело: Сформовано на основі досліджень.

Висновки. Світова економічна система побудована на відкритості, конкуренції, діючій правовій системі, захищеності права власності й інших аспектах, які формують зрозумілі «правила гри» для її учасників - економічних агентів. Діючі на сьогодні інститути та інституції і формують інституціональне середовище національної економіки, яке являє собою сукупність діючих інститутів та інституцій (норм), загальна сукупність яких може включати в себе як ефективні, так і не ефективні, але все ще діючі, що забезпечують функціонування, взаємодію та розвиток агентів в економічному середовищі як окремо взятої території, так і держави в цілому.

У процесі дослідження було виявлено, що на сьогодні функціонують як ефективні інституції, які націлені на допомогу та підтримку діяльності економічних агентів, так і неефективні інституції. До не ефективних,

але функціонуючих, відносяться протекціонізм, бюрократія, корупція, хабарництво, можливість ухилення від сплати податків або наявність тіньової економіки та ін. Функціонування неефективних інституцій призводить до спотворення зрозумілих у всьому світі правил гри та знецінення внутрішньої економічної системи держави для зовнішніх економічних агентів - інвесторів, партнерів, фінансово-кредитних установ та ін.

В інституціональній теорії існують три режими розвитку інституціонального середовища: повної залежності від попереднього розвитку, режим незалежності від попереднього розвитку і режим із середнім рівнем залежності. Для ефективного формування внутрішнього інституціонального економічного середовища використовується середній режим розвитку, при якому відбувається неповна заміна існуючих інститутів, а також вводяться в дію і нові, націлені на загальне

поліпшення функціонування інституціонального економічного середовища. З даною метою існує необхідність застосування удосконаленого алгоритму введення нової інститу-

ції (норми), при якому досліджується її ефективність, корисність та прогнозується можливість її перетворення в неефективну норму.

Список бібліографічних посилань

1. Болдырева Л. М. Формування інституційного середовища агропродовольчого сектора економіки. *Агросвіт*. 2017. № 4. С. 10-15.
2. Вольчик В. В. Институционализм: вторичность нового мифа? (возможности и пределы институциональной экономики). *Экономический вестник Ростовского государственного университета*. 2003. Т. 1. № 1. С. 126-134.
3. Дегтярьова О. О., Пудичева Г. О. Залежність від попереднього розвитку («path dependence») української енергетичної системи. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 1 (151). С. 79-85.
4. Дегтярьова О. О. Вплив залежності від попереднього розвитку на трансформацію економічних систем. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. № 2 (49). ч. 1. С. 104-108.
5. Латинін М.А., Заскалкіна О. М. Перспективи розвитку механізмів державного регулювання інституціонального середовища в аграрному секторі економіки України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 10 (32). С. 14-22
6. Латов Ю. В., Нуреев Р. М. Теория зависимости от предшествующего развития в контексте институциональной экономической истории. URL : <http://ecsocman.hse.ru/text/16213105/>.
7. Лопатинський Ю. М. Трансформація аграрного сектора : інституціональні засади : монографія. Чернівці : Рута, 2006. 343 с.
8. Лопатинський Ю. М., Тодорюк С. І. Детермінанти сталого розвитку аграрних підприємств : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. 220 с.
9. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Інститути та інституції у розвитку аграрної сфери економіки. *Економіка АПК*. 2011. № 7. С. 169-177.
10. Месель-Веселяк В.Я. Організаційно-економічні умови розвитку аграрного виробництва в Україні. *Економіка АПК*. 2010. № 9. С. 3-12.
11. Норт Д. Институциональные изменения : рамки анализа. *Вопросы экономики*. 1997. № 3. С. 6-17.
12. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / пер. з англ. І. Дзюб. Київ : Основи, 2000. 198 с.
13. Полтерович В. М. Институциональные ловушки и экономические реформы. Москва : ЦЭМИ РАН и РЭШ, 1999. 37 с.
14. Саблук П.Т. Розвиток інституцій удосконалення механізму реформування аграрного сектору економіки. *Економіка АПК*. 2010. № 10. С. 3-11.
15. Сорокина С. Г. Торстейн Веблен и его книга «Теория праздного класса». Москва : Прогресс, 1984. 368 с.
16. Фертікова Т. М. Інституційна економіка. Миколаїв : ЧДУ ім. П. Могили, 2010. 124 с.
17. Шпикуляк О. Г. Економічні інституції та інститути у розвитку теорії ринку. *Економіка АПК*. 2010. №1. С. 159-165.
18. Шпикуляк О. Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку : монографія. Київ. ННЦ ІАЕ, 2010. 396 с.
19. Arthur W. B. Competing Technologies, Increasing Returns, and Lock-In by Historical Events. *The Economic Journal*. 1989. Vol. 99. No 394. March. P. 116-131.
20. David P. Clio and the Economics of QWERTY. *Amer. Econ. Rev.* 1985. Vol. 75. No. 2. P. 332-337.
21. Hämmäläinen Lahtinen. Path Dependence in Operational Research - How the Modeling Process Can Influence the Results Operations Research Perspectives, 2016. 3:14-20. <https://doi.org/10.1016/j.orp.2016.03.001>.
22. Lahtinen, Guillaume, Hämmäläinen. Why pay attention to paths in the practice of environmental modelling? *Environmental Modelling and Software*, 2017. № 92. P. 74-81. <https://doi.org/10.1016/j.envsoft.2017.02.019>.

References

1. Boldyrieva, L.M. (2017). Formuvannya instytutsiinoho seredovyschcha ahroprodovolchoho sektora ekonomiky [Formation of the institutional environment of the agri-food sector of the economy]. *Ahrosvit*, 4, pp. 10-15 [In Ukrainian].
2. Vol'chik, V.V. (2003). Institucionalizm: vtorichnost' novogo mifa? (vozmozhnosti i pridely institutsional'noj jekonomiki) [Institutionalism: The secondary nature of the new myth? (institutional economic opportunities and facilities)]. *Jekonomicheskij vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo universiteta*, vol. 1(1), pp. 126-134 [in Russian]
3. Dehtiarova, O.O., Pudychева, H.O. (2014). Zalezhnist vid poperednoho rozvytku («path dependence») ukrainskoi enerhetychnoi systemy [Dependence on the previous development ("path dependence") of the Ukrainian energy system]. *Aktualni problemy ekonomiky*, 1(151), pp. 79-85 [In Ukrainian]
4. Dehtiarova, O.O. (2013). Vplyv zalezhnosti vid poperednoho rozvytku na transformatsiiu ekonomichnykh system [Impact of dependence on previous development on the transformation of economic systems]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, 2(49), pp. 104-108 [In Ukrainian].
5. Latynin, M.A., Zaskalkina, O.M. (2017). Perspektyvy rozvytku mekhanizmiv derzhavnoho rehuliuвання instytutsionalnoho seredovyschcha v aharnomu sektori ekonomiky Ukrainy [Prospects for the development of mechanisms of state regulation of the institutional environment in the agricultural sector of the economy of Ukraine]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka»*, 10(32), pp. 14-22. [In Ukrainian].
6. Latov, Ju.V., Nureev, R.M. (2005). Teoriya zavisimosti ot predshestvuyushhego razvitiya v kontekste institutsional'noj jekonomicheskoy istorii [Theory of dependence on prior development in the context of institutional economic history]. Retrieved from: <http://ecsocman.hse.ru/text/16213105/> [in Russian].
7. Lopatynskiy, Yu.M. (2006). Transformatsiia aharnoho sektora : instytutsionalni zasady : Monohrafiia [Transformation of the agricultural sector: institutional foundations : Monograph]. Chernivtsi: Ruta. [In Ukrainian].
8. Lopatynskiy, Yu.M., Todoruk, S.I. (2015). Determinanty staloho rozvytku ahrarykh pidpriemstv : monohrafiia [Determinants of sustainable development of agricultural enterprises: Monograph]. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t. [In Ukrainian].
9. Malik, M.Y., Shpykuliak, O.H. (2011). Instytuty ta instytutsii u rozvytku ahrarynoi sfery ekonomiky [Institutions in the development of the agrarian sphere of the economy]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 169-177 [In Ukrainian].
10. Mesel-Veseliak, V.Ya. (2010). Orhanizatsiino-ekonomichni umovy rozvytku ahrarynoho vyrobnytstva v Ukraini [Organizational and economic conditions for the development of agricultural production in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 3-12 [In Ukrainian].
11. Nort, D. (1997). Institutsional'nye izmeneniya : ramki analiza [Institutional changes: framework for analysis]. *Voprosi jekonomiki*, 3, pp. 6-17 [in Russian].
12. Nort, D. (2000). Instytutsii, instytutsiina zmina ta funktsionuvannya ekonomiky [Institutions, institutional changes and functioning of the economy] (I. Dziub, Trans). Kyiv : Osnovy [In Ukrainian].
13. Polterovich, V.M. (1999). Institutsional'nye lovushki i jekonomicheskie reformy [Institutional traps and economic reforms]. Moskva: CJEMI RAN i RJeSh [in Russian].
14. Sabluk, P.T. (2010). Rozvytok instytutsii udoskonalennia mekhanizmu reformuvannya ahrarynoho sektoru ekonomiky [Development of institutes of improvement of the mechanism of reforming of the agrarian sector of economy]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 3-11 [In Ukrainian].

23. Lahtinen Hämäläinen. Path dependence and biases in the even swaps decision analysis method. *European Journal of Operational Research*, 2016. Vol. 249(3). P. 890-898. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2015.09.056>.

24. The global competitiveness report 2017-2019. <http://www3.weforum.org/docs/GCR20172018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>; http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

25. Thrane S., Blaabjerg S., Møller R. H. Innovative path dependence: Making sense of product and service innovation in path dependent innovation processes. *Research policy*, 2010. Vol. 39(7) P. 932-944. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2010.04.003>.

15. Sorokina, S.G. (1984). Torstejn Veblen i ego kniga «Teorija prazdnogo klassa» [Torstein Veblen and his book "The Theory of the Idle Class"]. Moskva: Progress [in Russian].

16. Fertikova, T.M. (2010). Instytutsiina ekonomika [Institutional economy]. Mykolaiv: ChDU im. P. Mohyly [In Ukrainian].

17. Shpykuliak, O.H. (2010). Ekonomichni instytutsii ta instytuty u rozvytku teorii rynku [Economic institutions in the development of market theory]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 159-165 [In Ukrainian].

18. Shpykuliak, O.H. (2010). Instytutsii u rozvytku ta rehuliuanni ahromoho rynku: monohrafiia [Institutions in the development and regulation of the agricultural market: monograph]. Kyiv. NNTs "IAE" [In Ukrainian].

19. Arthur, W.B. (1989). Competing Technologies, Increasing Returns, and Lock-In by Historical Events. *The Economic Journal*, 394, pp. 116-131 [In English].

20. David, P. (1985). Clio and the Economics of QWERTY. *Amer. Econ. Rev.*, 2, pp. 332-337 [In English].

21. Hämäläinen, Lahtinen (2016). Path Dependence in Operational Research - How the Modeling Process Can Influence the Results Operations Research Perspectives, pp. 14-20 [In English]. <https://doi.org/10.1016/j.orp.2016.03.001>

22. Lahtinen, Guillaume, Hämäläinen (2017). Why pay attention to paths in the practice of environmental modelling? *Environmental Modelling and Software*, pp. 74-81 [In English]. <https://doi.org/10.1016/j.envsoft.2017.02.019>

23. Lahtinen, Hämäläinen (2016). Path dependence and biases in the even swaps decision analysis method. *European Journal of Operational Research*, 249(3): 890-898 [In English]. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2015.09.056>

24. The global competitiveness report 2017-2019. Retrieved from: <http://www3.weforum.org/docs/GCR20172018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>. http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

25. Thrane, S., Blaabjerg, S., & Møller, R.H. (2010). Innovative path dependence: Making sense of product and service innovation in path dependent innovation processes. *Research policy*, 39(7), pp. 932-944 [In English]. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2010.04.003>

Termosa I. O. Formation of component determinants of the institutional environment of the economy of Ukraine

The purpose of the article is to study aspects of the formation of component determinants of the institutional environment of the economy of Ukraine, to determine effective and ineffective but operating institutions, to define the interpretation of the concept of the "institutional economic environment," to form, on the basis of dependence on the previous development path, an algorithm for introducing a new institution, as well as to determine the optimal regime for its development.

Research methods. Dialectical methods of knowledge of processes and phenomena, a monographic method (analysis of the evolution of scientific achievements of Ukrainian and foreign scientists regarding the effectiveness of the functioning of institutions and institutions), comparative analysis (the main differences between effective and ineffective institutions are determined), empirical (comprehensive assessment and analysis of the object of study), abstract-logical (theoretical generalization and formation of conclusions) were used.

Research results. Aspects of formation of components of determinants of institutional economic environment of national economy of Ukraine were studied. The main interpretations of the concept of "institutions" were highlighted, their impact on the formation of the institutional economic environment was studied. The essence of effective and inefficient institutions is disclosed and their generalized author's list is provided. The mechanism of formation of the institutional economic environment taking into account the previous development path was investigated, as well as the author's vision of the optimal regime of its development was determined. An algorithm for introducing a new institution into the institutional economic environment has been developed on the basis of dependence on previous development.

Scientific novelty. Theoretical and practical provisions on the process of forming the components of the determinants of an effective institutional economic environment of the national economy of Ukraine have been further developed; the author's concept of an "institutional economic environment" is formed by which it is proposed to mean a set of existing institutions and institutions (norms), the general set of which may include both effective and ineffective, but still functioning, which ensure the functioning, interaction and development of agents in the economic environment of both the individual territory and the state as a whole; A summary of effective and inefficient but still functioning institutions in the modern institutional economic environment; proposed the author's vision of the regime of development of the institutional economic environment, which is based on the middle development regime, in which there is incomplete replacement of existing institutions, as well as the introduction of new ones aimed at the general improvement of the functioning of the institutional economic environment; proposed is an improved algorithm for introducing a new institution (norm) to form the institutional economic environment of Ukraine.

Practical significance. The main provisions set out in the article contain certain methodological and practical recommendations on the formation of an effective institutional economic environment in Ukraine. Institutions and institutions can be both effective and ineffective. The introduction of a new institution requires considerable effort to establish itself in a certain institution and to have a positive impact on the functioning institutional economic environment. Using dependence on previous development, it is possible to investigate how effective one or another institution functioning is. Tabl.: 3. Figs.: 3. Refs.: 25.

Keywords: institutes; institutions; norms; institutional traps; institutional environment; institutional economic environment; path dependence.

Termosa Iryna Oleksandrivna - candidate of economic sciences, vice-rector for scientific and pedagogical work, Glukhiv National Pedagogical University of the Olexandr Dovzhenko (24, Kyievo Moskovska St., Glukhiv, Sumy Region, 41400)
Email: bojarinova.ira13@gmail.com
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9228-464X>

Термоса И. А. Формирование составляющих детерминантов институциональной среды экономики Украины.

Цель статьи - заключается в рассмотрении аспектов формирования составляющих детерминантов институциональной экономической среды экономики Украины, определении эффективных и неэффективных, но действующих в ней институтов, определения трактовки понятия «институциональная экономическая среда», формировании на основе зависимости от предшествующего развития алгоритма введение нового института, а также определении оптимального режима его развития.

Методика исследования. Использованы диалектические методы познания процессов и явлений, монографический метод (анализ эволюции научных достижений отечественных и иностранных ученых относительно эффективности функционирования институтов и институций), сравнительного анализа (определены основные отличия эффективных и неэффективных институций), эмпирический (комплексная оценка и анализ объекта исследования), абстрактно-логический (теоретические обобщения и формирование выводов).

Результаты исследования. Рассмотрены аспекты формирования составляющих детерминантов институциональной экономической среды экономики Украины. Освещены основные трактования понятия «институты» и «институции», исследовано их влияние на формирование институциональной экономической среды. Раскрыта сущность эффективных и неэффективных институций и предоставлен их обобщенный авторский перечень. Исследован механизм формирования институциональной экономической среды с учетом предыдущего пути развития, а также предложено авторское видение оптимального режима её развития. Разработан на основе зависимости от предыдущего развития алгоритм введения новой институции в институциональную экономическую среду.

Элементы научной новизны. Приобрели дальнейшее развитие теоретические и практические положения относительно процесса формирования составляющих детерминантов институциональной экономической среды экономики Украины; сформировано авторское понятие «институциональная экономическая среда», под которой предлагается понимать совокупность действующих институтов и институций (норм), общая совокупность которых может включать в себя как эффективные, так и не эффективные, но все еще действующие, что обеспечивают функционирование, взаимодействие и развитие агентов в экономической среде как отдельно взятой территории, так и государства в целом; обобщен перечень эффективных действующих и не эффективных, но все еще функционирующих институций в современной институциональной экономической среде; предложено авторское видение режима развития институциональной экономической среды, базирующееся на среднем режиме развития, при котором происходит неполная замена существующих институтов, а также вводятся в действие и новые, нацеленные на общее улучшение функционирования институциональной экономической среды; предложен усовершенствованный алгоритм введения новой институции (нормы) для формирования институциональной экономической среды Украины.

Практическая значимость. Основные положения, изложенные в статье, содержат определенные методические и практические рекомендации относительно формирования составляющих детерминант институциональной экономической среды экономики Украины. Институты и институции могут быть как эффективными, так и неэффективными. Для введения новой институции необходимы значительные усилия, чтобы она закрепились в определенном институте и имела положительное влияние на функционирующую институциональную экономическую среду. Используя зависимость от предыдущего развития, можно исследовать насколько эффективна та или иная функционирующая на сегодня институция. Табл.: 3. Илл.: 3. Библиогр.: 25.

Ключевые слова: институты; институции; нормы; институционные ловушки; институционная среда; институциональная среда национальной экономики; зависимость от предыдущего развития.

Термоса Ирина Александровна - кандидат экономических наук, проректор по научно-педагогической работе Глуховского национального педагогического университета имени Александра Довженко (41400, Сумская обл., г. Глухов, ул. Киево-Московская, 24)
Email: bojarinova.ira13@gmail.com
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9228-464X>

Стаття надійшла до редакції 16.07.2020 р.

Фахове рецензування: 22.07.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Термоса І. О. Формування складових детермінант інституціонального середовища економіки України. *Економіка АПК*. 2020. № 8. С. 81 – 92. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008081>

Termosa, I.O. (2020). Formuvannia skladovykh determinant instytutstionalnoho seredovyscha ekonomiky Ukrainy [Formation of component determinants of the institutional environment of the economy of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 81 – 92 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008081>

* * *

УДК 339.543

JEL Classification: O11; E6

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008093>

О. М. САМЕДОВА, кандидат економічних наук
А. С. НАБІЄВ

Формування макроекономічних пропорцій в нових умовах господарювання

Мета статті - розглянути питання формування макроекономічних пропорцій в умовах становлення нових економічних відносин.

Методика дослідження. Використано праці класиків економічної науки, сучасні дослідження іноземних вчених-економістів, наукові розробки вітчизняних учених, рішення й укази уряду Азербайджанської Республіки щодо вдосконалення структури економіки та підвищення її ефективності.

Результати дослідження. Теоретико-методично обґрунтовано взаємозв'язок економічних і соціальних ознак макроекономічних пропорцій, що формується в нових умовах господарювання. Охарактеризовано сутність утворення макроекономічних пропорцій як функціональної основи побудови соціально орієнтованої економіки.

Елементи наукової новизни. Розглянуто процес формування первинних доходів у період трансформації, рівень і динаміку оплати праці й ВВП, тенденції зміни співвідношення заробітної плати і продуктивності праці, а також прибутку у вартісній і галузевій структурі ВВП, проаналізовано макроекономічні показники ефективності національної економіки.

Практична значущість. Результати дослідження можуть використовуватися для обґрунтування соціальної й економічної ефективності, пов'язаної з утворенням макроекономічних пропорцій національної економіки у трансформаційний період та результативністю діяльності промислових підприємств. Бібліогр.: 17.

Ключові слова: економіка; держава; національна економіка, міжнародний форум; підприємництво; підприємства.

Самедова Офелія Музаффар кизи - кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, Мінгечаурський державний університет (Азербайджанська Республіка, 4500, м. Мінгечаур, вул. Д. Алієва, 21А)

E-mail: fizuli.ekonomist@gmail.com

Набієв Алі Сададин огли - магістр, Мінгечаурський державний університет (Азербайджанська Республіка, 4500, м. Мінгечаур, вул. Д. Алієва, 21А)

E-mail: fizuli.ekonomist@gmail.com

Постановка проблеми. На прикладі Азербайджанської Республіки досліджується національна проблема економічної науки - формування макроекономічних пропорцій в умовах становлення нових економічних відносин, вивчається коло актуальних питань, пов'язаних з утворенням макроекономічних пропорцій національної економіки в нових умовах, аналізується процес формування макроекономічних пропорцій на стадіях виробництва, розподілу і використання результатів суспільного виробництва в період переходу до ринкової економіки.

Економіка за своєю суттю, а трансформована економіка особливо - це багате і складне різноманіття суперечливо взаємодіючих тенденцій. У системі цих тенденцій наявні позитивні й негативні, об'єктивні та суб'єк-

тивні, стійкі й мінливі, взаємодія яких у кожній країні характеризує особливості її економічної динаміки, пов'язаної із сучасним рівнем розвитку виробничих відносин [3, 4].

Серед проблем, з якими зіткнулася сучасна економічна теорія і практика, трансформація економіки до ринкових відносин посідає особливе місце. Перехід до ринкових відносин супроводжується глибокими системними перетвореннями в усіх рівнях і сферах економічної життєдіяльності, націлених на формування демократичного суспільства. Поступальний розвиток економіки передбачає як одну з основних умов досягнення збалансованості макроекономічних пропорцій. Забезпечення збалансованості макроекономічних пропорцій не самоціль економічного розвитку, нею є підвищення рівня та якості життя населення країни на основі зростання ефективності національної економіки. Між засобом і метою економіч-

ного розвитку існує просторова і часова невідповідність. Процес вирішення цієї невідповідності за своїм змістом творчий, якщо не обмежується кількісними характеристиками, а позначається на поліпшенні якісних параметрів і завершується соціальними успіхами. Усі ці процеси відбиваються на показниках макроекономічної динаміки і збалансованому або розбалансованому співвідношенні загальноекономічних пропорцій народного господарства країни [5, 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженні проблеми збалансованості закладено принципи формування економічних пропорцій, починаючи від діалектики Г. Гегеля, теоретичних положень А. Сміта, Д. Рікардо, Н. Тусі, П. Паретто, А. Сена, К. Маркса, В. Леніна, П. Друккера, В. Д. Белла, К. Макконелла і С. Брю, М. Портера, Л. Ерхарда, М. Аллі, Л. Рубенштейна, В. Кириченко, Р. Євстигнєєва, Н.М. Мустафаєва, Ф.А. Мамедова та ін.

Сучасні соціально-економічні відносини надто ускладнилися, тому для їхнього розуміння необхідно виявити основні тенденції, що визначають їх еволюцію в перспективі. Підґрунтям розкриття сутності економічних відносин національної економіки як сукупності структурних і факторних підходів для досягнення стратегічних цілей став системний підхід, який дозволив проаналізувати не тільки сучасний стан і динаміку формування макропропорцій, а й виявити загальні закономірності та специфічні особливості економічної динаміки в трансформаційний період [8, 10].

Мета статті – розглянути проблему формування макроекономічних пропорцій в умовах становлення нових економічних відносин.

Виклад основних результатів дослідження. Проблеми ринкової трансформації необхідно вирішувати з урахуванням часових і просторових особливостей. Це один з основних методологічних принципів дослідження проблем трансформаційного періоду на макроекономічному рівні. На цьому рівні є можливість узагальнено охарактеризувати результати функціонування економіки республіки, відобразити сформовані пропорції між сферами і галузями народного господарства, в процесі виробництва, розподілу, використання складових частин суспільного виробництва, виявляти відтворювальні тенденції, а також підсумки соціаль-

ного розвитку та ефективність участі в міжнародному поділі праці. Варто зазначити, що масштабність і структура досліджуваних проблем спрямовані на один із складних періодів у економічній динаміці, що розпочався з набуття державної незалежності, процесу формування економічної самостійності. У період трансформації відтворювальна, галузева і соціальна структури економіки республіки зазнали значних змін. Процеси набуття економічної самостійності, переходу до ринкової економіки і входження на нових засадах у загальносвітову економічну систему відбувалися паралельно в єдиному трансформаційному періоді. Дослідження перетворювальних процесів ґрунтувалося на допущенні таких методологічних принципів, як мінливість соціально-економічних процесів, багатоваріантність, зворотність, циклічний характер, непередбачуваність, залежність від суб'єктивних факторів, не другорядне значення й соціальних чинників економічного розвитку в діалектично взаємозалежній системі [15, 16].

Дослідження динаміки макроекономічних пропорцій, галузевої структури виробничої та невиробничої сфер, аналіз зрушень у відтворювальній структурі виявляють тенденції структурних зрушень та їхній вплив на соціальні наслідки. Стан формування макроекономічних пропорцій в трансформаційний період дає змогу визначити і прогнозувати основні тенденції розвитку національної економіки, темпи її розвитку в майбутньому періоді, передбачити негативні наслідки, можливості їх усунення, а також сприяти наближенню до більш розвиненого ступеня ринкової економіки і входження у світову господарську систему на взаємовигідних умовах. Дослідження динаміки й структури формування макроекономічних пропорцій сприяє прийняттю виважених рішень щодо визначення стратегічних напрямів внутрішньоекономічних і зовнішньоекономічних орієнтирів на основі загальнотеоретичних положень і національних особливостей економіки, що розвивається [14, 17].

Економічна ізоляція, як раніше, в умовах глобалізації практично вже неможлива, оскільки позбавляє економіку країни прогресивного розвитку з використанням переваг міжнародного поділу праці. У теперішній період, незважаючи на розширення сфери зовнішньополітичної діяльності, участі республіки у світовій господарській системі,

притаманний однобічний характер. Проте уряд Азербайджану націлений на побудову нової економічної системи, корінні перетворення у відносинах власності, створення необхідної правової бази, проведення економічних реформ, перетворення соціальної системи, координування зовнішньоекономічних зв'язків тощо.

Однак аналіз фактичного економічного становища на цьому етапі реформування вказує не тільки на досягнення певних позитивних результатів щодо встановлення макроекономічної стабілізації, пришвидшення темпів економічного зростання, зниження дефіциту державного бюджету та інфляції, деяких успіхів у соціальній сфері. Проте також і на збереження макроекономічних диспропорцій, що мають у своїй основі відсталу галузеву структуру та слабку систему мотивацій [9, 11].

Трансформаційні процеси в Азербайджанській Республіці зумовлені об'єктивними і суб'єктивними, внутрішніми та зовнішніми факторами, які зародилися в передкризовому періоді й проявляються на сучасному етапі. Перехідна економіка, за визначенням, непрямолінійна і не може бути представлена односпрямованою тенденцією. Відмітною рисою тут слід вказати можливість на основі конкретної статистики аналізувати динаміку основних макроекономічних показників у трансформаційний період у безпосередньому зв'язку з проблемами галузевої і вартісної структури валового внутрішнього продукту, народногосподарською й галузевою ефективністю національної економіки, продуктивністю праці, зайнятістю, системою економічних інтересів, динамікою оплати праці, нормою прибутку, зі співвідношеннями, що розподіляються і використовуються частинами ВВП країни [7, 1].

Динамізм економічного і соціального розвитку, глибокі якісні й кількісні зміни у структурі народного господарства, можливості ефективнішого використання природно-сировинних, трудових, фінансових ресурсів вимагають розгортання наукових економічних досліджень з проблем самостійної економіки, темпів і пропорцій економічного розвитку у взаємопов'язаній системі економічних інтересів на різних стадіях міжнародного поділу праці. Проблеми економічного розвитку, формування пропорцій на різних рівнях й етапах суспільно-економічного зро-

стання були предметом уваги й іноземних вчених-економістів [2].

Їхні дослідження мають важливе наукове і практичне значення щодо послідовного аналізу передперебудовного, трансформаційного і перспективного періодів розвитку економіки республіки. Разом із тим, не применшуючи значення і рівня наявних наукових розробок, зазначимо, що під час дослідження кола порушених питань, їх послідовність, структура, своєрідність підходу, аналізовані періоди поглибленого підходу з урахуванням національних особливостей.

У зв'язку з цим проведене дослідження є спробою пошуку способів оцінки розвитку національної економіки в сучасний період, для чого було розглянуто соціально-економічні передумови переходу республіки до ринкової системи господарювання, вивчено теоретико-методологічні проблеми трансформації відтворювальних пропорцій національної економіки, досліджено взаємозв'язок системи інтересів, пропорцій і протиріч у трансформаційній економіці, відображено зміст національного інтересу, проаналізовано співвідношення проміжного продукту і доданої вартості як співвідношення уречевленої і живої праці, досліджено динаміку виробничо-інвестиційної структури та її вплив на рівень розвитку національної економіки, розраховано структуру ресурсовидобувних і ресурсообробних галузей народного господарства; проаналізовано динаміку галузевої структури національної економіки з виявленням у ній ролі доданої вартості і проміжного споживання, визначено динаміку оплати праці у ВВП і розраховано її прогнозовану зміну; досліджено тенденцію співвідношення заробітної плати і продуктивності праці в республіці у період трансформації; вивчено галузеву структуру прибутку, її норму за сферами економічної діяльності та частки в розподіленому ВВП, вказано її галузеву диференціацію на користь ресурсодобувних і комерційно-посередницьких галузей; проведено розрахунки показників ефективності національної економіки у сферах економічної діяльності із застосуванням валової доданої вартості, чистого прибутку, досліджено їх особливості, притаманні галузевій диференціації; розглянуто значення накопичень, починаючи з первісного нагромадження капіталу, частки і структури накопичень у трансформаційний період, їх зв'язок з обсягом і динамікою споживаної частини у використаному ВВП республіки; досліджено динаміку і струк-

туру споживання у ВВП, розглянуто взаємозв'язок потреб і рівня споживання. Також їхній вплив на зміну внутрішнього ринку, підвищення якості та рівня життя населення республіки у трансформаційний період, в якому поєднуються позитивні показники ресурсного значення і негативні тенденції структурного та інвестиційного характеру [16].

Висновки. В результаті дослідження теоретичних положень трансформаційної теорії, на прикладі Азербайджанської Республіки були розглянуті передумови переходу до ринкових відносин. Досліджена методологія

трансформації відтворювальних пропорцій економіки, включаючи підхід із допущенням нелінійності, циклічності, непередбачуваності економічної динаміки, впливу суб'єктивних чинників, а також врахування соціальних пріоритетів. Це дало змогу сформулювати основні напрями сталого розвитку через вдосконалення структури виробництва, розподілу і використання ВВП, поліпшення динаміки макропропорцій, підвищення ефективності громадського виробництва на основі реального задіяння мотиваційних принципів ринкової економіки.

Список бібліографічних посилань

1. Абалкин Л. И. Размышления о стратегии и тактике экономической реформы. *Вопросы экономики*. 1993. № 2. С. 4-11.
2. Allais M. L'impot sur le capital et la reforme monetaire. Paris: Hermann, 1977.
3. Ачаповская, М. З. Экономическая теория. Минск : ФУ Аинформ, 2010. 431 с.
4. Глобальное экономическое регулирование : учебник / В. П. Зуев [и др.]. Москва : Магистр, 2011. 573 с.
5. Елисеєв А. С. Экономика : бизнес-курс MBA : учебник ; 3-е изд. Москва : Дашков и К, 2015. 498 с.
6. Ивашковский С. Н. Экономика для менеджеров: микро- и макроуровень : учебное пособие ; РАНХиГС при Президенте РФ. [7-е изд., испр.]. Москва : Дело, 2014. 438 с.
7. Кириченко В. Н. Рыночная трансформация экономики: теория и опыт. *Российский экономический журнал*. 2000. № 11-12. С. 34-37.
8. Кудров В. М. Мировая экономика: социально-экономические модели развития : учебное пособие ; Государственный университет - Высшая школа экономики, Факультет мировой экономики и мировой политики. Москва : ИНФРА-М, 2015. 400 с.
9. Мустафаева Н. М. Формирование макроэкономических пропорций в трансформируемой экономике. Баку : Элм, 2005. 276 с.
10. Обновленный макроэкономический прогноз. URL : <http://www.nv-online.info/by/743/economics/127891/>. - Дата доступа : 20.04.2017.
11. Jonn Sloman, çev: Çakmak A., Mikro İktisat, Bilim teknik.
12. Kahneman Daniel. "Mars of Bounded Rationality" Psychology for Behavioral Economics. *American Economic Review*. 2003. Vol. 93. No. 5, December. P. 1449-1475.
13. McConnell. Principles of Economics, McGraw-Hill Irwin, 2002.
14. Türkay O. İktisat Teorisine Giriş. *İmaj yayınevi*. Ankara, 2010.
15. Данные и исследования. URL : www.worldbank.org/eca/Russian/data/
16. The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. URL : www.azstat.gov.az/
17. Рейтинг стран. URL : www/Russian.doingbusiness.org/rankings

References

1. Abalkin, L.I. (1993). Razmyshleniya o strategii i taktike jekonomicheskoy reformy [Reflections about strategy and tactic of economic reform]. *Voprosy jekonomiki*, 2, pp. 4-11 [In Russian].
2. Allais, M. (1977). L'impot sur le capital et la reforme monetaire. Paris: Hermann [In French].
3. Achapovskaja, M.Z. (2010). Jekonomicheskaja teorija [Economic theory]. Minsk: FU Ainform [In Russian].
4. Zuev, V.P. et al. (2011). Global'noe jekonomicheskoe regulirovanie: uchebnik [Global economic regulation: textbook]. Moskva: Magistr [In Russian].
5. Eliseev, A.S. (2015). Jekonomika: biznes-kurs MBA: uchebnik [Economics: MBA business course: textbook]. Moskva: Dashkov i K [In Russian].
6. Ivashkovskij, S.N. (2014). Jekonomika dlja menedzherov: mikro- i makrouroven': uchebnoe posobie [Economics for managers: micro and macro level: textbook]. Moskva : Delo [In Russian].
7. Kirichenko, V.N. (2000). Rynohnaja transformacija jekonomiki: teorija i opyt [Market transformation of the economy: theory and experience]. *Rossijskij jekonomicheskij zhurnal*, 11-12, pp. 34-3 [In Russian].
8. Kudrov, V.M. (2015). Mirovaja jekonomika: social'no-jekonomicheskije modeli razvitiya: uchebnoe posobie [World Economy: Socio-Economic Models of Development: Study Guide]. Gosudarstvennyj universitet - Vysshaja shkola jekonomiki, Fakul'tet mirovoj jekonomiki i mirovoj politiki. Moskva: Magistr: INFRA-M [In Russian].
9. Mustafaeva, N.M. (2005). Formirovanie makrojekonomicheskijh proporcij v transformiruemoj jekonomike [Formation of macroeconomic proportions in the transforming economy]. Baku: Jelm [In Russian].
10. Obnovlennij makrojekonomicheskij prognoz [Updated macroeconomic forecast]. (2017). Retrieved from: <http://www.nv-online.info/by/743/economics/127891/> [In Russian].
11. Sloman, Jonn et al. Mikro İktisat, Bilim teknik [Microeconomics, Science and Technology]. A. Çakmak (Trans.). [In Turkish].
12. Kahneman, Daniel (2003). Mars of Bounded Rationality Psychology for Behavioral Economics. *American Economic Review*, vol. 93 (5), pp. 1449-1475 [In English].
13. McConnell, C. (2002). Principles of Economics. New York: McGraw-Hill Irwin [In English].
14. Türkay, O. (2010). İktisat Teorisine Giriş [Introduction to Economic Theory]. *İmaj yayınevi*. Ankara [In Turkish].
15. Dannye i issledovanija. Retrieved from: www.worldbank.org/eca/Russian/data/ [In Russian].
16. The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. Retrieved from: www.azstat.gov.az/ [In English].
17. Rejting stran. Retrieved from: www/Russian.doingbusiness.org/rankings [In Russian].

The purpose of the article is to explore the issue of the formation of macroeconomic proportions in the conditions of the shaping of new economic relations.

Research methods. The works of the classics of economic science, modern research of foreign scientists-economists, scientific developments of domestic scientists, decisions and decrees of the government of the Republic of Azerbaijan on improving the structure of the economy and increasing its efficiency are used.

Research results. The interrelation of economic and social links of macroeconomic proportions is theoretically and methodologically substantiated. The essence of the formation of macroeconomic proportions as a functional basis for building a socially oriented economy is characterized.

Scientific novelty. The process of formation of primary income during the transformation period, the level and dynamics of wages and GDP, trends in the ratio of wages and labor productivity, as well as profits in the value and sectoral structure of GDP are considered, macroeconomic indicators of the efficiency of the national economy are analyzed.

Practical significance. The research results can be used to substantiate social and economic efficiency associated with the formation of macroeconomic proportions of the national economy during the transformation period and the performance of industrial enterprises. Refs.: 17.

Keywords: economy; state; national economy; international forum; entrepreneurship; enterprises.

Samedova Ofelija Muzaffar kyzy - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of economics, Mingachevir State University (21A, D. Aliiev St., Mingachevir, The Republic of Azerbaijan, 4500)

E-mail: fizuli.ekonomist@gmail.com

Nabiev Ali Sadadin ogly - master, Mingachevir State University (21A, D. Aliiev St., Mingachevir, The Republic of Azerbaijan, 4500)

E-mail: fizuli.ekonomist@gmail.com

Самедова О. М., Набиев А. С. Формирование макроэкономических пропорций в новых условиях хозяйствования

Цель статьи - рассмотреть проблему формирования макроэкономических пропорций в условиях становления новых экономических отношений.

Методика исследования Используются труды классиков экономической науки, современные исследования ученых-экономистов, научные разработки отечественных ученых, решения и указы правительства Азербайджанской Республики по совершенствованию структуры экономики и повышению ее эффективности.

Результаты исследования. Теоретико-методически обоснована взаимосвязь экономических и социальных признаков макроэкономических пропорций, формируемых в новых условиях хозяйствования. Охарактеризована сущность образования макроэкономических пропорций как функциональной основы построения социально ориентированной экономики.

Элементы научной новизны. Рассмотрены процесс формирования первичных доходов в период трансформации, уровень и динамику оплаты труда и ВВП, тенденции изменения соотношения заработной платы и производительность труда, а также прибыли в стоимостной и отраслевой структуре ВВП, проанализированы макроэкономические показатели эффективности национальной экономики.

Практическая значимость. Результаты исследования могут использоваться для обоснования социальной и экономической эффективности, связанных с образованием макроэкономических пропорций национальной экономики в трансформационный период и результативностью деятельности промышленных предприятий. Библиогр.: 17.

Ключевые слова: экономика; государство; национальная экономика, международный форум; предпринимательство; предприятия.

Самедова Офелия Музаффар кызы - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики, Мингечаурский государственный университет (Азербайджанская Республика, 4500, г. Мингечаур, ул. Д. Алиева, 21А)

E-mail: fizuli.ekonomist@gmail.com

Набиев Али Сададин оглы - магистр, Мингечаурский государственный университет (Азербайджанская Республика, 4500, г. Мингечаур, ул. Д. Алиева, 21А)

E-mail: fizuli.ekonomist@gmail.com

Стаття надійшла до редакції 24.07.2020 р.

Фахове рецензування: 28.07.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Самедова О. М., Набиев А. С. Формування макроекономічних пропорцій в нових умовах господарювання. *Економіка АПК*. 2020. № 8. С. 93 – 97. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008093>

Samedova, O.M. & Nabiyeu, A.S. (2020). Formuvannia makroekonomichnykh proportsii v novykh umovakh hospodariuvannia [The formation of macroeconomic proportions in the new economic conditions]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 93 – 97 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008093>

* * *

УДК 330.8:631/635

JEL Classification: B30; Q10

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008098>

Ю. В. ОХОТА, аспірант*

Організаційно-структурні аспекти формування економічної результативності сільськогосподарських підприємств

Мета статті - охарактеризувати організаційно-структурні аспекти формування економічної результативності сільськогосподарських підприємств.

Методика дослідження. Використано загальнонаукові методи - аналіз і синтез (для виявлення зв'язків між факторами формування економічної результативності сільськогосподарських підприємств, а також оцінки статистичних об'єднаних ефектів її становлення); індукції (для здійснення теоретичних висновків про закономірності причинно-наслідкового зв'язку організаційно-структурних змін і результатів господарської діяльності підприємств); порівняння (для порівняння динаміки зміни структурного складу підприємств у процесі господарської реформи, а також фінансової результативності їх діяльності); абстрактно-логічний метод (для структуризації чинників і ефектів формування економічної результативності сільськогосподарських підприємств).

Результати дослідження. Обґрунтовано й розкрито організаційно-структурні аспекти формування економічної результативності сільськогосподарських підприємств як представлення їх системи, а також окремих суб'єктів господарювання.

Елементи наукової новизни. На основі систематизації емпіричних даних щодо розвитку сільськогосподарських підприємств визначено сучасні особливості формування економічної результативності господарювання, її організаційно-структурні аспекти з оцінками розмірів підприємств та їх регіональної специфіки забезпечення ефективності.

Практична значущість. Отримані результати мають прикладну, методичну спрямованість і дають можливість для обґрунтування управлінських рішень щодо розвитку сільськогосподарських підприємств залежно від розміру й враховуючи організаційну форму. Табл.: 4. Бібліогр.: 18.

Ключові слова: сільськогосподарське підприємство; класифікація і структура підприємств; малі, середні і великі підприємства; фінансовий результат; прибуток.

Охота Юлія Володимирівна - аспірант кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії, Вінницький національний аграрний університет (21000, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3)

E-mail: yuliaokhota2017@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9943-2206>

Постановка проблеми. Сільське господарство, як і будь-яка інша галузь економіки на практиці представлена діяльністю сільськогосподарських підприємств, які здійснюють статутну діяльність з метою отримання прибутку. Сільськогосподарські підприємства завжди відігравали важливу роль у зміцненні національної економіки, соціально-економічному розвитку територій і регіонів за рахунок високих результатів господарювання. У сучасних умовах забезпечення стабільності продовольчої безпеки, досягнення критеріїв сталого розвитку сільських територій сільськогосподарські підп-

приємства залишаються ключовими гравцями цього процесу. Ефекти діяльності, сформовані на рівні й за наслідками господарювання, відзначають економічну результативність, що постала як дуже важлива, актуальна науково-практична проблема. З-поміж іншого: загальногосподарські аспекти економічної результативності сільськогосподарських підприємств достатньо опрацьовані наукою; зосередження дослідницької уваги вимагають організаційно-структурні чинники. Пріоритет цієї постановки питання вбачаємо у тому, що запорукою реалізації потенціалу сільського господарства виступає формування перспективної економічної результативності підприємств будь-якої організаційної форми, розміру тощо.

* Науковий керівник - Г. М. Калетнік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© Ю. В. Охота, 2020

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика, характеристики організаційно-структурних аспектів формування економічної результативності сільськогосподарських підприємств привертає увагу наукової спільноти. Розробку загальноекономічних і конкретних методичних засад визначення, характеристики економічної результативності розвитку аграрної галузі, сільськогосподарських підприємств здійснено у працях Н. Буреннікової [2, 3], І. Гончарук [1], Г. Калетніка [1], Ю. Лупенка [9, 11, 12], М. Маліка [11, 12, 16], Т. Маренич [7], В. Месель-Веселяка [9], Л. Романової [13], О. Солонки [14], О. Шпикуляка [4, 11, 15, 16] та іншими науковцями, а також упорядковано нормативними документами [5, 10], систематизовано у статистичних спостереженнях на державному рівні [6].

Зокрема актуальні в заданому контексті наукової дискусії висновки і трактування змісту проблеми з приводу того, що:

- подальший розвиток села в умовах ринкової економіки відбуватиметься шляхом вдосконалення організації виробництва в усіх видах сільськогосподарських підприємств, удосконалення земельних і майнових відносин, поліпшення результативності їх виробничо-фінансової діяльності - зазначають науковці під керівництвом Г. Калетніка [1];

- як стверджують О. Шпикуляк і М. Малік - в аграрному секторі економіки України сформувалася специфічна система господарювання, характеристики якої слід ідентифікувати за відповідними структуризаційними індикаторами; створення підприємств різних організаційних форм, розмірів та спеціалізації і є виразником інституціональних трансформацій; загалом розвиток підприємництва відбувається під впливом кардинальних інституціональних трансформацій [16];

- за висновком Н. Буреннікової і І. Завгороднього - однією з найважливіших проблем удосконалювання дієвості аграрної сфери вирізняють підвищення ефективності економічної діяльності сільськогосподарських підприємств; неодмінною умовою розвитку підприємств виступає активізація їхньої економічної діяльності з використанням відповідних потенціалів [2];

- зарубіжні науковці К. Rezaei-Moghaddam, Н. Izadi (2019) вважають, що малі сільськогосподарські підприємства - це один із найбільш ефективних факторів у роз-

витку економічних і соціальних систем кожної країни, оскільки вони здатні конкурувати з великими галузями промисловості, тому ці підприємства повинні знаходитися в центрі уваги влади [17].

Методично виділимо також дійсну важливість і креативність висновку, за яким в організаційно-структурній системі формування результативності вирішального значення набуває не форма господарювання [9], а спосіб, модель управління, яка реалізується керівником підприємства [11, 12] задіяна для координування структурних взаємодій.

Мета статті - охарактеризувати організаційно-структурні аспекти формування економічної результативності сільськогосподарських підприємств.

Виклад основних результатів дослідження. Розглядаючи особливості сільського господарства варто зазначити, що у цій галузі економічний процес відтворення насамперед тісно переплітається з природними умовами, а наслідки господарювання залежать від працівника, його професійної підготовки, інтелектуальної власності, матеріально-технічної оснащеності підприємства. Тому підприємництво в аграрній сфері економіки вирізняють певні особливості, зумовлені істотним впливом природних факторів на результати виробництва та використанням тут особливого ресурсу - землі, роль якої в сільськогосподарському виробництві визначається тим, що їй притаманна специфічна властивість - природна родючість. Проте, окрім природних умов - як однієї із найголовніших особливостей підприємницької діяльності в аграрній сфері, є ряд інших, які варто вивчати [8].

У своєму дослідженні О. Солонка для забезпечення ефективної діяльності сільськогосподарських підприємств розглядає п'ять груп галузевих особливостей, які потрібно враховувати у сільськогосподарській діяльності. Зокрема це:

- інституційні особливості - відсутність у повному обсязі необхідної нормативно-правової бази у сфері регулювання відносин, що виникають з приводу виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції; необхідність державної підтримки; недостатній рівень і темпи розвитку інфраструктури сільського господарства, які б відповідали вимогам і потребам галузі;

- економічні особливості - нерівномірне надходження обігових коштів протягом ка-

лендарного року; недостатній рівень кредитування агроформувань комерційними банками; довший період окупності вкладених коштів;

- технологічні особливості - надмірна залежність від природно-кліматичних умов; сезонність виробництва; висока матеріаломісткість; необхідність використання спеціальної сільськогосподарської техніки; низька мобільність виробництва; необхідність залучення великих площ для розміщення основних засобів та зберігання виготовленої продукції; тривалий виробничий цикл; можливість псування продукції та обмежений термін її зберігання;

- соціальні особливості - нижчий рівень доходів та освіченості сільського населення порівняно з міським; втрачена соціальна і дорожня інфраструктури; відсутність побутового обслуговування сільського населення на належному рівні; відсутність робочих місць у сільській місцевості;

- етнічні особливості - утворилися під впливом історичних подій і сформували характерний менталітет та економічне мис-

лення сільського населення, який неможливо не враховувати [14].

На наше переконання, економічна результативність господарської діяльності підприємств, у тому числі агроформувань, у свою чергу залежить від їх розмірів. Класифікація підприємств за розміром залежно від кількісних характеристик у масштабах національної економіки регламентується Господарським кодексом України та Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» щодо удосконалення деяких положень» від 05.10.2017 р. № 2164-VIII. Суб'єкти господарювання залежно від кількості працюючих, балансової вартості активів, доходів від будь-якої діяльності, за рік можуть належати до суб'єктів малого підприємництва, у тому числі до суб'єктів мікропідприємництва, середнього або великого підприємництва. Інші суб'єкти господарювання, які не входять до перерахованих класифікаційних ознак, належать до суб'єктів середнього підприємництва (табл. 1).

1. Регламентована класифікація підприємств залежно від кількісних характеристик

За Законом України № 2164-VIII	За ст. 55 Господарського кодексу України
Мікропідприємства	
Мікропідприємствами є підприємства, показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передуює звітному, відповідають щонайменше двом з таких критеріїв: - балансова вартість активів - до 350 тис. євро; - чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - до 700 тис. євро; - середня кількість працівників - до 10 осіб	Суб'єктами мікропідприємництва є юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 млн євро, визначену за середньорічним курсом НБУ
Малі підприємства	
Малими є підприємства, які не відповідають критеріям для мікропідприємств та показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передуює звітному, відповідають щонайменше двом з таких критеріїв: - балансова вартість активів - до 4 млн євро; - чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - до 8 млн євро; - середня кількість працівників - до 50 осіб	Суб'єктами малого підприємництва є: юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 млн євро, визначену за середньорічним курсом НБУ
Великі підприємства	
Великими є підприємства, які не відповідають критеріям для середніх підприємств та показники на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передуює звітному, відповідають щонайменше двом з таких критеріїв: - балансова вартість активів - понад 20 млн євро; - чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - понад 40 млн євро; - середня кількість працівників - понад 250 осіб	Суб'єктами великого підприємництва є юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБУ

Середні підприємства												
Середніми є підприємства, які не відповідають критеріям для малих підприємств та показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передуює звітному, відповідають щонайменше двом з таких критеріїв: - балансова вартість активів - до 20 млн євро; - чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) - до 40 млн євро; - середня кількість працівників - до 250 осіб							Інші суб'єкти господарювання належать до суб'єктів середнього підприємництва					

Джерело: Сформовано за [5, 10].

Для детальнішого опрацювання питання економічної результативності господарської діяльності сільськогосподарських підпри-

ємств залежно від їх розмірів варто провести оцінку статистичних показників (табл. 2).

2. Кількість сільськогосподарських підприємств з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства за 2015-2019 рр.

Показник	2015		2016		2017		2018		2019		Відхилення, +,-	
											2019 до 2015	2019 до 2018
	Од.	%	Од.	%	Од.	%	Од.	%	Од.	%	Од.	Од.
Кількість підприємств, од., у т.ч.:	46744	100	44998	100	50115	100	50504	100	50313	100	3569	-191
великі підприємства	29	0,1	20	0,0	18	0,0	23	0,0	33	0,1	4	10
середні підприємства	2533	5,4	2501	5,6	2383	4,8	2298	4,6	2288	4,5	-245	-10
малі підприємства, з них мікропідприємства	44182	94,5	42477	94,4	47714	95,2	48183	95,4	47992	95,4	3810	-191
	39237	83,9	37457	83,2	42512	84,8	42907	85,0	42691	84,9	3454	-216

Джерело: Сформовано за даними Державної служби статистики України [6].

За аналізом наведених статистичних даних виявлено, що найбільшу частку в загальній кількості сільськогосподарських підприємств за 2015-2019 рр. становлять малі підприємства - у середньому 95%.

Порівнюючи 2019-й і 2015 р., спостерігаємо збільшення загальної кількості сільськогосподарських підприємств на 3569 од. Це відбулося за рахунок збільшення малих підприємств на 3810 од. (із них мікропідприємств на 3454 од.). Проте, за порівняння 2019-2018 рр., виявлено, що загальна кількість сільськогосподарських підприємств зменшилася на 191 од. Зокрема, великих підприємств збільшилася на 10 од., середніх та малих відповідно зменшилася на 10 і 191 од.

Урахувавши значне зменшення кількості малих сільськогосподарських підприємств за останній рік, наведені статистичні спостереження підтверджують необхідність посилення державної підтримки малих сільськогосподарських підприємств, адже за їхньої праці сьогодні частка АПК у ВВП країни становить близько 12%.

Визначення економічної результативності господарської діяльності агроформувань неможливе без дослідження їх фінансового результату. З огляду на це було проведено аналіз фінансових результатів с.-г. підприємств на макро- та мікрорівні (на базі досліджуваних підприємств) (табл. 3).

3. Фінансові результати діяльності сільськогосподарських підприємств України, 2015-2019 рр.

Показник	2015	2016	2017	2018	2019	Відхилення від 2019 р. до 2015 р., +,-
Усього						
Фінансовий результат до оподаткування, тис. грн	103137552,7	91109468,3	69344077,3	71478504,8	91299900,0	-11837652,7
Підприємства, які одержали прибуток						
до загальної кількості підприємств, %	88,5	87,8	86,2	86,3	83,0	-5,5
фінансовий результат, тис. грн	128880170,9	103942207,5	89876680,8	94402307,4	116018600,0	-12861570,9
Підприємства, які одержали збиток						
до загальної кількості підприємств, %	11,5	12,2	13,8	13,7	17,0	5,5
фінансовий результат, тис. грн	25742618,2	12832739,2	20532603,5	22923802,6	24718700,0	-1023918,2
У тому числі:						
малі підприємства						
Фінансовий результат до оподаткування, тис. грн	34161473,0	35839476,4	25542989,6	21495786,7	19459500,0	-14701973,0
Підприємства, які одержали прибуток						
до загальної кількості підприємств, %	88,3	87,7	86,1	86,2	83,1	-5,2
фінансовий результат, тис. грн	43737063,3	41471963,4	37852455,1	37679179,0	29720600,0	-14016463,3
Підприємства, які одержали збиток						
до загальної кількості підприємств, %	11,7	12,3	13,9	13,8	16,9	5,2
фінансовий результат, тис. грн	9575590,3	5632487,0	12309465,5	16183392,3	10261100,0	685509,7

Джерело: Сформовано за даними Державної служби статистики України [6].

Фінансовий результат сільськогосподарського підприємства залежить від його виробничої та фінансово-господарської діяльності. Тому на нього впливають усі ці види діяльності підприємства. Передусім на фінансовий результат підприємства позитивно впливає безперебійне виробництво і реалізація високоякісної продукції. Як правило, якщо вищі показники обсягу виробництва і реалізації продукції (товарів, робіт, по-

слуг) і нижча їх собівартість, то вища прибутковість підприємства, що позитивно впливає на його фінансовий результат.

Аналізуючи фінансові результати сільськогосподарських підприємств України за 2015-2019 рр. можна зробити висновок, що частка підприємств, які отримували прибуток упродовж останніх п'яти років, становить у середньому 85% та відповідно частка тих, які не отримали прибуток - 15%. При

цьому, у 2019 р. порівняно з 2015 р., фінансовий результат до оподаткування зменшився на 11837652,7 тис. грн та частка підприємств, які отримували прибуток, скоротилася на 5,5%. Зокрема, відповідно фінансовий результат до оподаткування малих підприємств зменшився на 14701973,0 тис. грн та частка підприємств, які отримували прибуток, скоротилася на 5,2%.

Для визначення економічної результативності господарської діяльності сільськогосподарських підприємств на мікрорівні було проведено аналіз фінансових результатів таких досліджуваних підприємств Вінницької області: Приватне акціонерне товариство «Дашківці», Приватне підприємство «Дари садів», Приватне сільськогосподарське підприємство «Вікторія» (табл. 4).

4. Динаміка фінансових результатів досліджуваних сільськогосподарських підприємств Вінницької області за 2017-2019 рр., тис. грн

Найменування показника	2017	2018	2019	Відхилення від 2019 р. до 2017 р. (+,-)	Відхилення від 2019 р. до 2018 р. (+,-)
Приватне акціонерне товариство «Дашківці»					
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	131208	134894	162773	31565	27879
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	82526	82687	109528	27002	26841
Валовий прибуток	48682	52207	53245	4563	1038
Інші операційні доходи	1774	1287	5943	4169	4656
Адміністративні витрати	1741	2641	5384	3643	2743
Витрати на збут	1404	1386	3727	2323	2341
Інші операційні витрати	4948	6735	12699	7751	5964
Фінансовий результат від операційної діяльності (прибуток)	42363	42732	37378	- 4985	- 5354
Інші фінансові доходи	-	-	12	12	12
Інші доходи	1234	1723	-	- 1234	- 1723
Фінансові витрати	369	1	-	- 369	- 1
Інші витрати	-	92	-	-	- 92
Фінансовий результат до оподаткування (прибуток)	43228	44362	37390	-5838	-6972
Чистий фінансовий результат (прибуток)	43228	44362	37390	-5838	-6972
Приватне підприємство «Дари садів»					
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	37148	43698	38326	1178	-5372
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	27663	34025	30426	2763	-3599
Валовий прибуток	9485	9673	7900	-1585	-1773
Інші операційні доходи	274	182	14	-260	-168
Адміністративні витрати	1050	1296	1368	318	72
Витрати на збут	6096	7265	4883	-1213	-2382
Інші операційні витрати	300	118	116	-184	-2
Фінансовий результат від операційної діяльності (прибуток)	2313	1176	1547	-766	371
Інші фінансові доходи	-	-	3	3	3
Інші доходи	3153	3136	2826	-327	-310
Фінансові витрати	-	-	-	-	-
Інші витрати	2519	1892	2613	94	721
Фінансовий результат до оподаткування (прибуток)	2947	2420	1763	-1184	-657
Чистий фінансовий результат (прибуток)	2947	2420	1763	-1184	-657

Приватне сільськогосподарське підприємство «Вікторія»					
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	7900	12590	10030	2130	-2560
Інші операційні доходи	-	84	37	-37	-47
Інші доходи	-	-	-	-	-
Разом доходи	7900	12674	10067	2167	-2607
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	6521	9643	8320	1799	-1323
Інші операційні витрати	605	539	1338	733	799
Інші витрати	-	-	-	-	-
Разом витрати	7126	10182	9658	2532	-524
Фінансовий результат до оподаткування: прибуток	774	2492	408	-366	-2084
Чистий прибуток	774	2492	408	-366	-2084

Джерело: Сформовано за показниками фінансової звітності досліджуваних підприємств, ф.№2 «Звіт про фінансові результати» за 2017-2019 рр.

Отже, здійснивши горизонтальний і порівняльний аналіз динаміки фінансових результатів досліджуваних підприємств виявлено, що всі підприємства прибуткові, проте впродовж трьох останніх років фінансові результати мають тенденцію до зменшення, а саме: чистий прибуток ПрАТ «Дашківці» у сумі 37390 тис. грн у 2019 р. зменшився на 5838 тис. грн, порівняно з 2017 р., чистий прибуток ПП «Дари садів» у сумі 1763 тис. грн у 2019 р. зменшився на 1184 тис. грн, порівняно з 2017 р.

За результатами проведеного аналізу можна стверджувати, що на зменшення чистого прибутку вплинула собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), яка відповідно мала тенденцію до збільшення, зокрема: собівартість реалізованої продукції

ПрАТ «Дашківці» зросла на 27002 тис. грн у 2019 р., порівняно з 2017 р., собівартість реалізованої продукції ПП «Дари садів» зросла на 2763 тис. грн у 2019 р., порівняно з 2017 р., собівартість реалізованої продукції ПСП «Вікторія» зросла на 1 799 тис. грн у 2019 р., порівняно з 2017 р.

Висновки. Зважаючи на те, що сільське господарство - це специфічна галузь національної економіки, значний вплив на її стан виявляють не лише фінансові показники, а й галузеві особливості, розмір підприємства, його розміщення, спеціалізація, що безпосередньо відноситься до організаційно-структурних аспектів формування економічної результативності сільськогосподарських підприємств, які емпірично будуть оцінюватися у наступних публікаціях.

Список бібліографічних посилань

1. Аграрна політика та земельні відносини : підручник / Калетник Г. М., Гончарук І. В., Емчик Т. В., Лутковська С. М. Вінниця : ВНАУ, 2020. 307 с.
2. Буреннікова Н. В., Завгородній І. В. Методичні підходи до формування ефективного механізму управління економічною діяльністю сільськогосподарських підприємств: футурологічні аспекти. *Проблеми економіки*. 2018. № 4 (38). С. 169-175. URL : https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-4_0-pages-169_175.pdf (дата звернення: 15.08.2020 р.).
3. Буреннікова Н. В., Ярмоленко Н. В., Завгородній І. В. Аспекти теорії результативності: наративи, когерентні ефекти. *Бізнес-Інформ*. 2020. № 7. С. 166-174.
4. Витрати та ефективність виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах (моніторинг) / [О. Г. Шпикуляк, Ю. П. Воскобійник, О. В. Овсянніков та ін.] ; за ред. О. Г. Шпикуляка, Ю. П. Воскобійника, О. В. Овсяннікова. Київ, 2007. 294 с.
5. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 15.07.2020 р.).
6. Державна служба статистики України. *Економічна статистика. Економічна діяльність підприємств*. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.07.2020 р.).

References

1. Kaletnik, H.M., Honcharuk, I.V., Yemchyk, T.V. & Lutkovska, S.M. (2020). *Ahrarna polityka ta zemelni vidnosyny: pidruchnyk [Agrarian policy and land relations: a textbook.]*. Vinnytsia: VNAU [In Ukrainian].
2. Buriennikova, N.V. & Zavhorodnii, I.V. (2018). *Metodychni pidkhody do formuvannya efektyvnoho mekhanizmu upravlinnia ekonomichnoiu diialnistiu silskohospodarskykh pidpriemstv: futurolohichni aspekty [Methodical approaches to the formation of an effective mechanism for managing the economic activity of agricultural enterprises: futurological aspects]*. *Problemy ekonomiky*, 4 (38), pp. 169-175. Retrieved from: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2018-4_0-pages-169_175.pdf [In Ukrainian].
3. Buriennikova, N.V., Yarmolenko, N.V. & Zavhorodnii, I.V. (2020). *Aspekty teorii rezultatyvnosti: naratyvy, koherentni efekty [Aspects of performance theory: narratives, coherent effects]*. *Biznes-Inform*, 7, pp. 166-174 [In Ukrainian].
4. Shpykuliak, O.H., Voskobiinyk, Yu.P., Ovsianikov, O.V. (2007). *Vytraty ta efektyvnist vyrobnytstva produktsii v silskohospodarskykh pidpriemstvakh (monitorynh) [Costs and efficiency of production in agricultural enterprises (monitoring)]*. O.H. Shpykuliaka, Yu.P. Voskobiinyk, O.V. Ovsianikov (Ed.). Kyiv [In Ukrainian].

7. Маренич Т. Г. Критерії градації підприємств за розміром залежно від завдань диференціації. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2018. № 193. С. 36-47.
8. Охота Ю.В. Підприємницька діяльність в аграрному секторі: сутність, організаційно-правова форма та інші основні аспекти. *Ефективна економіка*. 2018. № 3. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/153.pdf (дата звернення: 15.08.2020 р.)
9. Перспективні форми організації господарської діяльності на селі : наук. доп. / Ю. О. Лупенко та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 114 с.
10. Про внесення змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» щодо удосконалення деяких положень : Закон України від 05.10.2017 № 2164-VIII (зі змінами). *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2164-19#n9> (дата звернення: 15.07.2020 р.).
11. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність / [Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін.] ; за ред. О. Г. Шпикуляка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.
12. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М. та ін. Київ, 2016. 432 с.
13. Романова Л. В. Управління підприємницькою діяльністю : навч. посіб. Київ, 2006. 240 с.
14. Солонка О. Особливості сільськогосподарського виробництва та пов'язані з цим ризики фінансової безпеки. *Вісник ЛНАУ. Серія : Економіка АПК*. 2015. № 22(1). С. 122-128.
15. Шпикуляк О. Г. Ефективність управління аграрним підприємством. *Економіка АПК*. 2005. № 3. С. 22-25.
16. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. Інституціональний аналіз розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки: методичний аспект. *Економіка АПК*. 2019. № 6. С. 73-82. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201906073>.
17. Rezaei-Moghaddam K., Izadi H. Entrepreneurship in small agricultural quick-impact enterprises in Iran: development of an index, effective factors and obstacles. *Journal of Global Entrepreneurship Research*. 2019. № 9. P. 17. <https://doi.org/10.1186/s40497-018-0133-3>
18. Us S. Agricultural enterprises production evaluation and development in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2016. Vol. 2. No. 2. P. 171-175.

5. Hospodarskyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 # 436-IV [Economic Code of Ukraine from 16.01.2003 No. 436-IV]. (2003). *Verkhovna Rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> [In Ukrainian].
6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: Ekonomichna statystyka. *Ekonomichna diialnist. Diialnist pidpriemstv* [State Statistics Service of Ukraine: Economic statistics. Economic activity. Activities of enterprises]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].
7. Marenych, T.H. (2018). Kryterii hradatsii pidpriemstv za rozmirom zalezno vid zavdan dyferentsiatsii [Criteria for grading enterprises by size depending on the tasks of differentiation]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva imeni Petra Vasylenka*, 193, pp. 36-47 [In Ukrainian].
8. Okhota, Yu.V. (2018). Pidpriemnytska diialnist v ahrarnomu sektori: sutnist, orhanizatsiino-pravova forma ta inshi osnovni aspekty [Entrepreneurial activity in the agricultural sector: essence, organizational and legal form and other main aspects]. *Efektivna ekonomika*, 3. Retrieved from: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/153.pdf [In Ukrainian].
9. Lupenko, Yu.O. et al. (2019). *Perspektyvni formy orhanizatsii hospodarskoi diialnosti na seli: nauk. dop. [Promising forms of organization of economic activity in the countryside: a scientific report]*. Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
10. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro bukhgalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini» shchodo udoskonalennia deiakykh polozhen: Zakon Ukrainy vid 05.10.2017 # 2164-VIII (zi zminamy) [On Amendments to the Law of Ukraine “On Accounting and Financial Reporting in Ukraine” to Improve Certain Provisions: Law of Ukraine from 05.10.2017 No. 2164-VIII (as amended)]. (2017). *Verkhovna Rada Ukrainy: Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2164-19#n9> [In Ukrainian].
11. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., Malik, M. Y. et al. (2017). *Rozvytok malykh ahrarnykh pidpriemstv u rynkovomu instytutsiinomu seredovyshchi: indykatory ta efektyvnist [Development of small agrarian enterprises in the market institutional environment: indicators and efficiency]*. O.H. Shpykuliak (Ed.). Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
12. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Zaiats, V.M. et al. (2016). *Rozvytok pidpriemnytstva i kooperatsii: instytutsionalnyi aspekt: monografiia [Development of entrepreneurship and co-operation: institutional aspect: monograph]*. Kyiv [In Ukrainian].
13. Romanova, L.V. (2006). *Upravlinnia pidpriemnytskoiu diialnistiu: navch. posib. [Business Management: a textbook]*. Kyiv [In Ukrainian].
14. Solonka, O. (2015). Osoblyvosti silskohospodarskoho vyrobnytstva ta poviazani z tsym ryzyky finansovoї bezpeky [Peculiarities of agricultural production and related risks of financial security]. *Visnyk LNAU. Serii: Ekonomika APK*, 22(1), pp. 122-128 [In Ukrainian].
15. Shpykuliak, O.H. (2005). *Efektivnist upravlinnia ahrarnym pidpriemstvom [The efficiency of agricultural enterprise management]*. *Ekonomika APK*, 3, pp. 22-25 [In Ukrainian].
16. Shpykuliak, O.H. & Malik, M.I. (2019). *Instytutsionalnyi analiz rozvytku pidpriemnytstva v ahrarnomu sektori ekonomiky: metodychnyi aspekt [Institutional analysis of business development in the agricultural sector of the economy: methodological aspect]*. *Ekonomika APK*, 6, pp. 73-82 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201906073>.
17. Rezaei-Moghaddam, K., Izadi, H. (2019). *Entrepreneurship in small agricultural quick-impact enterprises in Iran: development of an index, effective factors and obstacles*. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 9, 17 [In English]. <https://doi.org/10.1186/s40497-018-0133-3>.
18. Us, S. (2016). *Agricultural enterprises production evaluation and development in Ukraine*. *Baltic Journal of Economic Studies*, 2, 2, pp. 171-175 [In English].

The purpose of the article is to characterize the organizational and structural aspects of the formation of economic efficiency of agricultural enterprises.

Research methods. General scientific methods were used during the research - analysis and synthesis (to identify the links between the factors of formation of economic efficiency of agricultural enterprises, as well as to assess the status unifying effects of its formation); induction (for the implementation of theoretical conclusions about the patterns of causation of organizational and structural changes and the results of economic activity of enterprises); comparison (to compare the dynamics of changes in the structural composition of enterprises in the process of economic reform, as well as the financial efficiency of their activities); abstract-logical method (for structuring the factors and effects of the formation of economic efficiency of agricultural enterprises).

Research results. The organizational and structural aspects of the formation of economic efficiency of agricultural enterprises as a representation of their system, as well as individual businesses are substantiated and disclosed.

Scientific novelty. Based on the systematization of empirical data on the development of agricultural enterprises, it was identified modern features of the formation of economic efficiency, its organizational and structural aspects with estimates of the enterprises size and their regional specifics of efficiency.

Practical significance. The obtained results have an applied, methodological orientation and provide an opportunity to justify management decisions in the development of agricultural enterprises depending on the size and taking into account the organizational form. Tabl.: 4. Refs.: 18.

Keywords: agricultural enterprise; classification and structure of enterprises; small, medium and large enterprises; financial result; profit.

Okhota Yuliia Volodymyrivna - post-graduate student of the department of administrative management and alternative energy sources, Vinnytsia National Agrarian University (3, Soniachna St., Vinnytsia, 21000)

E-mail: yuliaokhota2017@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9943-2206>

Охота Ю. В. Организационно-структурные аспекты формирования экономической результативности сельскохозяйственных предприятий

Цель статьи - охарактеризовать организационно-структурные аспекты формирования экономической результативности сельскохозяйственных предприятий.

Методика исследования. Используются общенаучные методы - анализ и синтез (для выявления связей между факторами формирования экономической результативности сельскохозяйственных предприятий, а также оценки статусных эффектов ее становления); индукции (для осуществления теоретических выводов о закономерностях причинно-следственной связи организационно-структурных изменений и результатов хозяйственной деятельности предприятий); сравнения (для сравнения динамики изменения структурного состава предприятий в процессе хозяйственной реформы, а также финансовой результативности их деятельности); абстрактно-логический метод (для структуризации факторов и эффектов формирования экономической результативности сельскохозяйственных предприятий).

Результаты исследования. Обоснованы и раскрыты организационно-структурные аспекты формирования экономической результативности сельскохозяйственных предприятий как представление их системы, а также отдельных субъектов хозяйствования.

Элементы научной новизны. На основе систематизации эмпирических данных относительно развития сельскохозяйственных предприятий определены современные особенности формирования экономической результативности хозяйствования, его организационно-структурные аспекты с оценками размеров предприятий и их региональной специфики обеспечения эффективности.

Практическая значимость. Полученные результаты имеют прикладную, методическую направленность и дают возможность для обоснования управленческих решений в развитии сельскохозяйственных предприятий в зависимости от размера и учитывая организационную форму. Табл.: 4. Библиогр.: 18.

Ключевые слова: сельскохозяйственное предприятие; классификация и структура предприятий; малые, средние и крупные предприятия; финансовый результат; прибыль.

Охота Юлия Владимировна - аспирант кафедры административного менеджмента и альтернативных источников энергии, Винницкий национальный аграрный университет (21000, г. Винница, ул. Солнечная, 3)

E-mail: yuliaokhota2017@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9943-2206>

Стаття надійшла до редакції 05.08.2020 р.

Фахове рецензування: 14.08.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Охота Ю. В. Організаційно-структурні аспекти формування економічної результативності сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2020. № 8. С. 98 — 106. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008098>

Okhota, Yu.V. (2020). Orhanizatsiino-strukturni aspekty formuvannia ekonomichnoi rezultatyvnosti silskohospodarskykh pidpriemstv [Organizational and structural aspects of the formation of the economic efficiency of agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 98 — 106 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202008098>

* * *